

ԳՐԱԿԱՆ ՑՈՒՔԵՐ

5

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ՍԱՐՍՈՒՌՆԵՐ - ՑԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ

(ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ)

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՑՈՒՔԵՐ

5

Հրատարակութիւն
դպրոցական գործածութեան համար, պատրաստ-
ուած գրական եւ դաստիարակչական պահանջներու
համաձայն:

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

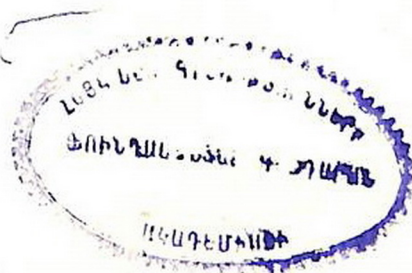
ԳՐԱԿԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

5

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ՍԱՐՍՈՒՌՆԵՐ - ՅԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

1944

A 46826

Ромеоты Яковлевич

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

(1884 - 1915)

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Դանիել Զուպուգֆեար, գրական անունով կոչուած *Դանիել Վարուժան*, մեր այն նահատակ բանաստեղծներէն է՝ որ սահմանուած էր իր բնութեան խառնուածքով իսկապէս մեծ դէմք մ'ըլլալու ազգային գրականութեան մէջ:

Ահա իր կենսագրական գլխաւոր գիծերը, զոր կու տայ ան իր մէկ մտերմական նամակին մէջ, գրուած Թէոդիկին («Ամէնուն Տարեցոյցը», 1909):

«Ծնած եմ 1884ին Սեբաստիոյ մօտ Բրֆնիկ գիւղը, ուր անած է մանկութիւնս, ուղիներուն տխուր հովանիներուն տակ երազկոտ, կամ գետեգերբներուն վրայ բաղերուն քար նետելով անանկօրէն:

Դեռ հազիւ ես քիբեռնիկներ որսալու հասակիս մէջ՝ հայրս պանդխտած է Պոլիս, իսկ մայրս ձմեռնային երկար իրիկունները՝ քոնրատունը նստած՝ երեսակայութիւնս օրօրած է *Ենիչէրիներու* եւ գայլերու պատմութիւններով, երբ Մէյրէգումի հովը կու գար բուխերիկին մէջ մերք ոռնալ եւ մերք դելի ձագի մը նման լալ:

Գիւղին դպրոցը հազիւ սկսած եմ ժամագիրքը կարդալ սորվիլ՝ զիս տարած են Պոլիս 1896ի կոտորածի օրերուն, ուր հայրս արեան սարսափին մէջ փնտռելէն յուսահատ՝ բանտին մէջ գտած եմ այն տխուր օրերուն ստօրէն ամբաստանուած:

Երկու տարի յաճախած եմ Սագըզ Աղանի Մխիթարեան դըպրոցը, յետոյ Քաղկեդոնի վարժարանը՝ ուր երկար ատեն պատանկութիւնս երազած է ընդմէջ Մօտայի ծովափին եւ Դուրեանի ոսկորներուն յիւսկիւտար»:

Արձակուրդներու շրջանին կ'երթար հօրը ֆոլ *Խաւեար Խան*, ուր հայ պանդուխտներու քշուառ կեանքին ակնաստես կ'ըլլար եւ իր սրտին մէջ կը գգար պանդխտութեան ցամ ու տառապանքը՝ որոնց արձագանգը կը գտնենք յետոյ իր երգերէն օր. *Հիւանդ է, եւ Կարօտի Նամակ* կտորներուն մէջ:

Շնորհիւ Հ. Արիստակէս Գասաբանլիեանի*, — որ պատանի վարուժանին գրական նախափորձերը սրբագրած եւ առաջնորդած է, եւ որուն հանդէպ ան միշտ խոր երախտագիտութեամբ կապուած էր —, 1902ին կ'անցնի Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարան, ուր կը կատարելագործուի իր ուսումնական զարգացումը եւ մանաւանդ հայերէնը: Վնեխիկ՝ իրբեւ գեղարուեստական միջավայր, իրբեւ երաժշտութեան, լոյսի եւ գոյնի փառք, եւ մեծ արուեստագէտներու՝ մանաւանդ *Թիթորեթթոյի* եւ *Թիցիանոյի* գործերուն քանգարան, անոր վառ երեւակայութեան վրայ մեծապէս կը ներգործէ: Հոս է որ նա անցնած է նաեւ իտալացի մեծ բանաստեղծներու հոգին եւ արուեստը, որոնց ազդեցութեան հետեւեր եւս կը գտնենք իր ֆոլ:

Շրջանաւարտ ելլելով 1905ին, կը դրկուի իրբեւ ճրի քոշակաւոր՝ Կանտի Համալսարանը, հետեւելու համար գրական, ընկերային ու տնտեսագիտական մասնագիտութեան: Կանտի մէջ, որ գործի եւ շարժումի փառք էր, վարուժան բանուորական դասակարգի եւ իրական կեանքի հետ սերտ շփում ունենալով՝ մօտէն կը անցնայ մարդիկն ու աշխարհը. եւ այս ծանօթութեան արդիւնք է իր փերքուածներուն, մանաւանդ «Հեքանոս երգեր»ու մէջ յայտնուած չափազանց իրապաշտութիւնը: Համալսարանական ընթացքը աւարտելուն՝ 1909ին կը վերադառնայ հայրենի գիւղը, ուր վերստին իր մէջ կ'արթննան գիւղական կեանքի հօգրքնազդն ու տպաւորութիւնները, եւ որոնց արդիւնք է «Հացին երգը»: Մինչեւ 1912 թուականը կը մնայ հոն, կ'ամուսնանայ ու կը գրադի միանգամայն ուսուցչութեամբ Եւդոկիոյ եւ Սեբաս-

* Տեսուչ Գաղկեդոնի Միթիթարեան վարժարանին:

տիոյ մէջ: Այդ քուականին՝ ղառնալով Կ. Պոլիս, կը ստանձնէ Ս. Գր. Լուսաւորիչ վարժարանին տեսչութիւնը մինչեւ 1915. միաժամանակ կեանքն ու ոգին կ'ըլլայ Օսմանեան մայրաքաղաքին մէջ ազգային գրական շարժումներուն իր եռանդուն գործունէութեամբ: Յ. Ճ. Սիրունիի աջակցութեամբ կը հրատարակէ 1914ին Նաւասարդ՝ գրական եւ գեղարուեստական տարեգիրքը, որուն կը մասնակցին ժամանակին լաւագոյն գրական դէմքերը: Մշակութային այս տաք մթնոլորտը, զոր ան ստեղծեց Կ. Պոլիս, միացած ուժերով ուրիշներու, երկար չտեսցաւ եւ 1915ի ապրիլ 24ին հայ մտաւորականութեան դէմ հանուած մահուան դատաւնիւր՝ վերջ տուաւ անոր ազատութեան, խնկաբոյր արեւուն հետ մեռցնելով իր մէջ գրական գեղեցիկ ծրագիրներ:

ԳՈՐԾԵՐԸ

Վարուժանի գրական գործունէութիւնը կարճ ժամանակամիջոց մը ունեցաւ, այսինքն 1905-1915 տարիներու շատ ամփոփ շրջանը. այնուհանդերձ ան քոյունց բաւական գործեր: Առաջին հատորը եղաւ.

ՍԱՐՍՈՒՌՆԵՐ (1906), նախապէս հրատարակուած 1905ի «Գեղունի»ի էջերուն վրայ: Հոս Վարուժան իր արուեստի սկզբնաւորութեան մէջ է. եւ ո՛րքան ալ մտածութեան կողմէ հարուստ եւ աշխատուած կտորներ կու տայ, սակայն կը պակսի անոնց արուեստի վերջնական կատարելութիւնը՝ լեզուի եւ արտայայտութեան տեսակետով: «Մուսային» ուղղուած քերթուածով՝ ցոյց կու տայ բանաստեղծութեան հանդէպ ունեցած իր բարձր գաղափարը: Կ'երգէ ընդհանրապէս մարդկային տառապանքը, քշուառութիւնը, մեղքին եւ չարութեան հետեւանքները, եւ այդ անկումներու եւ խեղութեան հանդէպ իր կարեկից հոգւոյն աղապատանքը (տես *Զլւնէ դադաղը*, *Տղաք ներեցէք*, *Մոխիրներու առջեւ*, *Մուրացիկը* եւն.). կը բարձրանայ նոյնիսկ կեանքի ու մահուան պայքարին, ունայնութեան եւ յաւիտեանականութեան

վսեմ գաղափարներուն (տե՛ս *Յաւերժութեան սեմին*, որ իր գեղեցկագոյն ֆերքուածներէն է) :

Երկրորդ գործը եղաւ, առանձին պրակով մը հրատարակուած, **ՋԱՐԴԸ** (1907), որ 1896ի մեծ Սուգը կ'ոգեկոչէ իր ահաւոր իրականութեամբը: Այս պրակը յետոյ երեւցաւ նաեւ «Յեղին Սիրտը» հատորին մէջ:

ՅԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ (1909), վարուժանի ազգասէր հոգւոյն հըգօր նիչն է՝ երգուած օտարութեան մէջ: Իբրեւ ներքին բաժանում՝ ունի հետեւեալ մասերը. *Բազինին վրայ, Կրկէսին մէջ եւ Դիւցազնաժէպեր*: Առաջինին մէջ հեղինակին նպատակն եղած է ընդհանուրի մէջ պատկերացնել հայ ժողովուրդին ողջակիզումը հանուած գոհի բազինին վրայ, անլուր տանջանքը եւ մահը՝ տեղահանութիւններով, հրկիզումներով, սովով եւ ջարդով: Երկրորդին եւ երրորդին մէջ կ'երգէ հայ ժողովուրդի ընդվզումի ոգին՝ իրեն դէմ կատարուած խժոժական անարդարութիւններուն համար, արինի բողոքը եւ վրէժխնդրութիւնը, հողէն վերածնած հայութեան տենչը դէպի կեանքը պայքարելով քշմամիին դէմ:

Սակայն հարկ է ըսել քէ բանաստեղծը գաղափարային խիստ միութիւն պահած չէ այս հատորին մէջ, դնելով հոն խառն ուրիշ կտորներ ալ, որոնք կապ չունին այդ ընդհանուրին մէջ դիտուած ծրագրին հետ:

ՀԵԹԱՆՈՍ ԵՐԳԵՐ—ուն մէջ (1912), որ անոր իրապաշտ արուեստին հարազատ արտադրութիւնն է, ան կ'երգէ հեքամոս բարբերն ու ֆրիստոնեայ դարերուն նիւթապաշտ ձկտումները եւ մարդկային հոգւոյն պայքարը նիւթին դէմ: Առաջին մասը՝ *Հեթանոս Երգեր* խորագրով անջատուած միւսներէն, հեքամոս աշխարհի կեանքին պատկերն ըլլալու երեւոյթն ունի, սակայն անկատար իր յղացումի ամբողջութեան մէջ. կը վերջանայ *Հարճը* վիպերգութեամբ՝ որ միանգամայն կը կազմէ երկրորդ մասը: Երրորդը՝ *Գողգոթայի ծաղիկներ*, ուր դարձեալ պատկերներ կու տայ իրական կեանքէ հիւանդ եւ նիւթականացած մարդկութեան՝ որ ինք-

զինքը նորոգելու միջոցով կը տուայտի նոր «արշալոյսի մը երկունքէն բռնուած»։ — Այս հատորին մէջ ալ կը պակսի գաղափարային խիստ միութիւնը, ու նիւթերը աշխատուած չեն, ոչ դասաւորումի եւ ոչ ալ յղացումի տեսակէտով։

ՀԱՅԻՆ ԵՐԳԸ վերջին գործն է, կիսատ մնացած՝ որ բախտով բուրբ գրաքննութեան պաշտօնեաներու ձեռքէն փրկամաւորուելով կ'ազատի։ Բանաստեղծը հոս դաշտային աշխատութիւններու նկարագրութիւնը կու տայ՝ հուսկ երգելու համար *Հացին երգը* հայրենի սեղանին շուրջը հաւաքուած. բայց վարուժան չհասաւ ամբողջացնելու գայն. իր ծրագրին մաս կը կազմէին դեռ հետեւեալ նիւթերը. *ալիւր, ախուր, թթխմորը, փուրը, հայրենի սեղան* եւ *Հացին երգը*։ Իր այս հատորը՝ գաղափարի միութեան կոզմէ լաւագոյն գործն է, սակայն կտորները, վերամշակումի պակասէն, անքերի չեն արտայայտութեան եւ արուեստի տեսակէտով։

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԻՏ-ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

Վարուժան՝ Ալիշանէն վերջ հզօր երեւակայութեամբ, գրական մեծ կարողութիւններով օժտուած, եւ մոգիչ արուեստովը՝ քէւեւ ոչ անքերի՝ մեր նշանաւոր բանաստեղծներէն է։ Բախտն ունեցած ըլլալով՝ ստանալու գրական լուրջ պատրաստութիւն եւ միանգամայն խոր ծանօթութիւն միջազգային դասական եւ նոր գրականութիւններու, եղաւ մին մեր մէջ քիչ յայտնուած այն բացառիկ դէմքերէն՝ որոնք գրականութեան կը մօտենան գիտակից նուիրումով։

Վարուժանի մէջ դասականէն կայ արուեստի ըմբռնումը, իսկ երոգական նոր գրականութիւններէն՝ միութիւնը ու մանդիկ, խորհրդապաշտ եւ իրապաշտ դպրոցներու, եւ իւրացումը մանաւանդ իր դարու ոգիին՝ որ *գաղափարապաշտութենէ* դէպի *նիւթապաշտութիւն* եւ *զգայապաշտութիւն* կը հակէր։ Սարսուռներէն մինչեւ *Հեթանոս երգերու* ստեղծագործութիւնը եւ

Ժամանակաշրջանը՝ կ'ապացուցանեն անոր մէջ այս մեր մատնանշած յեղաշրջումը:

Բանաստեղծութիւնը վարուժանի քով՝ միացած է շատ սերտ կերպով անոր արուեստին հետ. ու այս պատճառաւ *արուեստագէտ-բանաստեղծ* կը կոչենք զինքը: Սակայն այդ երկու տարրերը, այսինքն բանաստեղծական ներշնչումն ու արուեստը, հաւասար աստիճանով չեն յայտնուիր իր մէջ եւ արուեստագէտն է որ աւելի գերակշիռ է. ապացոյց՝ այն կտորները, որոնց մէջ յաճախ հռետորութիւն կը տիրէ քան ներշնչում եւ զգացում:

Իւրաքանչիւր ֆերքուած, յայտնի է քէ մէկ մէկ ամբողջութիւններ են, եւ որոնց մէջ բանաստեղծը կը դնէ միշտ նկարագրական շրջանակ, գաղափարի միութիւն եւ նպատակ մը՝ որուն կը ձկտի իրրեւ հետեւութիւն: Անոր բանաստեղծութեան մէջ նկատելի է նախ *Հոօր* ու *Վառ երեւակայութիւնը*, հարուստ ուժեղ գոյներով, որոնք երբեմն արուեստով ալ կը սաստկանան, եւ որով իր ֆերքուածները կը ստանան կեանք ու շարժում. այս յատկութիւնը կը զգացուի աւելի նկարագրական կտորներու մէջ, ընդհանրապէս միշտ յաջող, ինչպէս են *Մեքենաները*, *Դադար*, *Սպասում*, *Կիլիկեան մոխրներուն առջեւ*, *Մարած օճախը*, *Զարդը*, *Զիւնէ դադարը*, *Մուրացիկը* եւն.:

Նկատելի է յետոյ *մտածութիւնը* կամ *գաղափարը*՝ որ գաւազան ժամանակներու եւ ազդեցութիւններու կնիքը կը կրէ, այսպէս հեքանոս աշխարհի, արեւելեան կրօններու, գաղափարապաշտ եւ իրապաշտ իմաստասիրական դրութիւններու, ֆրիստոնէական կարեկցութեան ու սիրոյ վարդապետութեան. որով վարուժանի բանաստեղծութիւնը կ'ունենայ գաղափարաբանական ընդարձակ հորիզոն մը: Այն կտորներուն մէջ՝ ուր տիրական տարրը մտածութիւնն է, կը զգացուի յայտնի ճիգ մը ընդլայնելու իր նիւթը վերլուծումով, ամբողջացնելու գայն դիտելով ամէն կողմէ, եւ ջանալով միշտ գաղափարականի մը վերածել (այսպէս *Լոյսը*, *Կարմիր Հողը*, *Բեզաս* եւն...): Սակայն ասոնց մէջ *զգացումը* նուազ քնական ու անկեղծ կը թուի, եւ տկար՝ իր թափին մէջ:

ընդհակառակն բուռն է եւ զօրաւոր հայրենասիրական այն կարգ մը կտորներուն, ինչպէս նաեւ հոգեկան տառապամբը արտայայտող երգերուն մէջ՝ (այսպէս *Դիակի սայլը*, *Անիի աւերակներու մէջ*, *Հայրենի լեռներ*, *Դիւցազնի մը Սուրին*, *Վաղուան բողբոջներ*, *Ապրիլէլ*, *Կարօտի նամակ*, *Լքումը*, *Բանուորուհին* եւն.) :

Այս ամէնը միացած իր *արուեստադէտի* յատկութիւններուն՝ հանդիսաւոր եւ յորդագեղ արտայայտութեան, նկարակերտ պատկերներու եւ փոխաբերութիւններու նոխութեան, յօրինուածքի ամփոփ ու խնամուած ձեւին, լեզուական երաժշտականութեան՝ ստացուած բառերու ճշգրիտ ընտրութեամբ եւ նարտար դասաւորումով, վարուժանի ոնը կը դարձնեն նկարչագեղ, կորովի, կեանքով բաբախուն, ցայտուն եւ բանդակեալ :

Ան իր այս ոնը կը պարտի միջավայրին՝ ուր իր պատանելութիւնն ու երիտասարդութիւնը անցուցած է : Արդէն ինքն իսկ կը յայտնէ. «Երկու միջավայրեր ազդած են վրաս. վեներտիկը իր *Թիցիանոյով* եւ Ֆլամտրը իր *Վանտիքներով* : Առաջինին գոյները եւ վերջնոյն բարբարոս իրապաշտութիւնը յօրինած են վրձինս՝ զոր սնափառութիւնն ունիւմ քաթխած ըլլալու մի միայն հայրենի հողին որդան կարմիրին մէջ եւ իր ծովածուփ արեանը» (նամակ առ Թեոդիկ. «Ամէնուն Տարեցոյցը». 1909) :

Ուրիշ առիւ մը ըսած է դարձեալ. «Ամբողջովին կը զգամք է վեներտիկը ազդած է վրաս իր գոյներու, ստուերներու եւ լոյսերու յարափոփոխ գանձերով. քաղաք մը՝ ուր առանց պատկերի մտածել կարելի չէ» (նամակ առ Վարդգէս Ահարոնեան) :

ԹԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. Դանիէլ վարուժանի մէջ սակայն կան նաեւ քերութիւններ, երկարաբանութիւն՝ որ առաջ կու գայ իր վերլուծումի նիզէն. հռետորական ձեւեր եւ ուռուցիկ բացատրութիւններ՝ որոնց տակ յանախ զգացումն ու գաղափարը շատ նուազ կամ տկար են, չափազանց յարում իրապաշտութեան՝ մարմնապաշտ եւ զգայապաշտ ըլլալու աստիճան, ինչ որ բանաստեղծական սլացքին, ճրբութեան եւ ազնուութեան տուժել կու տայ :

Յայտնի են արեւելահայ մամուլին կողմէն եղած խիստ բըն-

նադատական դատափետումները Դ. վարուժանի տափական շեշտ ունեցող ֆերքուածներու մասին:

Անշուշտ այլուստ ծանօթ են վարուժանի հոգւոյն ազնուութիւնը, կրօնական զգացումներն ու կարեկից սիրտը հանդէպ մարդկային բշտառութեան, սակայն ակնարկուած իրապաշտական ցուցադրութիւնները՝ որքան որ պարզապէս արուեստի համար ալ կատարուած ըլլան՝ չեն կրնար արդարացուիլ, քանի որ ուղղակի կը վիրաւորեն մարդկային ու քրիստոնէական բարոյականը՝ վնասելով միանգամայն իր երգերուն գեղեցկագիտական շնորհին:

Արուեստի տեսակէտով՝ ունի կտորներ եւս որոնց մէջ արուեստը քիչ խնամուած է՝ չըսելու համար անտեսուած. եւ ասով իր արտադրութեան կը պակսի հաւասարութիւնն ալ եւ տաղաչափական անքերի կատարելութիւնը: — Այս քերութիւնները սակայն իր գրական արժանիքին եւ յատկութիւններուն ֆով՝ աննշմար կ'անցնին, ու ան կը մնայ միշտ Ալիշանէն վերջ մեր մեծ արուեստագէտ — քանաստեղծը, որ իր արտադրութեան բեզուն գանգանութեամբը, զգայուն եւ կորովի շեշտովը եւ արուեստի հըզօր տիրապետութեամբը՝ անտարակոյս պիտի պահէ իր արժանաւոր դիրքը գրական պատմութեան մէջ:

ՕՏԱՐ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ եւ տպաւորութիւններ անպակաս են իր մէջ՝ որ կարդացած էր «Հնդիկներէն մինչեւ Հոմեր, ու Հոմերէն մինչեւ Մեդերլինքը»:

Այս իր վկայութեամբը Դ. վարուժան արդէն ցոյց կու տայ իր ընդարձակ ծանօթութիւնը այլ եւ այլ դարերու եւ ժողովուրդներու գրական գեղեցկութեանց, որոնցմով նոյնացած էր իր երեւակայութիւնն ու յիշողականը: Սակայն վարուժան իբրեւ տաղանդաւոր միտք՝ ինքնատիպ եւ անձնական շեշտ մը գիտէր դնել այն իր արտադրութիւններուն մէջ եւս՝ որոնք օտար ազդեցութեան դրոշմը կը մատնանշեն: Նախասիրած հեղինակները, կամ անոնք՝ որոնցմէ կրած է ազդեցութիւն՝ են Լեոնարտի, Քարտուչչի,

Ատա Նեկրի, Վիկտոր Հիլյոյ, Վերհառն, Մեդերլինգ եւ Ալիշան՝ որոնց հանդէպ մամուլային խոր յարգանք կը սնուցանէ, ինչպէս կը տեսնուի «Ալիշանի շիրմին առջեւ» ֆերքուածին մէջ, գրուած պատմական խանդավառ զգայնութեամբ եւ պաշտամունքով անոր հանմարին. (տպուած նախապէս «Բազմավէպ», 1904, 244. յետոյ վերամշակուած «Յեղին Սիրտ»ին մէջ):

ԼԵԶՈՒՆ գոր կը գործածէ ան, ճոխ է եւ կը պարունակէ Բագրատունեան հայերէնի գանձերը, ոյժն ու դիւցազներգական շեշտը, սորված այդ մեծ հայկաբանին անգուգական քարգմանութիւններէն. կրած է նաեւ Ս. Գրգի գունագեղ եւ գեղեցիկ լեզուին ազդեցութիւնը: Իր հարուստ հայերէնին վրայ, գոր անտարակոյս կը պարտի Մխիթարեան միջավայրին՝ ինչպէս ճշգրտօրէն կ'անդրադառնայ Յ. Ճ. Սիրունի իր վերջին հրատարակութեան մէջ (*Դանիէլ Վարուժան, Պուրբէշ 1940*), ան կ'աւելցնէ նաեւ գաւառական բառամբերք՝ յատուկ ճիգով մը գանձնաքննարկացնելու եւ խառնելու գրական լեզուին, անոր մէջ նոր կորով մը ներմուծելու դիտումով: — Միւս կողմէն գրաբարի ուժեղ ազդեցութեան տակ ձեւացած իր ռոն ու լեզուն՝ գերծ չէ բնականաբար գրաբարեան բացատրութիւններէ:

Տաղաչափական հարկի տակ կատարուած կրնատումներ ունի ինչ ինչ բառերու, օր. *գերեզմանոց, հոր'զոնին ժող'վրդին, յուսահատութիւն* եւն., ինչպէս նաեւ գործածած է *կը-ի պիտի-ի* գեղջումը բաղաձայնով սկսած բայերու առջեւ, օրինակ *կ'յորդեն, կ'սրբէր, պիտ'չրանայ* եւն, նմանապէս օտար բառեր՝ որոնք անշուշտ կը կազմեն լեզուական կէտին մէջ իր մէկ ուրիշ քերութիւնը՝ խաբարելով անոր լեզուին սահուն ներդաշնակութիւնը, միահարթ գեղեցկութիւնը ու փայլը:

Այնուհանդերձ ընդհանուրի մէջ Վարուժանի հայերէնը բազմակողմանի հարստութիւն ունի եւ ճկուն է, կարող՝ արտայայտելու ամէն գաղափար ու զգացում, եւ պատկերացնելու ամէն տեսարան. հնչուն է ու զօրաւոր եւ իր արտայայտութեան կերպին պէս բազմազան ու գունեղ:

Վարուժանի գործերուն ցարդ կատարուած հրատարակութիւնները՝ ընդհանրապէս բաւական անխնամ եղած են, որուն հետեւանքով անոնց մէջ սպրդած են տպագրական շատ մը սխալներ, յատկապէս *Յեզին Սիրտ*-ին եւ *Հեթանոս Երդեր*-ուն մէջ: Մենք ջանացինք այդ վրիպակներէն ամէնէն յայտնիներն հոս ուղղել, տարակոյսի տակ մնացածներն ալ մատնանիշ ընել ստորեւ ծանօթութիւններով՝ ընթերցողին առջեւ դնելով այն ձեւը որ մեզի հաւանական բուեցաւ, յարգելով բնականաբար հեղինակին քերքողական ազատութիւններն եւ նոյն իսկ անձնական վրիպակները:

Ահա մէկ երկու նմուշ մեր ակնարկած սրբագրութիւններէն. *Ձեր քրտինքս ես* (Մայիս մէկ) ուղղեցինք՝ *Ձեր քրտինքն ես, ընդրիկ՝ ընթրիք, պերճաստորդ՝ պերմաստորդ, զանկ՝ գանկ* եւ այլն:

* * *

Դանիէլ Վարուժանի բանաստեղծութիւններէն ընտիր հատուածներու այս հրատարակութեան առփիւ՝ հարկ է ըսեմք որ նախընտրութիւն տրուած է այն կտորներուն, որոնք դպրոցական գրասեղաններու վրայ օգտակար կերպով կրնան կարդացուիլ աշակերտներէն. եւ երկրորդ՝ ջանացած ենք լայն բռնել նաեւ ծաւալը՝ որպէս զի բանաստեղծին գրական արտադրութեան վրայ կարելի ըլլայ, հնարաւոր եղած չափով, լիակատար գաղափար մը ձեւացնել: Այս նպատակին հասնելու համար՝ ջանացած ենք իւրաքանչիւր գործին ներքին բաժանումն ու ձեւը եւս նոյն պահել:

Աշակերտներու դիւրութեան համար էջերուն ստորեւ նշանակած ենք բացատրութիւնը այն բառերուն կամ անուններուն՝ որոնք մեր կարծիքով մեկնութեան կը կարօտէին, քողով որ ուսուցիչն ինքը տայ մնացած դժուար բառերու եւ գաղափարներու բացատրութիւնները:

Հ. Մ. ՃԱՆԱՇԵԱՆ.

ՍԱՐԱՆՈՒՆԵՐ

Մ Ո Ւ Ս Ա Յ Ի Ն

— «Թեւեւրս, ուղիղ դէպի բարձունքըդ վրսեմ՝
Քնարըդ կ'ուզեն, կ'ուզեն քնարդ. երկընցուր:
Կը տրուիէ մէջս երգերու սաղմն. կը սպասեմ.
Ե՞րբ պիտ' տըրուի անոր ծնունցիչ քու համբոյր:

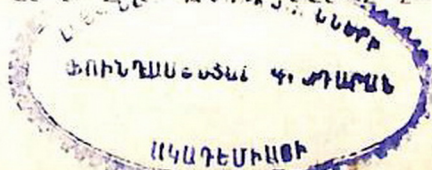
Երգե՛լ կ'ուզեմ. — Թող սարսըռայ բընութիւնն
Մատերուս տակ, ինչպէս մօր ծիծն հոլանի՝
Մանկան առջի բընազդական դըպչելուն.
Եւ կեանքը Թող չըրթունքիս վրայ լուծանի:

Երգե՛լ կ'ուզեմ. — որոտներն ի՞նչ կ'ըսեն մեզ,
Կ'առնէ խօսք մ' հովն ամպէն, հովէն ալ՝ ջաղաց.
Բառ ունի աստղն. — երգել, երգե՛լ կ'ուզեմ ես,
Զի կը խօսին երգով Բնութիւնն ու Աստուած:

Կ'ուզեմ ծովուն հետ սիրտ սրտի ես յարիլ,
Իմ անհունիս մէջ այդ անհունը թաղել.
Բուռն իղձն ունիմ մըրըրկին հետ մաքառիլ,
Եւ դլուխս էին դադտնիքներուն դէմ բախել:

Գըրուած է Սէրն՝ վարդին, Հաւատքն՝ աստղին վրայ.
Զանոնք հեզել կ'ուզեմ քնարի չըրթունքով.
Կ'ուզեմ բնութիւնն յօրինել քոյ մը ծաղկեայ՝
Մտածման ամէն ձեւ իր ներքեւ քօղելով:

Տու՛ր, ո՛վ Մուսայ, տու՛ր այդ քնարըդ բըռնած.
Պիտ' իմին սիրաս, իմին աշխարհս ըլլայ ան՝
Ուր գաղափարն՝ պիտի բնակի դերդ Աստուած,
Վեհ գաղափարն աչքերով բռնց. Թո՛ղ չքօյ լա՛յն:

Անոր վերայ պիտի հալի խանդն հողոյս,
 Անոր վերայ պիտի սիրտս յար քըրտընի,
 Ինչպէս կարմիր եւ սարսըռուն արշալոյս
 Մը՝ սէղեւուն, հասկեւուն վրայ դարունի:

Պիտի այդ քնարը կապէ իմ շըրթներուն
 Ժողովուրդին շըրթունքը հուր, սիրադին,
 Եւ պիտի այդ համբոյրն ըլլայ բունն, անհուն,
 Համբոյրին պէս՝ տըրուած ծովէն եղերքին:

Երգերն անոր պիտի պատմեն Սաքաւուներ՝
 Մարմնաւորուած իմ արիւնէս, շարժումէս,
 Ներշնչելով տողեր, փուշի աղօսներ,
 Ուր, հողմակոծ, պիտի ծըլի վիշտն աղէկէզ:

Պիտի մռնչեն զարհուրանքները կեանքին՝
 Մէ'ջը սուղած՝ արդարութեան, բարութեան.
 Սըրբազա՛ն քնար, պիտի լարերն իր մըկըրտունին՝
 Մարտիրոսուած եղբայրութեան աւազանն:

Ո'վ սուրբ Մուսայ, Մուսայ մատաղ, լանջաբաց,
 Կարծես դեռ նո'ր ձրգած աստղէ օրոցքդ հուր.
 Ո'վ վարդ կոյս, դո'ւ, ժողովուրդին խոստացուած,
 Լայն սէրերու խոստացուած, քնարդդ տո'ւր:

Երիտասարդ՝ բայց չուտ ճանչցած շատ բաներ՝
 Գի'րկըդ կու դամ երազելու առանձին.
 Մէկդի թողած եմ ժըպիտ, խաղ ու պարեր,
 Նորընծայ եմ գաղափարի աշխարհին:

Թերեւս, ուղիղ դէպի բարձունքդ վըսեմ՝
 Քնարդդ կ'ուզեն, կ'ուզեն քընարդ. երկընցո'ւր:
 Կը տրուիէ մէջս երգերու սաղմն. կը սպասեմ.
 Ե՞րբ պիտի տըրուի անոր ծնուցիչ քու համբոյր»:

Այսպէս ըսի: — Եւ պատասխանն աղէկէզ՝
 Մուսան՝ վերէն հովին յանձնեց դէպ՝ ինծի.
 — «Տենչիդ ըղզոյշ, այս քընարս է շինուած, տե'ս,
 Սեւ նոճիէ, փթթում մահուան աւելի:

Թըշուառ հոգի, անոր լարերն են բերուած
Փետրուաբուսած գանդուրներէն որբերուն.
Կ'երթան երգերն, հեւհեւալով, սըրընթաց,
Ուր որ կ'երթայ ոտքը բոպիկ՝ խեղճութիւնն:

Հեռո՛ւ ասկէ. — զիտցած ըլլաս՝ որ այս քնար՝
Քամահրանքով պիտ' անտեսեն ձերիններ. —
Զի օտարին ոսկո՛յն քով խկ՝ ձեր դոհար՝
Աչքերնուդ չո՛ղ մըն ալ, ըստէս, չի ցայտեր:

Պիտի գոցէ իրենց ալիքը բուստերդ,
Եւ փուշերու, եղիճներու մոխիրով
Պիտի թաղեն կայծերն հողոյդ բոցակերտ՝
Նըւաղներուդ ողորդ քեզի՛ դարձնելով:

Հեռատեսէ՛. ապագադ խիստ մըթին է.
Հեռատեսէ՛. դերեզման մ'է ապագադ. —
Խանձարուրէդ պիտի օրոցք՝ մը չելլէ.
Պիտ' չըզրտնես միջոց թռիչքիդ համեմատ:

Ժողովուրդի՞ն ըլլալ կ'ուզես՝ մօ՛րդ չեղած.
Ծնողքիդ արցունքը քու դարձիդ կը սպասէ.
Արեւմուտքի մէջ ծաղիկներդ ընձիւղած
Պիտի խորշակն Արեւելքի ազագէ:

Մըտածումի, ըզդացումի այս ճամբուն՝
Խինդի արեւը չէ սըփռած իր չէկ բաշ.
Հոն կը շրջի Արուսեանի մ' հէդ ուրուն,
Հոն Դուրեանն է լացած, տըխրած Պէշիկթաշ:

Ի՛նչ կ'ուզես քնա՛րն, որուն շանթերը մէջի՛
Պիտի հաճոյ չըմըռնչեն շատերուն.
Որուն վրայի քօղն է սեւ քօղ մը խեղճի,
Թէպէտ ըլլայ մէջն արշալոյս մը շողուն:

¹ Օրոցք. դրուած է զաւակի կամ ծնունդի իմաստով (պտբունակողը պարունակեալի տեղ):

Ի՛նչ, այս քընա՞րը կ'ուզես, քնար սեւ փայտէ՛. —
Այս՝ վէրքերու դործի մըն է, այս է հուր.
Ասղաղաղ է, այս՝ դաղաղդ է, անո՛ւնդ է»: —
Ես, անյողդողդ, ըսի անոր.

— Ըլլա՛յ, տո՛ւր: —

ՀԱՅՐ, ՕՐՀՆԷ՛

Հայր իմ, օրհնէ՛. Ժամը հասաւ. պիտ' երթամ.
Նոր կեա՛նք մ'ինծի կը սպասէ:
Պատանութենն ես թողուցի. նոր արիւն
Երակիս մէջ կը վազէ:

Յառա՛ջ, յառա՛ջ. — դըլուխս ետ չե՛մ դարձներ.
Երկընքէս վա՛ր թող իյնան
Անվիշտ կեանքիս ամէն աստղեր. հողըս չէ՛.
Անցեալս իջնայ թող դամբան:

Օհ, ինծի՛ ի՞նչ՝ թէ կը փետեմ վարդին թերթ,
Եւ փուշին կեանք կու տամ միշտ,
Թէ զբրկաբաց յորձանքին մէ՛ջ կը նետուիմ. —
Խինդս է՝ ձանձրոյթ, սէրս է՝ վիշտ:

Ամէն խայտանք ջախջախեցի սըրտիս մէջ. —
Ձեմ վախնար սեւ ծըծելէ.
Վանք մըտնող կոյս մ'եմ՝ որ խըղուած իր վարսեր՝
Անխիղճ, անհող, կը դիտէ՛ ...

Հա՛յր, ես կ'երթամ այն ճամբայէն՝ որ ճերմակ
Մազերուդ զիս կը տանի,
Վաստակաբեկ ոսկըրներուդ, ծեր սըրտիդ
Եւ սէրերուդ կենդանի ...

Բաւական է. — աշխատեցար, կըրեցիր.
Ամէն նետի, հարուածի,
Վահան եղար ինծի համար. հողիդ է՝
Որ հողույս մէջ կը յածի:

Իմ արիւնս է դոյացած քու քրքրտինքէդ. —

Յողեսութեանդ ծիլն եմ տըխուր:

Հողիդ, կաղնի՛, երբ կուրծք կու տար մըրըրկին՝
Ես շուքին տակ, հանդիստ, լուռ

Կը մեծնայի: — Հարկ է հիմայ ա՛լ հանդէիս

Եւ ես քեզի յաջորդեմ ...

Խոնջէ՛նք, խոնջէ՛նք. — Կուգեմ կըռուիլ, աշխատիլ,
Ելլել կեանքին, կեանքին դէմ ...

Հայր իմ, օրհնէ՛. դողդոջ ձեռքերդ դըլխուս դիր.

Թող մատերէդ կաթի վար

Աղօթքդ՝ եկած հողուոյդ պայծառ խորանէն:

Վերջին ժամն է, օրհնէ՛ հայր:

ՁԻՒՆԷ ԴԱԳԱՂԸ

Հոս կը պառկի: — Ոսկի ձեղուն չըկայ վրան.

Եւ պատեր պերճ, դիպակազարդ, անսասան,

Յուրտը դըրսի՝ ներսի տաքէն չեն բաժներ.

Նըկարներէ նըկար մըրախուն իր աչքեր

Հեշտ երազի մ'ետեւէն չեն թափառիր.

Եռտանուոյն վըրայ հալուէն չի վառիր:

Հոս կը պառկի: — Քուն մըն է այդ՝ որ երբեք

Պիտ' չըբանայ իր այդ գոցած աչքերն հէդ.

Գիշեր մըն է՝ որուն արգա՛նդը մուծի

Պիտ' չըղանայ արշալոյս մ'իսկ՝ որ փըթթի:

Ան իր գըլուխն հըռըլտիւնով վար դըրաւ,

Եւ աղօթքով ալ պիտի վեր չառնէ բնաւ: —

Երէկի ձիւնն անոր դազադ մ'է ձերմակ,

Այսօրուան ձիւնն ալ՝ կափարիչ մը սպիտակ. —

Բնութիւնն ուղեց այդ մարմընոյն մերժըած

Պատըսպարան մը նըւիրել, ո՛հ, առա՛նց

Մըտածելու թէ դերեղման մը կու տայ:

Հէ՛դ մոլորած, սա գինետան մօտակայ

Դըռնէն ելաւ, եւ անդիտակ, խօլ, ինքնին,

Ինկաւ դըրան առջեւը սա պալատին :
Արեւեցած էր : Ձեան մէջ ըլլալը չըզգաց .
Արդէն հիւզին ան ո՞ր խորչն էր ջերմ գըտած :
Հոս չըկար վիշտ , չըկար լալօ՞նը մանկան ,
Եւ ողբը մօր ա՛լ անկարող դիւեցման .
Չըկար խեղդուկ ձեղուն , խաւար եւ բորբոս ,
Չըկար մըրուրն առկայծ ճրագին . — լաւ էր հոս : —

Լա՛ւ էր այս տեղ : —

Սառ բուրգին տակ եղաւ սառ ,
Եւ սա քարէ սեմին վըրայ դարձաւ քար ,
Հոն դընելով ահռելութի՛ւնը կեանքին .
Եւ իր ուրուն պըտըտցնելով՝ ներսն հեշտին
Նընջողներուն երազին մէջ , իբր օձ մի՛
Որ զինք ճընշող գաւազանին կ'ոլորտի :

Ա՛լ բնութիւնն այս իր խորթ որդին ընկեցիկ
Մոռացօնքի մէջ թող պատէ . թող մարդիկ
Վաղն՝ այս իրենց խեղճ աքացա՛ծը տանին
Լըռութեան ծոցն — երկրորդ աշխա՛րհը մերին —
Երազանքի համար է մեր օրօրանն ,
Ու անկողինն՝ յոյզի , չիրիմն՝ լըռութեա՛ն . . .
Դէմքն հեղնութեամբ մը դարձած է երկընքին՝
Ուրկէ շող մ'իսկ չինկաւ անդունդն իր կեանքին .
Ուրկէ խուսած մէկ կաթիլ մ'իսկ կապտադոյն՝
Չըմխացաւ իր ուկիան սեւերուն .
Մինչ չատերուն անծիր դըմբէթ խընդութեան ,
Իրեն համար նեղ առաստաղ մ'եղաւ ան .
Եւ չըսըփռեց լոյս մ'իր քայլին այցելու՝
Որ , մոլորած , կ'երթար եղտիւրն ախտերու ,
Այդ երկինքն , ո՛հ , ալւաւ անոր օրերուն
Սեւ հիւզ մը լոկ , եւ դիակին՝ ճերմակ ձիւնն :

. . . Պիտի վայլի վաղն արեգակն անոր վրայ ,
Այդ մեծ ճըրաղն որ կոյր երկրիս լոյս կու տայ .
Եւ պիտի ձիւնը շողշողայ ցուրտ մարմնոյն՝
Պըտուտքելով անոր դեռ սե՛ւ մաղերուն ,

Ինչպէս ճերմակ եղեանն հովէն կը թըրթռայ՝
 Սեւ վեհութեամբ կանգուն նոճի մը վըրայ:
 Վաղը, ժողովուած վառարանի մը չորս դին
 Մինչդեռ ժրպտով մը որդիներն հարուստին
 Գիրկերէ գիրկ պիտի կայտուն, — ըստորեւ,
 Հոն հիւզին մէջ, ցուրտ անկողնի մը առջեւ՝
 Որ դատարկ է, խեղճին տըղաքն անխընայ
 Պիտի ճըւան — «Հայրի՛կն, հայրի՛կը չըկայ»: —

Ո՛վ լըքուածներ փոքրիկ, նօթի, ցըրտահար,
 Պիտի այլե՛ւրս չըդառնայ ձերին հայր.
 Թերեւս առանց ողբացուելու ձեզմէ՝ դայն
 Փութկոտօրէն մոռացումի հողին տան. —
 Զի մարդըս ա՛յնքան կը շտապէ՝ մէջտեղէն
 Վերցընելու իրեն նմա՛նը արդէն.
 Ան հոն է, հոն, հեռո՛ւն մեծ տան մը սեմին,
 Ա՛լ անկենդան տարածուած է իր մարմինն:
 Հոն սըղաւոր աչք մ'իսկ չըկայ՝ որ զինք լայ. —
 Դադաղի ծա՛ծքը սեւ չ'իյնար իր վըրայ:
 Յաւերժօրէն գիշերն իջաւ ծոցին մէջ.
 Թոյլ երակները չունին ա՛լ ելեւէջ.
 Յուրան իր ներսի՝ դուրսի ցուրտին միացած՝
 Խեղճն ըրին մարդ մը սառոյցէ յօրինուած.
 Սեւ քուրջերուն, կընճիւռներուն մէջ ճակտին
 Կը քընանայ կարծես սոսկումն ահագին.
 Կէս բաց չըթնեն (ձիւնէ ախօս դէմքին վրայ՝)
 Կ'ըսեն կարծես. — «Ինձ գերեզմա՞ն մ'ալ չըկայ»: —

Պիտի բացուին դռներն հիմայ պալատին.
 Պիտ' միանայ ծիծաղ մ'հիմակ այս սուգին:
 Ոտքի ծայրով՝ գիակը ցուրտ, վշտակիր՝
 Պիտի չարժեն եւ պիտ' ըսեն. — «Արթնցի՛ր»: —
 Եւ իր գըրուխն աստիճանէն մարմարեայ՝
 Սալլատակին քարին, անշունչ, պիտ' իյնայ...

(Ո՛հ, ո՛վ Տէր իմ, Տէր անայլայլ, անվըրդով,
 Է՞ր կը փրչրես ալիքն՝ եկող ալիքով.
 Է՞ր կը յանձնես տերեւը՝ դուժ մըրըրկին,

Լերան աւազն՝ հեղեղներուն մոլեղին .
 Է՞ր կը մատնես մարդը՝ մարդուն կեղեքման
 Եւ հէգ ճակա՛տը՝ ոտքերու յաղթական) :
 Օ՛ն արթընցի՛ր : — Եւ պիտի ան նընջէ դեռ :
 Պիտի ըսեն . — «Հողին տըւէք. չըխմէ՛ր» : —

Ի՞նչ, չըխմէ՛ր : — Ոճիր մ'է ա՛յդպէս խորհիլ
 Դատաստան մ'է քարէ սըրտի, մտքի շիլ :
 Մենք, անձնապօւրծ, նաւուն վըրայ ջըրհերձիկ՝
 Անոր համար ուսման լաստ մ'իսկ փըշեցինք,
 Եւ արդ կ'ապշինք չըգըտնեղնուս համար դայն՝
 Հոս, ծովեղերքն ազատութեան, փըրկութեան :
 Անդէտ մանուկ մըն էր առաջ՝ որ ամէն
 Մեր անարդար թողլըքումի չարժումէն՝
 Սահմըտկելով իջաւ դէպի ցուրտ պատրանք .
 Ու երէկուան հէգ մերժըւածն (այս գիտնաք)
 Այսօրուան կոյր կորսըւածն է՝ զոր կ'ատեն :
 Այն նօթի տղան՝ որ կը վըռնտուէր մեր դըռնէն՝
 Այս մօլորած մարդն է, որ մեր սեմին վրայ՝
 Կը դառնայ Վրէ՛ժը սըրբազան եւ հըսկայ :
 Ան՝ մեր հրածն է, որ խոցոտ քա՛ն թէ գինով,
 Հոս տեղ ինկաւ, պատէ ի պատ երթալով :
 Ի՛նչ, մաքրափայլ շիթը պըզտոր ուղխին վրայ
 Կը կաթեցնէք, եւ կ'ուզէք ալ պայծա՞ռ մնայ :
 Թարմ տունկին չէ՛ք տար ոռոգումն կենսական,
 Սիւքի համբոյրն, լոյսի հեղե՛ղը դարնան,
 Եւ կ'ուզէք ալ՝ որ հողմավար, ազազուն,
 Անցըին վըրայ չըկառչի՞ ձեր ոտքերուն :

Աղքատութիւնն ըզմարդ կ'ընէ ախտաւոր .
 Բիւր գինովին ինն հազարն են չըքաւոր :
 Զիրենք մոռցող աշխարհն մոռնալ կը ճըգնին՝
 Ալքով մէջ խեղդելով կեանքը վըշտին :
 Կ'ուզեն իրենց հառաչին մէջ ու լըքման,
 Եւ լացին խորն իրենց կընոջ եւ մանկան՝
 Գըտնել ցնորքի մը երազներն սատափէ
 Եւ խինդ մ'որ թոյլ ուղեղը լոկ կը խարէ՛ :
 Կ'ուզեն քօղեր ձըգել իրենց աչքերուն՝

Որ չըկարդան ճակատադրին տողն—արին,
 Որ չըտեսնեն մօռնչող ալիքն ոտքի տակ,
 Եւ դըլխու վրայ՝ գիշերուան սեւն այլանդակ .
 Որ չըտեսնեն նոյն խակ դիրե'նք, սե'ւ, թաղուած
 Կիսով չափ խո'րը դամբանի մ' մը թամած,
 Նըման լացող ուռենիի մ'որ, տըկար,
 Կ'իջեցընէ գըլուխը մութ վըհէն վար :

Եւ այսպէս, ո'հ, նըման շուքին, սարսուռին՝
 Հորիզոնէն դողդըղալով կը սահին :
 Զիրենք յիշող լոկ կը ձըգեն, մերկ, անտէր,
 Խոնաւ հիւղին մէջ վիժած, փո'քր անդամներ .
 Տալով (տըխո'ւր ժառանգ՝ որ միշտ կը մընայ)
 Իրենց անցեալն՝ անոնց իբրեւ ապագայ :
 Կ'երթա'ն, կ'երթա'ն փուշի մէջէ եւ ձիւնի . —
 Փուշին վըրայ կը սըրսկեն չիթն արիւնի
 Բաց վէրքերէ, եւ ձիւնին վրայ կը թողուն
 Կաղապարներն իրենց նիհար, ցուրտ մարմնոյն :
 Կ'անցնի'ն, կ'անցնի'ն մութի մէջէ, եղեամի,
 Յուսալով միշտ հանդըստութեանը շիրմի . . .

Մինչ դու, ո'վ մարդ, պատուհանիդ առջեւ, դոհ,
 Կը ժըպտիս ցուրտ պըտոյտքներուն ձիւնին . . . ո'հ,
 Անոնք, անդէտ, կը ծածկեն, հո'ն, քիչ մ' հեռուն,
 Մարմի'նն եղբօրդ՝ որ կը հըծծէ . — Գըթութի'ն :—

ՄՈՒԽԻՐՆԵՐՈՒՆ ԱՌՋԵԻ

Հիւզն այրեցաւ : — Թըխաթոյր ծո'ւխը նիւթին
 Կապոյտ զէնի'թը սեւցուց .
 Ան, դէպ երկինք, խեղճ մարդերու յոյսերուն
 Ոչընչացումն էր գըծուծ :

Հովն որ առաջ կը հեծկըլտար ցըրտադին
 Գոյքերուն մէջ դիմակաց,
 Հիմակ անոնց թոյլ մոխրին հետ կը խաղայ՝
 Հեգնող շըշուկ մը ձըգած . . .

Կը մորմոքի ընտանիքն իր ջանքերուն

Սին փոշիին յանդիման .

Կու լա՛յ . — անդո՛ւթ այդ հըրդեհումն արցունքո՛վ

Պիտի ջանար մարեւ լան . . .

Մայրն ըստինքին վըրայ սեղմած մերկ ողդին՝

Աւերին մէջ կը շըրջի .

Մանկան համար ողջ շապիկ մ'ան կ'որոնէ՝

Եւ կամ կըտոր մը քուրջի :

Տարաբա՛խտ մայր , կաթին դունստ փըթթումին

Պատըսպարան չըմընաց . —

Յանկարծ ոտքին կը դարնըւի սարսուռով՝

Օրոցքէն փայտ մը , խանձա՛ծ . —

Ո՛հ , դաժան բոց , ատիկա բոյն մ'էր սիրոյ՝

Որ քանդեցիր զայրոյթով .

Հոն , տըժդունած զոյգ մը շըրթունք վրայէ վրայ

Կը ծըծէին սէր , գորով :

Արդ մոխրին տակ խեղճերուն կեանքն է թաղուած ,

Ա՛լ դամբան մ'է հիւզն իրենց .

Բախտն , որուն աչքն արդէն կապած է Աստուած ,

Փոշի , կըմախք հոն ձըղեց :

Ըսէ՛ , ո՛վ Տէր , հիմայ դէպ՝ ո՞ւր պիտ' երթան

Այդ թշուառնե՛րը լալկան .

Դու որ անոնց տընակն առիր , յոյսն առիր ,

Օ՛ն , ըսէ՛ , ո՞ւր պիտ' երթան . . .

Գէթ անձնըւէր դութ չըտըւիր մարդերուն՝

Որ անոնք հոն կըծկըւին ,

Որ մարդկային սըրտերու մէջ՝ գէթ անոնք

Խորշ մը դըտնան ջերմագին :

Ո՞ւր պիտ' երթան : — Էրիկն արդէն հիւանդոտ ,

Սիրտ մ'ուրկէ ողբ լոկ կ'ելլէ .

Կինը՝ վատուժ , պինդ շըղթայուած իր վըղէն

Նիհար , փոքրիկ թեւերէ :

Ո՞ւր պիտ' երթան. — Գահավէժի մը վերեւ
 Իր կեանքը մին կախելու,
 Թէ յուսահատ, միւսն անպատիւ տան մը մէջ
 Մաքուր սէրն իր ծախելու:

Ո՞ւր պիտ' երթան սեւ նոճի այդ ծաղիկներ
 Ճակատադրէն հողմավար,
 Ծուխէն, բոցէն այդ քըչուածնէ՛րը չըլմոր,
 Վէրքի շիթերն այդ թըչուառ: —

... Ե՞րբ պիտի դայ, ո՛վ Տէր, այն օրը վրսեմ. —
 Եղբայրութիւնն Մարդկութեան
 Ե՞րբ իր չըլթան պիտի ձրդէ սըրտէ սիրտ՝
 Մեծ համբոյրովն յաղթական:

Ե՞րբ հըրկիղեա՛լը չըքաւոր, յուսաթափ,
 Մոխրին վըրայ ինչքերուն,
 Յուրտ, վիթխարի Լըքումին տեղ պիտ' դըտնայ
 Տիեզերական Օգնութի՛ւն:

ՎՇՏԻՆ

Ա

Ինծմէ հեռո՛ւ. ահաւոր է տեսնալ քեզ.
 Գարնան ծաղիկն ուղիսին կըրնա՞յ դէմ դընել.
 Ո՛հ, քեզի հետ ի՞նչպէս կընամ չափուիլ ես. —
 Դու արհեստիդ մէջ վարպետ ես եւ ընդել:

Դեռ նոր դըրի մեծ հովտին մէջ իմ քայլեր՝
 Ուրկէ՛ երկա՛յն ճամբան կ'երթայ նեղնալով.
 Ծայրն է չիբիմն՝ զոր հասակս այս չի տեսներ՝
 Կամ կը տեսնէ միայն սոսկմա՛ն մը դողով...

Քայլիս առջեւ՝ մի՛ վերցընէր այդ հովտէն՝
 Ծաղկի, չողի եւ ցօղերու պատմութեան.
 Թո՛ղ որ երկնի յորդ ալիքներն հըրեղէն
 Հոն՝ կապուտակ իրենց ժըպտով հաշտ իջնան:

Ինծի համար խորդենին մի՛ ներ եղի՛ճ,
Աղաւնին՝ անդդ, ու ջինջ վրտա՛կը՝ հեղե՛ղ.
Վարդին ծոցէն հանէ՛ պիծա՛կը խայթիչ,
Մարդն՝ օձին մի՛ կապեր դիմակ մը չըքեղ:

Բ

Նորէն վըրա՛ս յարձակեցար բըրտօրէն,
Դո՛ւ, ողջերու զերդ բորենի դժոխային.
Ժանիքիդ մէջ խըրած՝ արիւն կը կաթեն
Ծըւէններն որս եղած սըրտի մը նախկին:

Կը տեսնեմ. — չե՛ս կըրնար ծածկել աչքերէս
Ձեռքիդ մէջի սըրուակն ողբի, արցունքի.
Սըրուակն հիւթի մ՝ (մահացուցիչ՝ թոյնի՛ պէս)
Որ մարմինն յար կը վարակէ հիւծանքի:

Մորթիդ ամբողջ ծակտիններէն կ'արտադրի
Յուսահատութիւն եւ թախծութիւն հոգեկան.
Արտաչընչմա՛նրդ մէջ Լըքո՛ւմը կ'ապրի՝
Որ միշտ ճամբայ կը բանայ քու յարձակման:

Վայրի մաղիդ ալիքին մէջ ծըլիանուտ՝
Ես կը տեսնեմ պըսակ մ՝ հաղած արեան դոյն.
Զոր ինքնակալ Մահը ձօնեց քու գըլխուդ՝
Երբ տուիր անոր թանդ աւարի մ՝ յըզիութիւնն:

Գ

Քեզ յըղացան փոթորիկնե՞րն աւրող յար,
Թէ քեզ ծընան նաւը փըշրող կոհակներ.
Սեւ հրաբուխի մը որկորէ՞ն դուրս ելար՝
Ուր մեզի դէմ Սատանան քեզ կը զինէր:

Երբոր Աստուած իջաւ կաւին փըսփըսաց,
Ու ծընաւ ա՛յսպէս հողն՝ ըզմարդ, մարդն՝ ըզկին,
Կը թաղէիր պըտուղի՞ն մէջ արդիւրւած՝
Որ փոքրիկ բան օրէնք դրաւ մե՛ծ աշխարհին.

Բայց ա՛յս դիտեմ՝ թէ ճանչցուցին քեզ ինծի՝
Երբ էակներ փափաղեցան որ ապրիմ՝
Երբ օրոցքին մէջ մօրըս չիթը լացի՝
Եկաւ ըլլալ իմ չիթերուս մըտերիմ՝

Երբ աչքս, արբշիւ, դիպաւ աչքի մը բոցէ,
Եւ փոքրիկ սի՛րտըս սիրոյ մեծ վիհն իջաւ. —
Ձերդ ծիտ մ'որ դէպ արփուոյն հասնիլ կը փորձէ,
Եւ կամ արփին դըրկել՝ Անհունը անբաւ.

Երբ բաշխեցինք յիշատակներ զատուելու,
Եւ մեռաւ մամս, ու եղբայրներս ետեւէն. —
Ձի փաստարան՝ ծերը մանուկը կ'առնու՝
Սուրբ Դատողին դէմն ելլալու նեղ ատեն:

Ինծի կու գաս ո՞ւր տեղուանքներ այցելած. —
Դալուկ դէմքէ՞ն սեւ դադաղի՛ մը հակող,
Հառաչանքէ՞ն որբիկներու, աղքատաց՝
Որոնց համար կը պարզէ ձիւնը սեւ քօղ:

Հուր ողբերգնե՞րն Իւսկիւտարի Սոխակին²,
Թէ Յուսահատ Ռէպանաթցւոյն³ անհուն ցաւն
Ըղքեղ սընոյց, որոնց սիրած զեղն, ինքնին,
Իր օրոցքէն դերեղմանին նայեցաւ:

Կուրծքէ՞ն կու գաս Աւարայրի Պըլպուլին⁴,
Թ՛ Իսրայէլի Երանելւոյն⁵ սրբոէն լալն,
Որուն վըրայ փորձութիւններ՝ Դիւին
Եւ Աստուծոյ համբերութիւնն կը ուռեցան:

² Այս տիտղոսը տրուած է Պետրոս Դուրեան բանաստեղծին:

³ Կ'ակնարկէ Լէորարտի իտալացի բանաստեղծին՝ որ ծնած է Ռեբանաթի քաղաքը:

⁴ Կ'ակնարկէ Եղիշէին՝ հեղինակ «Վասն Վարդանանց եւ Հայոց պատերազմին» պատմական գործին՝ Հ. Ալիշանի բացատրութեամբ:

⁵ Կ'ակնարկէ Յօր Երանելիին:

Ե

Արդ, այդ զոհե՛րըդ կը նընջեն ընդերկար .
Վառ յիշատա՛կ մ'անոնք մեղի ձըգեցին՝
Որ իրենց տեղ պաշտուելով կ'ապրի յար ,
Քանզի կեանք կայ՝ որ մահ չունի բընաւին :

Հիմա չըկա՛ն անոնք, շատե՛ր ալ նաեւ՝
Որոնց գըլխուն կեղեքումներդ թափեցիր .
Ինծի՛ կու գաս . — արդէն լանջքիս ճիշտ ներքեւ՝
Կը դգամ խորնա՛լը թաթերուդ մահացիր :

Խընդութեան հետ՝ կեանքս ձեր մէջ կը բաժնէք ,
Ու է՛ն մեծ մասն, ադա՛հ, դու, դո՛ւ կը խըլես .
Ո՛հ, դոնէ մի՛ լըմընցըներ այդ ամէնք՝
Որ ուրիշ ալ չըլլայ թ՛ ընես բաժին քեզ :

Արդէն կը դգամ . — կը խառնակին իմ աչքին՝
Ներդաշնակուած կայն իրերուն մութ, եւ ջինջ .
Սըրտիս վըրայ փըլատակներ կը սըփոխն .
Կարծես Բնութիւնն ինձ կը դառնայ ցուրտ Ոչինչ :

Իսկ դու ինձ չե՛ս ուզեր լըսել . ի՛նչ, ա՛յնքան
Արշալոյսին պիտո՛ չըտամ փո՛խը ժրպտին .
Դեռարուսիկ այս հասակիս խընդութեան
Օրէնքին դէմ պիտո՛ մեղանչե՞մ տակաւին :

Է՛ր կը խըլես ապաղայիս կայծը վառ՝
Եւ բոցերու ճարա՛կ կ'ընես իմ ներկան :
Անտառին մէջ չըմընաց երգ ինձ համար . —
Ամէն բան դէպ զերեզմանները փախան :

Զ

Պիտի վայրկեա՛ն մը չապրէի քեզի հետ
Հէգ սիրաւս այդ թաթերէդ դուրս կորզելով .
Եւ իմ ձեռքով պիտո՛ ընէի կեանքս անհետ ,
Թէպէտեւ ես չըստեղծեցի իմ ձեռքով :

Պիտ' չապրէի՛ր — եթէ ինծի չըսէին
Անոնք՝ որոնք ունին տարւոյ խորհումներ,
Ու չա՛տ դիտեն, եւ ձրդելով ետեւնին
Արշալոյսներ՝ կ'երթան վրէ՛ի մ'ալեհեր .

— «Ճակտին վըրայ, աղօսներուն մէջ վըշտի՛
Կը ցանուի սերմն իտէալին սեպհական .
Օր մ' այն հողին՝ որ ցաւերով կը տուայտի,
Պիտ' դառնայ վա՛րդը Անհունին խընդութեան» : —

ՄՈՒՐԱՑԻԿԸ

Միաչեայ է . անդամաւոյժ՝ մէջքէն վար .
Դեղնութիւն մ' իր նիհար մարմինն է ծածկած .
Իր խօթ կեանքին աշնանը մէջ կ'ապրի յար,
Մինչդեռ անցքին դարուն մըն ալ է՛ ձրդած :

Մէգերո՛ւ շող, հիւանդ ծաղի՛կ եղտիւրի,
Մարդկութեան մէջ՝ ըստուե՛ր ձրդուած մեր ճակտին :
Միայնակ է . վըրայէն այս աշխարհի
Բան մը չառաւ, պիտի չըտայ բան մ'ալ սին :

Երդէոնիկ մ'է միայն՝ իր մեծ հարստութիւնն՝
Չոր, պատի մ' տակ, մօրն օրհասին նեղ ատեն՝
Անոր ձեռքէն քաշեց հանեց շըմորուն,
Ահաբեկած՝ անտէր կեանքին ապրուստէն :

Ո՞վ պիտի այդ դործիքն անոր զըլանար,
Պակսած աչքին տեղ այդ երկրորդ աչքն հընչող՝
Չոր տըլաւ Տէրն, որպէս զի ան թափէ վար՝
Դոց բըրին տակ ժողվուած արցո՛ւնքը ճընչող :

Այդ երդէոնի՛կը շատ հին է . դիտէ ան
Հիւանդ, տըխեղ՝ սերունդներու պատմութիւնն .
Հին արցունքներ չորցած են վրան, որք եղան
Պահարաններն իր նըլաղած վըշտերուն :

Բարախուն կուրծք մ' հոն կ'ընէ միշտ ելեւէջ,
Ուրախ չեչտ մ' իսկ եկած չէ իր հեւքին քով.
Բուռ մը արցունք նետած է Տէրն անոր մէջ՝
Մակընթացման, տեղատուութեան ծրփանքով:

Փողոցին մէջ երգը կ'երթայ դարձդարձիկ,
Ճամբուն ծայրէն մինչեւ տունի մը ետեւ,
Զըմընալով շատ հեղ անկէ կըտոր մ' իսկ՝
Գիրգ լանջերու մէկ ժանեակի մ'ալ ներքեւ:

Այդ երգէոնիկն իր մ'է ուր մեզ կը խօսի՝
Բիւր ցաւի բիւր լեզու ժողված իր բերան.
Կը բանայ ա'յն կեանքերուն քողը մեզի՝
Որոնք մեր կոյր ոտքերուն տակ կը վըխտան.

Ահա'. —

Վիհ մութ, զաղրատեսիլ, ահռելի,
Ժըխոր զեռուն, իրարու վրայ, կարեւիւր,
Զերդ խրոնրւած պոլիպոտներ⁶ քրտամների,
Տըժգոյն դէմքեր, տըժգոյն աչքեր, անդամներ.

Հառաչանքներ՝ հանդիպած պինդ սրբերու՝
Ինչպէս ծովուն թոյլ ծրփանքները ժայռին.
Ելլող սրունքներ՝ սառին վրայ մօ'տ հալելու,
Ինկող դանկեր՝ խորն ըստուերին ու գայռին.

Տապըլտըկող ուսեր՝ որոնք կը հըրեն
Մերին դոց դուռն՝ որուն բռնած ենք նիւեր.
Սե'ւ փըրփուրներ՝ նետուած թիւրակն ալիքէն՝
Որք կը ցընդին մեր ոտքին տակ. — չե'նք տեսներ.

Դողդո'ջ քայլեր՝ մերին քայլին ետեւէն՝
Որուն ճամբան իրենց ճամբայ է միայն.
Տըմոյն այտեր՝ չըբոսորած արեւէն.
Իրաններ ցուրտ՝ սարսուռներու գերեզման.

⁶ Պոլիպոտ (յն.) բազմոտանի ծովային կենդանի:

Աչքե՛ր որ լող, (Գըթածը մերթ մոռնալով),
Իրկունն, ձեռքին մեր կը սպասեն դողդղադին՝
Թէ պիտ' արդեօք արձանադրե՞նք դըթալով՝
«Վաղը» իրենց տետրակին մէջ ապրուստին:

Օրոցքներ⁷ սո՛սկ շիրմի համար խաւարչտին.
Առանց բոցի եւ համբոյրի մը՝ սէրեր,
Որոնք իրենց դեռ սաղմին մէջ կը մեռնին՝
Ինչպէս չեւած դեռ կոկոնէն՝ ծաղիկներ.

Անդամներ դօս, պակաս դըրուած, եւ կամ ծուռ,
Ցամքած սըրտեր՝ որոնք վախէն ժանտ Մահուան՝
Նոյն խակ տըղմի մէջ կը պահեն թաքթաքուր՝
Մէկտեղ իրենց ներկային՝ կոյր ապաւան.

Կուրծքեր՝ վէրքով եւ արիւնով պատարուն,
Հաղիւ ծընած՝ փոշի դարձած երազներ,
Եւ արցունքներ հեւքով մ'ինկած քուրջերու.
Նըւաղումներ, կոծեր, դողեր, օրհասներ.

Ահ՝ այս ամէնն ոտքերէն մեր վեր կ'ելլայ,
Եւ, վարանոտ ու դողդոջուն, ճիշտ նըման
Քայլը դնողի մը անհաստատ ճիւղի վրայ,
Կը ծեծէ սնա՛րը մեր նընջող Գըթութեան:

ՅԱԻԵՐԺՈՒԹԵԱՆ ՍԵՄԻՆ

Գերեզման մ'էր, լերան ոտքին, դետին մօտ.
Թափառական քայլերըս դայն դըտան հոտ,
Երբ կ'երթայի երազուն,
Իրկունն, հաղած արեւին հուսկ չողը լալ՝
Սիրտըս յանձնած ծաղիկներուն եւ միտքս ալ,
Փըթթելու մօտ աստղերուն:

⁷ Օրոցք. տես ծանօթ. թիւ 1:

⁸ Լալ. բաց կարմիր գոյնով յարդի քար:

Գերեզման մ'էր: — Խաչ մը անտաշ, քար մ'անխօս.
 Քարն անանուն, եւ խաչըն ալ՝ անքրիստոս,
 Հոն կը հըսկեն մենակեաց.
 Մին ղետեղուած է ձեռքերով մըտերիմ,
 Եւ միւսն, երկու մասրի՞ ճիւղեր, սեւ մաղի մ'
 Գիսակներովն հոն կապուած:

Այս է բոլորն. ու ասոր հետ բընութիւնն
 Որ կ'օրօրէ այդ քունն իբրեւ մայր մ'անքուն:
 Տերեւներու սօսափներ,
 Գետին ողբանքն ու խոշոր բի՛րը լուսնին
 Մոռացութիւնն հոն կը սպաննեն. հոն երկինն
 Իր նայուածքներն է թափեր:

Ի՛նչ լաւ է հոտ. կարծես թէ դա՛շտն է՝ հըսկայ
 Ուխտաւոր մ' այդ գերեզմանին, զի տեսայ
 Անմոռուկներ ինքնաբոյս՝
 Զոր կապած է բնական ոլոռ մը՝ խաչին,
 Եւ համբուրող շըրթունքը բոց կակաչին
 Քարին ծըռած սիրայոյդ:

Խոնարհեցայ, եւ հոգիս լի աղմուկով
 Դատարկեցի մեռածին լուռ սնարին քով. —
 Գիւղի գիշեր մը երբե՛ք
 Ա՛յնքան լաւ չի ծըծեր զօղա՛նջը պանդին՝
 Ո՛րքան ծըծեց մահուան այդ փո՛սը լըռին
 Հոգւոյս ճիւղերն յուսաբեկ:

Խոնարհեցայ, եւ կարծես ինձ հետ բոլոր
 Բնութիւնը հոն խոնարհեցաւ, ահաւոր
 Ըստուերին մէջ ծընրադիր.
 Եւ միացաւ իրերուն սի՛րտը սըրտիս՝
 Խիղախօրէն ընկըղմելու համար զիս
 Խորհուրդին մէջ սեւածիր:

9 Մասրի կամ մասրեմի. վայրի վարդենի. մասուր՝ վայրի վարդի ստուղ:

Վար, վար. — Լըռէ՛ ճըպուռ. սիւքե՛ր, լըռեցէք.
Դադադին խորը չի հասնիր ձայնն երբեք.

Գերեզմանին քարին տակ
Մայր-լըռութիւնն է բանտարկուած: — Վար, վար, վար.
*

Վի՛հ, մութին սէս անյատակ:

Կը խարխաւեն մըտքիս թեւերն. ո՞ւր է, ո՞ւր
Վախճանողին դացած ճամբան. ո՞հ, ի զո՛ւր

Կը փընտըռեմ հոն, իմ շուրջ,
Անոր անունն ի՞նչ է, կամ ի՞նչ է անունն
Անդըրշիրմի Եղածին, ո՞ւր է Անհունն,
Ո՞ւր է Սորհուրդն. — Աղջամո՛ւղջ: —

Ո՛հ, դու ո՞վ ես, ո՛վ անծանօթ վախճանած,
Ի՞նչ սրգաւոր քեզ կը բերէ ուխտ կամ լաց.

Ո՞վ, ո՞վ ես դու՝ որ ըրիր
Շիրիմըդ դուռ, քեզ դըռնապան դադտնիքին.
Ո՞ւր կեանք առիր, եւ կամ ո՞ր շողն, ո՞ր երկինն
Այտդ ու շըրթունքդ երփնեց հիր:

Ռազմի՛կ մ՛եղար՝ որ սիրուհւոյն ծունկին վրայ,
Ուր ժանտ Մահն իսկ խենթ սիրահար կը դառնայ՝

Կը սպաննըւի անդարման.
Թէ դու հիւծախտ տըղայ մ՛էիր, հէզ դեղջուկ,
Որ հըրդեհուած իրենց գիւղէն՝ խուսափուկ՝
Կը մեռնի հոս, կէս ճամբան:

Վըհուկ ծե՛ր մ՛ես՝ թաղուած երգով մը թովչոտ,
Եւ ողբացուած՝ ժամերու մէջ անծանօթ՝

Իրեն վըհուկ կընծմէն:
Կեանքի բաժակդ՝ որ ա՛լ դատարկ կը հըսկէ
Գըլխուդ վերեւ, քանի՞ չիթով լեցուեր է
Տարիքն համրող արցունքէն:

* Կը պակսի հոս տող մը, ինկած Սարսուռներու առաջին տպագրութեան մէջ («Գեղունի» 1905), որուն վրայէն կատարուած են հետագայ հրատարակութիւնները:

Խօսէ՛, ո՞վ ես. — սաղայն ո՛վ որ ալ ըլլաս
Թող ես չիլի՛մըդ համբուրեմ, քանզի այս
Մեր կեանք — զոհին բաղինն է.
Քանզի քեզ ա՛լ չեն աղարտեր մեր օրեր՝
Ուր ապրողն, ո՛հ, մեռնողին չափ չի դիտեր,
Ուր մարդուս չափ վիշտն հին է,

Ուր մեր դըրքին երկրորդ էջերն են ճերմա՛կ,
Եւ դիտութեան ծառին արմատն հողին տակ
Դեռ միշտ թաղուա՛ծ է անյայտ: —
Դու բարի ես՝ ինչպէս սուրբ զոհն Աբելին,
Զի մահուան սեւ համբոյրին տակ կը փոխուին
Ամէն շանթեր՝ ճառաղա՛յթ:

Եւ դու սուրբ ես՝ Ժպիտին սէս բընութեան.
Արշալոյսն իր ցօղը ճերմակ քարիդ վրան
Ամէն առտու կը թափէ,
Զերդ արցունքներն՝ որոնք լըռիկ կը կաթին
Գըրած սիրոյ նամակին վրայ նոր-հարսին՝
Որուն փեսան զինուոր է:

Դու գիտո՛ւն ես. — մըտածումն ա՛լ դանկիդ տակ
Ճողոպրած է ուղեղէն փուտ ու ցամաք.
Երակներուդ մէջ հիմայ
Արիւնի տեղ ճառաղալթներ կը սահին,
Եւ վերնագիրն հին դիտութեա՛նըդ դըրքին
Արդ փոխեց ձեռք մը հըսկայ:

Քու ճակատդ էն կը շոյէ, մե՛րը խաւար. —
Մեր դիչերն է հոտ միջօրէ քեզ համար,
Անշըրջելի՛ հակոտնեայ:
Մենք օրոցքին մէջ ըստինքէն մայրենի
Սիրտ կը լեցնենք, իսկ դու հոգի՛դ հոլանի
Գերեզմանին մէջ անդայ¹⁰.

¹⁰ Անգայ (արբ. անգա). փիւնիկ հաւ՝ որ իր ածիւնէն վերըս-
տին կեանք կ'առնէ:

Եւ կ'ըլլայ հոտ մեր մայրն՝ Աստուած, կաթը՝ լոյս,
Թողլըքելով Տարակոյսն ա'լ շիրմէդ դուրս

Աշխարհիս հետ միասին: —

Ո'վ սուրբ մեռնող, ո'հ, մինչեւ ե'րբ չըմորած
Պիտ՝ ճանկըռտենք ահաւոր ա'մպը՝ առանց

Զայն չերտելու բընաւին:

Խորհուրդին դէմ մենք մինչեւ ե'րբ, ծընրադիր,
Առկայծ յուսով պիտի դռնենք. — «Լո'յս, իջի'ր...
Պատուէ', պատուէ', ո'վ մըթուլիւն, լըռութի'ւն.
Կարծիք, սպտուէ', պատուէ' ո'վ մէդ, անվերջ քուն,
Անդունդներէն մեղի նայող, ո'վ մեծ աչք՝

Որ չունիս քու բիրըդ, ո'վ բիր, քու նայուածք:
Մենք հերարձակ քեզի կ'նայինք. ծառերուն,
Աստղներուն, ալիքներուն, ժայռերուն
Մէջէ քեզի, քեզի կ'նայինք. — մերկացի'ր: —
Դո'ւ — որուն քօղն է ապագան — մերկացի'ր: —

Ո'վ ներքին կո'ղմը դամբանի քարերուն,
Ո'վ միդամած, ահեղ գիսա'ստըղ՝ որուն
Գլուխն է պահուած՝ ամպի մը տակ յաւիտեան.
Ուրեմն մենք մեր ուղեղներն ընդունա'յն
Պիտի ճըղմենք ոտքերուդ վրայ պըղընձեայ,
Եւ ընդունա'յն պիտի նետենք անխնայ
Մռայլ գիշերուան մէջ մեր սըրտերն՝ որ կ'երթան
Քեզի համար մըրրիկներուն բըռնութեան
Դէմ դալարիլ, որ՝ մոլորած խաւարին
Մէջ՝, ժայռերուն դէմ ճըչելով կը բաղխին.

Եւ բուերէն քըչուած, քըչուած լըքումէն,
Խորը, ձորին մէջ կ'ընկըղմին, կ'որոնե'ն,
Անկէ մեզի դուրս բերելով, ա'լ յոգնած,
Հէգ կայծոռիկ մ'աւա'ղ, արեւ համարուած: —
Ո'հ, մինչեւ ե'րբ ըսփինքսային ճակատով,
Դու, ո'վ Խորհուրդ, պիտի ծաղրես անվերջով
Առջեւդ մեռած մեր խոհն, արծի'ւ-ողջակէդ.
Ըսէ', խօսէ', պիտի մինչեւ ե'րբ լըռես»: —

Մինչեւ ե'րբ ան պիտի լըռէ: — Ո'վ շիրիմ,
Ճակատս ահա քարիդ դըրած կ'ընկըղմիմ

Աղօթքիս մէջ: — Կը յուսամ:

Գանկիս ներքեւ կրակի տըւի ամէն բան.
Հոն հըրդեհ կայ. մըտածումնէ՛րըս կու գան,
Քեզի՛ կու գան հրավարսամ:

Օ՛ն, սըրբազրէ՛, կամ աւելցո՛ւր, կամ ջընջէ՛: —
Ճերմակ քարէդ ճակտիս անցածը ի՞նչ է.

— Խոր լըռութի՛ւն, այլ ոչ բառ: —
Լաւ. կը հանե՛մ շուրջիդ բոյսերն արմատէն.
Սըրտիդ, գանկիդ մէջ անոնք ի՞նչ կը ծըծեն.
— Մարմին, այլ ոչ գաղափար: —

Լաւ. վըրայէ՛դ կը թաւալեմ քարն անդին,
Ըսպիտակ էջ, որուն միւս կողմն է դըրուած
Անպատճառ բան մը Մահէն.
Անոր ներքեւ գաղտնիք մ'անշուշտ կը շընչէ.
Սե՛րտ թէ հողի. — օ՛ն, ըսէ՛ ինձ թէ ի՞նչ է.
— Երկու կարիճ, այլ ոչ էն: —

Արդ, այս հուժկո՛ւ թեւերովս ես կը բըրեմ
Հողն, եւ աչքերս այդ գերեզմանըդ նըսեմ
Ուղղահայեաց կը չտիեն:
Ո՛վ խորութիւն. մութին ծոցէն ի՞նչ լուսին
Պիտի պոթկայ, ի՞նչ հուր-բառեր պիտի՝ ժայթքին
Յաւերժութեան շըրթունքէն:

— Լըռութի՛ւն. — տե՛ս. —

Հողերուն հետ դուրս կու գան
Փուտ ոսկրոտի՛քը, մընացորդ մարդկութեան,
Որով վանդակ մ'յօրինեց ձե՛ռքը կեանքին
Հողի կոշուած մեզ անծանօթ փիւնիկին:
Ահա կողե՛րը մերկացած գերդ ճանկեր,
Ահա կըրճո՛սկը՝ որուն դէմ կը բախէր
Իդճն իր ճակատն երակային զարկերով՝
Իբրեւ հեղիկ ալեակին մէջ ուռչող հով.
Ահա թեւերն եւ ուլն անջատ ու լըքուած՝
Որոնք երբե՛մըն, ո՞վ գիտէ, սիդապանծ
Կ'յոխորտային. «Կը ծռենք, բընա՛ւ չենք ծըռիր»...

Լիսեռին հետ ահա սրունքներն անյարիր՝
 Որք կարծեցին թէ ժայռն իրենց ներքեւ յար
 Պիտի թընդայ՝ քանի որ դեռ քոցալառ,
 Արեւն արիւնը կը շարժէր. եւ ահա
 Զորցած կըզակն, ահա ծընօտն՝ որոնց վրայ
 Կը ծաղրէին այտերը վարդն՝ երբոր ան
 Կը դառնար հէզ իբր հիւժախտ սիրտ մը, աշնան.
 Եւ ահա դանկն, ոսկրեղէն թաս՝ ուրկէ յար
 Մարդ կը խըմէր մտածման գինին կենսարար.
 Արդ ուղեղի տեղ հոգով է լեցուած ան՝
 Որուն վըրայ չար խորհուրդի մը նըման՝
 Ոլոր պառկած օձ մը վլուխն իւր կը տնկէ,
 Եւ սարսափն հոն սարսափողէ միշտ զուրկ է: —
 Ա՛լ ոչ կեանք կայ, ոչ յոյս, ոչ սէր եւ ոչ քէն,
 Իր որդնակեր, դօս ջըղերուն վըրայէն
 Ըզգացումն ա՛լ փախաւ, նըման գեյիլուռին
 Որ կը սահի տերեւներէն, ողբազին:
 Փռչի՛, ածի՛ն, խառնուրդ մըռայլ, վիթխարի,

 Փըստըներու, մոխիրներու, որդերու
 Ո՛վ կոյր անդունդ, ալիքին տակ վարդերու: —

... Կ'իջնան, կ'իջնան: — Ժամանակին ափը, հոս,
 Գերեզմանին ափին ծըռած է. — քառ՝ս. —
 Ահա Աղամն, Ներոնն ահա, եւ Վարդան,
 Սոկրատն է այս, Ֆարաբրան է, ես, դու, ան.
 Այս ծակծըկուած կողերն իմին կողերս են.
 Իմ աչքերս՝ իմ ոսկրոտիքս՝ հոս կը դիտեն: —
 Մարդը կ'իյնայ. — ո՞ւր. — ահեղ գողն ուվկեանին՝
 Եւ ալիքներն անոր վըրայ կ'համբուրուին,
 Հոն փրօւելով ճերմակ փըրփուր մը անվերջ.
 Եւ կ'իյնայ. — ո՞ւր. — երկրիս խորունկ կլափին մէջ՝
 Ու վրան զիրար կու գան դըրկել սեւ հոգեր՝
 Հոն թողելով ըսպիտակ քար մը, հրաւէր
 Ծընրադրութեան:

* Հոս ալ տող մը ինկած է նախկին բնագրէն:

Ժամանակն է խարբալ մ' հին,
 Ժողովուրդներն աւազ՝ որ միշտ կը մաղուին:
 Որոտընդոստ ձայն մ'որուն ամպն է շըրթունք՝
 Կը մըռնէ. — «Անդունդի՛ն. դո՛ւր է արցունք»: —
 Եւ թըխաշուրթ խորխորատին մէջ մըթին՝
 Կու գան դիակներ իրարու վրայ կը դիզուին.
 Պապն հօր ներքեւ, ու զաւակին ներքեւ հայր.
 Եւ հոն համբոյրն ա՛լ համբոյրէն չի տաքնար.
 Եւ մօր ըստինքն որդւոյն սառած բերնին վրայ
 կը քայքայուի. կեանքն իր ակէ՛ն կը չորնայ:
 Այրուծին մեծ յաղթանակէն իր դինով՝
 Երբ կը կըտրէր մեծ ձոր մը մէկ ոստումով՝
 Մահուան փոսն այս՝ լայն կը դըտնէ իր չափէն:
 Ո՛վ արհաւիրք. երբ պատերազմն իր թափէն
 Ա՛լ կը դադրի, իր զայրոյթէն փառքն անչէջ,
 Եւ թաղաւորն իր կընճիթն ա՛լ վէրքի մէջ
 Մըխըրճելէն, կը բերէ դա՛շտը վարդգոյն՝
 Որուն սերմն է՝ դիակ, տարա՛փը՝ արիւն,
 Կը բերէ հո՛ս, հոս պարպել իր մարմիններ,
 Հոս լըճացնել իր խօլահոս արիւններ.
 Մահաբեմերն (ուր միշտ պատրաստ Սատանին
 Մորթին վըրայ դանակներն յար կը սըրուին)
 Կը պարպին հո՛ս, հոս քաղաքին ճամբաներ.
 Հոս հիւանդի անկողիններն մահաստուեր՝
 Որոնց մէջ հէգ հոգին, ջերմի ցընորքէն՝
 Կը համարի թէ վարն դազաղ կը շինեն.
 Հո՛ս կը նետէ իր դահն արքան մոլեգին,
 Հո՛ս կը նետէ լեռնամէջն իր բորենին,
 Հո՛ս Բիւզանդիոնն ու Հռովմն ամէն սօս կեսար. —
 Հո՛ս յաղթ արծիւն իր փետուրներ շանթահար:
 Այս է աշխարհս, ո՛վ Զօրեղներ: —

Դար դարէ

Կը թաւալի մըղուած ուրիշ դարերէ.
 Եւ հագիւ դող մ' Յաւերթութի՛ւնը կը զգայ՝
 Իբրեւ նետուէր քար մ'ովկեանի մը վըրայ.
 Կը պարպըին վարն անթիւ սե՛ւ դազաղներ,
 Մըժեղներու հըսկայ երամ, տարուբեր,
 Անվերադարձ կը կորսըին ձորին մէջ.

Ահա սիրտ մ'ա'լ չի բարախեր, անկէ վերջ
Ուրիշ մըն ալ, ուրիշ մըն ալ, զոհ, զոհ, զոհ,
Ժամը ժամին, բոպէ բոպէ: Եթէ, ո՛հ,
Մէկտեղ բերուին սղաւորներուն արցունքներ,
Ո'վ Երկինք, քու ցաւման շանթերդ մահաբեր
Դեռ չե՞ն մարեր: — Եւ կը վիժին մարդիկներ
Գիշերուան մէջ՝ երբ հաղիւ հաղ է սառեր
Իրենց քաղցրիկ օրոցքներուն տաքութիւնն,
Երբոր, աւա՛ղ, դեռ չէ սեւցած՝ մատներնուն
Ամուսնական սուրբ մատանին. եւ կ'իյնան
Մեռա՛ծ, երբ դեռ մեղքալուսինն ըզձական
Իրեն մահի՛կ վիճակին մէջ կը շողայ,
Կամ երբ, տարեց, դեռ զխտութեան պըղընձեայ
Բերանն հաղիւ հաղ բանալու տաղնապին
Մէջ՝ կը դողան իրենց մատեր... կը սառի՛ն:
Յաւի, ողբի, ճիչերու մէջ, դէպի վար
Կը սայթաքին. հէ՛ղ թռչուններ նետահար,
Որ չէք գիտեր հարուածն ուրկէ՛ եկաւ ձեզ,
Կը սարսըռաք, կը թաւալիք աղէկէզ,
Եւ թըռչնիդ ամփոփելով, չըւարած,
Գլուխնիդ կըծկած թեւերնուդ տակ, լուռ, սառած,
Ձեր երգերուն արձագանգին մէջ, աւա՛ղ,
Կ'անշընչանաք: Մութը կ'իջնէ միապաղաղ,
Արտասուածթոր սլատանքին մէջ, հողին տակ,
Արշալոյսի մը սպասելով՝ կը քնանա՛ք...
Կու գայ Բրիտոս, կը մօտենայ ձեր շիրմին,
Եւ վէրքին մէջ մըխելով մատն երկնային,
Ձերին ճերմակ քարին վըրայ, անայլայլ,
Արիւն գըրով մ'ան կը գըրէ:

— Հանդերձեալ:

* * *

Ամպի մը տակ լուսինն յանկարծ կը մարի
Կը լըռէ հովն, ամէն աստղեր մի առ մի
Ասուպ կ'ըլլան, կ'ըլլան վարդերն ալ՝ վէրքեր: —
Ո'վ անանուն չիրիմ, դու որ անտարբեր,
Ու երազկոտ կը նայիս դէ՛պ ի երկին՝
Մարդիկ այսօր, ո՛հ, դիր առ դիր լիզեցին
Այդ բառը քու քարիդ վրայէ սըրբազան,
Ահա ինչո՞ւ թէ ճերմակ է մնացած ան: —

ՀԻՒԱՆԴ Է

Հասուերին մէջ, խառնի մ'անկի'ւնը լըքուած
 Թըշուա՛ռ պանդուխտ, հիւանդ է .
 Խոնաւութիւնն անոր մարմի'նը շիթ շիթ
 Գերեզմանին կը նետէ :

Բըժիշկ չունի . եղած դրամն ալ հատաւ .
 Ցաւը ծանր է . — դըթութի'ւն :
 Հոն չըկայ սիրտ մ'որ բարութի'ւնը քամէ
 Անոր ծարաւ չըրթներուն :

Եւ ինքն իրեն մըտերիմներ կը ստեղծէ
 Յընորքներուն մէջ ջերմին .
 Իր վիճակին կարեկցող մէ'կը չունի
 Բացի մամո'ւկը որմին :

Մըթընչաղին մէջ կը մարմրի, կը հիւծի
 Մըթընչաղի մը նըման .
 Լըռութիւնն հոն կարծես դադաղ մը կ'երկնէ . —
 Օրոցք՝ տունէն գերեզման :

Երիտասարդ է տակաւին, եւ փեսայ .
 Պոլսէն մինչեւ Վան հեռու,
 Հոն՝ հաց կ'ուզեն հարսն ու ծընողք . զի՛նք կ'ուզեն .
 Դեռ չատ չուտ է մեռնելու :

Ան իր արիւնն իր քրտինքով կը շահէր . . .
 Տէ'ր, Բոնչ սըրտով կը կոտրես
 Թեւն՝ որուն վրայ կը կըռթընին մանուկներ
 Եւ ծընողքներ ձիւնադէս :

Դուրսն արեւին, զեփիւռին տակ կ'ուռճանան
 Բախտաւորներն աննիաղ .
 Արտին մէջ աստղն աւշի ելքին կը ժըպտի .
 Տէ'ր, զինքն ինչո՞ւ կը մոռնաս :

Այդ բաղուկներն աշխատանքի համար են՝
 Ո՛չ մահուան դէմ կըռուելու: —
 Բախտը խուցին մէկ անկիւնէն կը խընդայ
 Օձի ժըպտով մ'ահարկու:

Պիտի մեռնի. — խիստ մահացու հիւանդացաւ.
 Եւ պատանքին մէջ երբեք
 Պիտ՝ չըտանի սիրելիի մ'արցունքներն
 Ու սեւ ուխտերն յուսաբեկ:

Պիտի մեռնի. — եւ իր բընիկ լուսնին տակ,
 Հարսը սիրոյ ծարաւով՝
 Պիտի զուր տեղ անոր դալուն սպասէ...
 Խեղճ վանուհի, ապահով

Յոյսի ամէն խոստումներու վայելքին՝
 Կը ծիծաղիս աստղին հետ.
 Մինչդեռ կեանքի երկընքին վրայ կը դըծուի
 Շանթը շողին զուգահետ:

Որո՞ւն համար շուշանն ու վարդ փոխ կու տան
 Իրենց միացումն՝ այտերուդ.
 Ինչո՞ւ վանայ լինն աստղերով կը վառի
 Նախանձելով աչքերուդ.

Որո՞ւն համար հաջադիդ տակ կը պահես
 Ըմբոստանքներն համբոյրին...
 Վաղն, հէ՛ղ ծաղիկ, պիտի ճամբորդ մը դուժէ.
 — «Մէկ աչքը բաց թաղեցին»: —

ՅԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ

ԸՆԴ ԵՂԵԳԱՆ ՓՈՂ, ԲՈՑ ԵԼԱՆԻՐ
ՄՈՎՍ. ԽՈՐԻՇՆԱՅԻ (ԱՌԱՍԱԿԵԼՔ)

206

Եղեգնեայ գրչով երգեցի փառքեր .
 — Քեզի ընծա՛յ, իմ հայրենիք —
 Սօսեաց անտառէն էի զայն կրտսեր . . .
 — Քեզի ընծա՛յ, հին հայրենիք —
 Եղեգնեայ գրչով երգեցի քուրմեր .
 Ընդ եղեգան փող լո՛յս ելանէր :

Եղեգնեայ գրչով երգեցի կարօտ .
 — Ձեզի ընծա՛յ, հայ պանդուխտներ —
 Ան տարաշխարհիկ բոյսի մ'էր ծրղօտ . . .
 — Ձեզի ընծա՛յ, հէգ պանդուխտներ —
 Եղեգնեայ գրչով երգեցի հարսեր .
 Ընդ եղեգան փող ո՛ղբ ելանէր :

Եղեգնեայ գրչով երգեցի արիւն .
 — Ձեզի ընծա՛յ, սուրի գոհեր —
 Ան ծլած էր մոխրի մէջ իբրեւ կընիւն . . .
 — Ձեզի ընծա՛յ, կրակի գոհեր —
 Եղեգնեայ գրչով երգեցի վէրքեր .
 Ընդ եղեգան փող սի՛րտս ելանէր :

Եղեգնեայ գրչով որբ տունս երգեցի .
 — Քեզի ընծա՛յ, հայր ալեհեր —
 Յամքած աղբիւրէն մեր զայն յօտեցի . . .
 — Քեզի ընծա՛յ, մայր կարեւեր —
 Եղեգնեայ գրչով օճախս երգեցի .
 Ընդ եղեգան փող ծո՛ւխ ելանէր .

Ու պայքա՛ր, պայքա՛ր, պայքա՛ր երգեցի .
 — Ձեզի ընծա՛յ, հայ մարտիկներ —
 Գրիչս եղաւ անթրոց սրբոտերու հնոցի . . .
 — Ձեզի ընծա՛յ, քաջ մարտիկներ —
 Եղեգնեայ գրչով վրէժ երգեցի .
 Ընդ եղեգան փող բո՛ց ելանէր :

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

ՆԵՄԵՍՒՍ¹¹

Պաշտէ՛ դահամակէ՛ աչքերով Աստուա-
ծունին, ո՛վ ժողովուրդ. երբ բռնակալու-
քիւնները կործանես, կործանէ՛ այլեւս
գինքն ալ, եւ դո՛ւն բարձրացիր իր պա-
տուանդանին վրայ՝ շուշան մը ձեռքիդ
մէջ:

Քերթողն հըսկայ, մըրըրկաւարս, հըրաչուի,
Նըւիրական արուեստանոցն իր մտաւ,
Եւ փակեց լայն սրողպատ դըռներն հապըշտապ.
Փակեց փեղկերն երկընքին դէմ, որոնց նեղ
ձեղքերուն մէջ մընացին
Արեղակին մաղերն ոսկի, սանտրըրուած:
Լեռնակուտակ զանդուած մ'ընտիր մարմարի
Այդ շէնքին մէջ մըթընչադ
Կը սպասէր՝ ձեւն հաղնելու հին դիւցաղնի.
Եւ կամ գուցէ կը յուսար
Որ աստղերէն իջնելով՝
Պիտի աստուած մը դայ իր մէջ բընակիլ:
Զանդուածը այդ ասպառաժ մ'էր բարբարոս,
Որուն մէջ դեռ կը մընար
Կիսաւեր բոյն մը արծուի.
Եւ խորն իր մէկ խոռոչին
Օձ մ'էր ծուարած, ու կը նընջէր հանդարտիկ:

¹¹ Նեմեսիս. Յունական դիցաբանութեան մէջ արդարութեան եւ վրէժխնդրութեան դիցուհին է:

Քերթողն ինքզինք պահ մ'անհունին մէջ հողւոյն
 Ըզգաց Աստուած. — Սոթտեց թեւե'րը ջրդուտ.
 Ոսկեղէն մո'ւրճը ափին մէջ, տըժգոյն, վեհ,
 Մարմարին դէմ, գըլխերաց,
 Հըսկայի պէս կանգնեցաւ...
 Նըշմարեցին աչքերը ձեռք մ'այն ատեն
 Մութին ծոցէն՝ կարկառուն՝
 Որ վիթխարի բրոնած սափոր մը՝ պարպեց
 Խորն իր հողւոյն լայնալիճ
 Տիեզերքին ըստեղծահիւթն հողարոյր:

Եւ քանդակեց, քանդակեց,
 Եւ քանդակեց, քանդակեց:
 Արուեստնոցին բիւզանդական դըմբեթէն
 Յոյսի ձէթով լի սուրբի դանկ մը կախուած
 Կ'ըլլար ջահն իր լուսատու:
 Ան կը տեսնէր մարմարին շո'ւրջը ձեւուած
 Հըզօր երազն՝ որ միա կ'առնուր եւ ծալքեր:
 Մըտածումն իր՝ այդ քարին կոյս ծոցին մէջ՝
 Իր արմատներն յուշիկ յուշիկ կը խըրէր
 Ծառի մը պէս ձիթենի:

Եւ քանդակեց, քանդակեց,
 Եւ քանդակեց, քանդակեց...
 Ամէն մէկ բուռն հարուածին տակ յաղթ մուրճին՝
 Ինչպէս թէ ումը մը պայթող՝
 Ուղի մը կայծեր, քարերու հետ խուռնախիտ,
 Կ'անձրեւէին պատերն ի վար խաւարչուտ
 Պըսակի պէս քայքայուող:
 Դուրսն ողկոյղներն յասմիկին
 Կը թափէին մուրճին մէն մի թընդիւնէն
 Փեղկերն ի վար իրենց կապոյտ ծաղիկներ:

Եւ քանդակեց, քանդակեց,
 Եւ քանդակեց, քանդակեց.
 Մինչեւ որ բիրտ վայրենութի'ւնը քարին
 Նըւաճուեցաւ, եւ ահա դլուխ մը կընոջ
 Մարմարին մէջ թարմօրէն

Ծաղիկեցաւ բա՛րձըր շուշանի մ'հանդուռնակ :
 Զըքնաղ էր ան, միանդամայն էր ահեղ . —
 Հելլենական արձաններու կուրութեամբ
 Կը յառէին խորունկ աչքերն՝ որոնց մէջ
 Կարծես հողին, անդունդն ի վեր մաղըլցող
 Կարիճի սէս՝ կամաց կամաց կ'երեւնար :

Եւ քանդակեց, քանդակեց,
 Եւ քանդակեց, քանդակեց...
 Բանաստեղծն իր բաղուկին տակ կենսադրոջմ
 Կը փորադրէր կարծես քերթուած մ'ահաւոր .
 Խոր ծալքերուն մէջ կեանք առնող մարմարին
 Մէն մի հարուած դաշնակութիւն մ'էր քնարի,
 Յանդ մ'էր, տուն մ'էր, եւ կամ էր շեշտ մ'օղասլաց :
 Մէն մի հարուած ուրմբադոռ
 Ըմբոստ երգ մ'էր ոսկի մուրճով երգըւած՝
 Որուն Աստուած երկընքին մէջ կ'ունկընդէր :

Օ'ն, հարուա՛ծ մ'ալ, հարուա՛ծ մ'ալ...

Գանկ ջահին մէջ ձէթն ըսպառիլ ըսկըսաւ .

Օ'ն, հարուա՛ծ մ'ալ, հարուա՛ծ մ'ալ...

Եւ քանդակեց, քանդակեց...

Կերտեց գուճերն եւ սրունքներ .

Կերտեց ոտքերն՝ որոնց տառնեակ մատերէն

Ժահրով, մեղրով խառնըւած

Դըղըջահոս լոյսի վտակներ բըղխեցան :

Եւ շինեց ան վերջապէս

Կընտջ մէջքէն վար ահեղ

Սուր մ'երկսայրի, սուր մ'անապատեան, սուր մ'անբիծ ,

Եւ Աստուծոյ պէս արդար :

Այն ատեն հոն մարմարիոնին խորշին մէջ

Քընացող օձն արթընցաւ

Եւ փաթթելով դինք մեղմօրէն այդ գէնքին՝

Կաթիլ կաթիլ ըսկըսաւ թոյն մը կաթել :

Օ'ն, հարուա՛ծ մ'ալ, հարուա՛ծ մ'ալ դեռ, եւ ահա

Պիտի գործն այդ աւարտի : —

Քանդակագործ քերթողն յանկարծ խորշոմեց

Մարդարտապսակ ճակատը ջինջ քըրտինքով. —
Այդ ի՞նչ արձան, անունն ի՞նչ էր այդ կընոջ.
Գորգոնա¹² մ'էր, Հերա¹³ քինոտ, թէ Իսիա¹⁴.
Պատուանդանին վրայ հըսկայ
Փորագըրեց. — Նեմեսիս: —

Ահա երազն իր, կը շընչէր, կը խորհէր.
Իր երազն այդ մարմարեղէն՝ զոր երկար
Ատեն սըրտին հանքերուն մէջ ան կըրեց:
Արդարութեան եւ վրէժի
Դիցուհին այդ՝ աղջիկն էր իր կորովին
Ձոր յըղացաւ, ողնածուծո՛վը սընոյց
Այն օրէն վեր երբ հըլութեամբ հարսնացաւ
Ժողովուրդին արեան հետ
Գիտակցութիւնն իր բեղուն: —
Այլեւս ի՞նչ փոյթ թէ մնաց թաղուած օրերով
Արուեստնոցին դամբանական մութին մէջ:
Ի՞նչ փոյթ թէ արդ ճակատէն վար կը հոսի
Բարի քըրտինքն յոյնութեան,
Եւ ուսերուն եւ դըլխուն վրայ սեւահեր՝
Իբրեւ ըլլար ջաղացսան մ'ան՝ կը նըստի
Ճերմակ փոշին մարմարին.
Եւ խիտ երկար թարթիչներն իր կը նմանին
Աղանեակի մը թեւերուն ըսպիտակ.
Ի՞նչ փոյթ թէ ան, ա՛հ, չըտեսաւ կոյս դարնան
Լուսակարկաջ աղբիւրներուն մէջ ժըպտիլն,
Եւ չըքամեց դեռ խաղողի ողկոյզներ
Բաժակին մէջ բիւրեղեայ.
Կամ չըխառնեց դանդուրներն իր ասպետի
Բըլուրներուն վրայ պարող
Աղջիկներուն հողմատարիկ վարսերուն:

12 Գորգոնա. սարսափելի հրէշ աստուածուհի մը, օձախուլ մաշկով որ իրեն նայողը կը քարացնէր:

13 Հերա. կին Արամաղդի եւ թագուհի աստուածներու, ներկայացուած միշտ նախանձոտ եւ վրէժխնդիր նկարագրով:

14 Իսիս. եգիպտական դիցուհի ամուսնութեան եւ բժշկութեան. կին է Օսիրիս աստուածին:

Ո՛հ, ի՛նչ փոյթ կեանքը մեռնող,
 Երբոր երա՛ղը կ'ապրի,
 Երբոր երազն անմա՛հ է:
 Մուրճը ձեռքին մէջ բանաստեղծն յաղթական
 Արձանին խիստ աչքերուն մէջ կը յառի.
 Եւ անոնց մէջ կը ճանչնայ
 Ինքզի՛նք, — ամբողջ, անթերի:
 Կը ճանչնայ սուրբ մարմարիտնն այն՝ որ առաւ
 Բազկին տակ կեանք, որ այդ տեղ
 Եկաւ զանդուած մ'իր բըրտութեան մէջ նընջող
 Եւ արթնցաւ Դիցունհի՛.
 Զերթ քարափերթ մը ստրուկ ինկաւ մուրճին տակ,
 Եւ կանգնեցաւ Վրիժուհի՛:

Աւարտած էր ամէն դործ. —
 Ահա մէջտեղն էր, — Նեմեսիսը — կանգուն,
 Պաշտըւելու, ընդունելու ողջակէզ
 Այլեւրս կա՛ղմ եւ պատրաստ:
 Այն ժամանակ քերթողն ուրախ, գոհունակ,
 Քաշեց նիզե՛րը, բացաւ
 Պղընձէ դռներն հսկայական դաւիթին.
 Նոյն ատեն լոյս մը դէմէն
 Երկինքն ի վար ա՛յնպէս արձանն ողողեց՝
 Որ դիցունհոյն մարմինը շուրջն ըսկըսաւ
 Ճառագայթներ արձակել:

Յետոյ նետեց ծանրակիր մուրճը ձեռքէն.
 Թեւը սոթտուած պատուանդանին վրայ դըրաւ,
 Եւ գըլուխն ալ թեւին վրայ.
 Եւ իբր առիւծ մը պառկող՝
 Յողնած, քըրտնած եւ վըսեմ,
 Աստուածուհոյն ոտքերուն տակ քընացաւ:

Ժողովուրդն է, ժողովուրդն է որ կու գայ.
 Ճամբաներուն, փողոցներուն մէջ Քաղքին
 Գետեր են որ թրխակոհակ կը հոսին.
 Հարստահարուած ժողովուրդն է որ կու գայ:

Անոնք տեսան Նեմեսիսի վեհ արձանն,
Եւ քուրմեր են, վրէժի քուրմեր, եւ ահա
Անո՛ր, անո՛ր կը դիմեն:
Գործատունէն, թիարանէն, բանտերէն
Գրբո՛հ կու տան: Արիւնոտ են եւ քաղցած:
Դեռ: բեկորներ չըղթայի՝ դուր ջարդեցին,
Մերկ ոտքերնուն հետ ընդքարչ
Սալյատակին շրոինդ շրոինդ կը հընչեն:
Ոմանք սակրով, ոմանք մուրճով են զինուած.
Դէմքերնուն վրայ արիւնոուշտ
Կը փայլակէ կատաղութիւնն՝ հեռուէն
Մերկացնելով մարդարտաշող կըճըրտումն
Ակռաներնուն մարդու միսի անօթի:
Մերկ են կիներն իրենց ամբողջ ծիծերով,
Եւ մանուկնե՛րը՝ բոսիկ՝
Որոնց տըժգոյն ճակատէն
Գարունն ընդհուպ կը թափթըփի վարդ առ վարդ
Դեռ չաւարտած իր բողբոջո՛ւմը առոյդ:
Ատելութեան դռուկոյ մ'է՛ կը պոռթկայ,
Կը տարածուի պողոտայէ պողոտայ
Քաղաքին մէջ բովանդակ:
Ամէն շրջթայ կը բեկտի,
Եւ կը փրչի ամէն բանտ.
Հրապարակին մէջտեղ կրակի կը տըրուի
Կառափնարանն՝ հերոսներուն արիւնէն
Վարդակարմիր եւ ճարպոտ,
Եւ իր մեծ բոցն երկնոլոր
Ամբոխներուն գիտակցութեան կ'ըլլայ ջահ:
Ամէն խըրճիթ ըմբոստ մը դուրս կը պոռթկայ,
Ամէն շիրմէ նահատակ մ'յաղթ կը յառնու
Նո՛ր միտով, նո՛ր ըղեղով, նո՛ր գէնքերով
Ըսպառագէն: Ժողովու՛րդն է հող կրծող.
Մինչեւ մէջքն իր՝ տիղմին մէջ
Ուրիշներուն դըղեակ շինող ամբոխն է՝
Որ ոտքի միակ մոլեղնադուրթ ոստումով
Նոյն իր խորունկ գերեզմանին քարին վրայ
Ահաւասիկ կը կանգնի:
Եւ մարդկային ովկիանն այդ փըրփրագոռ

Կ'եռայ խորքէն իր մըռայլ.

Եւ ալիքներն յառաջ կ'երթան մահադող.

Եւ կը թըքեն իրենց փըրփու'ւրը հորձքի

Պալատներուն մինչեւ քիւերն, ու մինչեւ

Ճակատն արփւոյն անտարբեր:

Քըրջաւո'ր են, ահաւո'ր են, բայց այսօր

Հանճարներու, դարերու

Ամբողջ մտածումն, ամբողջ վաստա'կը խըմող

Գաղափարին արծիւի թեւն ըսպիտակ

Եկաւ դըպչիլ անոնց դեռ կոյս ճակատին:

Եւ անոնք ուղիս ճամբաներէ հաւաքուած՝

Այսօր ունին վըսեմութիւնն ոլկիանի.

Եւ կը մոնչեն, կը հայհոյեն, կ'աղօթեն,

Կը հայհոյեն վերըստին:

Կը մըրմըռան բըռնութեան դէմ ծուլի առ ծուլի.

— Վըրէ՛ժ, վըրէ՛ժ, Նեմեսի՛ս: —

Եւ Նեմեսիսն հո'ն է, հո'ն է միւլթարիչ

Քէնն երկնային. ձիւնափարփառ մարմինն իր

Լուսնակին պէս ալիքներն այդ կը քաշէ

Դէպ ի ծոցն իր մայրենի:

Եւ ժողովուրդն արձանին շուրջ կը դիզուի

Հետք հետքի վրայ, խուռնախիտ,

Եւ կըղակներ կըրթընցըւած ուսերու:

Առջեւը վեհ Դիցուհւոյն

Ամէն ոք իր վէրքը կուրծքին կը բանայ.

Պարմանիներ ցոյց կու տան

Թեւերն իրենց կոտորած՝ չըղթայ կոտորէլէն.

Մայրերն ահա վեր կ'առնեն սեւ սեւ քօղեր

Անոնց ծալքին մէջ բանալով դանկիկներ

Մանուկներու՝ այրուծիին տակ ճըզմուած,

Եւ պառաւներն անոր առջեւ կը փըռեն

Քըղամիդնէ'րը կարմիր

Դըրժուած մորթուած դիւցաղնական թոռներու:

Եւ կը բերեն ամէնն ալ

Իրենց վերջին հարըստութի'ւնը՝ նըւէր,

Եւ ծընրադիր՝ անիծախառն աղերսով

Արտասուազին միահամուռ կը դռչեն.

— «Ո՛վ Նեմեսիս, Անվերխելի՛դ, Վրիժուհի՛դ,
 Մեր տառապանքն, անկումը մեր կը տեսնե՞ս.
 Մեր արցունքի մէկ շիթին
 Ովկիանական անհունութի՛ւնը արդեօք
 Քու ավիդ մէջ կը շօնեցի՞ր :
 Բա՛ւ է փառքերն ու հաճոյքներն արեցնենք
 Մեր արիւնին արիւններովն ու մինչեւ
 Ոսկորներնուս քրտինքով .
 Բա՛ւ է սուխնե՛րը պատուեն
 Մեր արդանդին մէջ յաւէտ
 Լուսաթաղանթն արշալոյսի սաղմերուն .
 Բա՛ւ է անի՛ւր դործատան փերթ առ փերթ
 Խըլէ մեր միսն եւ իւղոտէ ճըղուղն իր .
 Բա՛ւ է բա՛ւ է մեր բովանդակ կեանքին մէջ
 Խարաղանուած թիկունքներնուս վրայ կըրենք
 Մեր շիրմաքարն ու երթանք ա՛յսպէս շիրիմ :
 Վըրէժի ժամն ա՛լ հասաւ .
 Նըշկահումի տմարոյահունչ ժամն հասաւ :

Կ'ըսեն. — Իրենց գոռուգոչումն ահաւոր
 Կը սասանէ դահերուն վրայ կայսրներ ,
 Եւ կ'օրօրէ պատուանդանին վրայ նընջող
 Քերթողին քունն հանդարտիկ :
 Կ'ըսեն. — Եւ նուէ՛ր Աստուածուհւոյն կ'ընծայեն .
 Անոր առջեւ արիւնլըւայ ձեռքերով
 Կը սըվուն վարդ ու յամիկ :

Եթերական կրակին խորէն իրիկուան ,
 Դէմի սարէն դառիվայր
 Ա՛յն որ կ'իջնէ անչափելի քայլերով
 Հերո՞ս մըն է , սերճահասակ քըրմապետ
 Նեմեսիսին կուսական ,
 Եւ անձնուրաց նախախնամող մարդկութեան :
 Արեւը դեռ չըմեկնած
 Ճաճանչներն իր ամփոփեր է չեչուողիդ
 Անոր կուրծքին կարմրաբորբ ,

Յայտեցնելով զէնուզարդէն պաղպաղուն
 Ճառագայթներ՝ նման բամբռի մը զլիսուն
 Ծամակալ մեծ ասեղներն :
 Արին մ'ահա կը կայլակի տակաւին
 Իր գօտիին արդարադատ կեռ սուրէն :
 Կու գա՛յ, — ճակատն իր արդէն
 Շաղկապուած դափնիով :
 Քայլերը ծա՛նրը՝ փառքէն,
 Եւ բըռնութի՛ւնը ճրդմելէն՝ տենդակոխ
 Ահաւասիկ կ'երկփեղկեն
 Ժողովուրդն այն խոնարհած
 Ատելութեան եւ աղօթքին բեռին տակ :
 Նեմեսիսին ձօնելու
 Ան իր նըւէ՛րը ունի. —
 Գըլխուն շուրջէն կ'արձըկէ
 Դափնեպըսա՛կը՝ զոր կոյսերն որբացած
 Շիրիմներուն նըստած տըրտում շուքին տակ
 Իրեն համար հիւսեցին .
 Կ'արձըկէ զայն եւ ձախ ձեռքո՛վը բըռնած
 Բուրեան ճիւղին մէկ ծայրէն
 Միւսովը զայն կը մերկացնէ, սըփռելով
 Իր սաղարթներն օդապար
 Աստուածուհւոյն ոտքերուն վրայ անարատ,
 Որոնցմէ հա՛տ մ'աղուոր տերեւ մ'արիւնոտ,
 Կ'երթայ կ'իյնայ արձանին տակ քընացող
 Քանդակագործ բանաստեղծին ճակտին վրայ,
 Որ գրաւուած նո՛ր Տեսիլներով երազի
 Այդ հըպանցո՛ւմը փառքին
 Ամենեւի՛ն չ'իմանար : —

ԲԱԳԻՆԻՆ ՎՐԱՅ

ԱՆԻԻ ԱԻԵՐԱԿՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Ա.

Ըլլայ լացի, համբոյրի,
Յիշատակի, մըտածման,
Մըռնչելու համար ըլլայ, օ'ն, մըտնենք.
Մըտնենք հըսկայ քաղաքն հըսկայ աճիւնի,
Մըտնենք Շիրիմն հայութեան...

Ողջո՛յն, Անի, դերեղմնոց,
Ուր կը փրտին ոսկորներն յաղթ Անցեալին.
Ողջո՛յն, Անի, օրօրան,
Ուր փլուզի տակ, կարիճի սեւ արիւնով
Մեր Ապագան կը մեծնայ.
Ողջո՛յն, Մեռե՛լ, Մա՛յր, ողջո՛յն.
Ահա կու գամ, ես վերջին
Նորարողքով դըլուխը հայ Հիդրային,
Կու գամ կեանքիդ փառքովը մահդ օրօրել. —
Ըսել թէ մեծ եղար դու,
Կամ մեծ խոստո՛ւմը մեծութեան, դու եղար
Լուսակայլակ պողպատ ըստինք մ'որուն դէմ,
Խուճողութ ցեղե՛րը ծըծելու դեռ անպարտ.
Եկան նօթի լընդերն իրենց ջախջախել.
Ծեր Ասիոյ շեմին վրայ դու եղար
Երեք դարու սիրտն՝ եթէ Յոյնն ըղեղն էր,
Սիրտ կենսաբուխ՝ որուն աչքերն յառած պիշ՝
Նենդ իւզանդիոնն, այդ բողոքելն Հըռոմի
Քեզ կը դաւէր լափլիզելու ախորժով:
Եւ ան դաւեց եւ ան յաղթեց. — ու աւա՛ղ,
Երբ դրօշակն իր ցըցուած տըխմար արքայիդ

Յովհաննէսի¹⁵ շիրմին վրայ՝
 Վեստ Սարգըսեան կ'ըլլար խրլան խոստացուած,
 Քու բալլիքնէ՛րըդ Վոսփորի բանտին մէջ
 Երիտասարդ թաղաւորիդ¹⁶ թեւերուն
 Կուռ շրջթաներ կըղպեցին:

Բ

Ո՛վ պատուհաս. կորսըւեցար դու այլեւս
 Երբ Պարսն եւ Յոյնն, երկու ոսոխ ոսոխներդ,
 Իրարու դէմ՝ ըղճեղ ասպար կանդնեցին,
 Կամ իբրեւ որս մ՝ — որ՝ արդէն իր մազիկով
 Նախ իր սիրտն է խոցոտեր —
 Քեզ անցուցին Մոնոմախոսն ու Տուղրիլ,
 Պերոզն ու Ժանո Ալփասլան՝
 Ժանիքներէ Ժանիք, թաթէ ի թաթուլ.
 Եւ, դէմ դիմաց կղակներն իրենց ջարդելով,
 Հիմնաքարերդ հանեցին՝
 Որպէսզի սեւ դամբանաքարդ յօրինեն:
 Ա՛լ այն օրէն դու իբրեւ շէնք մ՝ հոյակապ՝
 Ուրկէ հաղար կայծակ մէկէն է անցեր՝
 Քայքայուեցար՝ մարմար մարմար, ծեփ առ ծեփ:
 Ու, ո՛վ ցասում, ո՛վ ամօթ,
 Քեզ դէմ առ դէմ բըղըքաողնէ՛րը նենդօտ
 Չեղան արծիւ՝ այլ զայլե՛ր...

15 Յովհաննէս-Սմբատ Գ. թաղաւորն է (որդի Գազիկ Ա.ի), թոյլ եւ երկչոտ՝ որ Սելճուքեան թուրքերու յարձակումէն վախնալով՝ դրաւոր երդումով (1024) ծախեց Անին եւ իր պետութիւնը Բիւզանդիոնի կայսեր, որ անոր մահէն վերջ պիտի տիրանար երկրին: — Վեստ Սարգիս, նախարար եւ զլուխ յունասէր կուսակցութեան, շատ փառասէր մէկը՝ որ իր դաւաճան դործունէութեան փոխարէն պիտի ստանար արքայական պատժուճանք. անոր ակնարկութիւն է «Խլան խոստացուած» բացատրութիւնը: Խլայ՝ բեհեզեայ պատժուճան:

16 Կ՝ակնարկէ Գազիկ Բ. թաղաւորին (1042-1045) որ «Քաջն» Աշոտի (եղբայր Յովհաննէս-Սմբատի) որդին էր, եւ միակ օրինաւոր Ժառանգը հայկ. թաղին, բանտարկուած Կ. Պոլիս՝ Կոստանդին Մոնոմախոս նենգաւոր կայսրէն:

Գ

Արդ քարուքանդ կը հանդէիս
 Եւ նըշխարներդ ինը դար է որ կ'ապրին .
 Ժամանակին ձեռքը չեղաւ այնքան յաղթ
 Աճիւններդ այդ մըրրիկներուն յանձնելու .
 Բայց ծոցիդ մէջ ալ բընա՛ւ
 Սըմբատի¹⁷ սօս նըթոյգը չի՛ խըրխընջեր ,
 Ան չի թօթուեր արիւնթաթախ բաշերն իր
 Քած ձիուն դէմ Ափշինի ,
 Ու կոչնակներն ու շեփորներն ոսկեցով՝
 Որոնց ի լուր թուրը խաչով կը ձուլուէր ,
 Հոն լըռած են՝ ապրեցնելով իրենց տեղ
 Բուի հաղար սերունդներ :
 Այդ լըռութեան ջրղջիկի լայն թեւին տակ
 Կ'աճի եղիճն արտասուքովն աստղերուն .
 Եւ հոն բաղեղն հայրենասէր թեւերով
 Կը գըրկէ հո՛ղըդ տըրտում
 Իր պատառիչ կայծքարերով մխալին .
 Եւ խոտ մ'հաղիւ , բարձրացած
 Ճամբաներուն վրայ անկոխ՝
 Կը ծածկէ սողն օձի մ'արվուոյն տակ ճեմող :

Դ

Ի՞նչ մընաց , ի՞նչ . — Պարխայներէն քարակուռ՝
 Որոնք ըղբեղ գըրկած տըւին կուրծքերնին
 Ասիական մըրըրկարչաւ ցեղերուն .
 Պալատներէդ , ամրոցներէդ , սիւններէդ ,
 Աշտարակի սըլաքներէդ՝ ուր ծըփուն
 Կարմիր դրօշակ մ'հայկական
 Կ' սրբէր քրտինքն արծիւներուն ճամբորդող ,
 Խոյակներէդ , դմբէթներէդ՝ որոնք օր

¹⁷ Խօսքը Սմբատ Ա.ի (որդի Աշոտ Ա.ի) վրայ է , որ քաջ՝ բայց անբախտ թաղաւոր մ'եղաւ . Ատրպատականի ամիրայ Ափշինի գէժ ուժգին պաշտպանեց իր երկրին անկախութիւնը :

Մ'ամպին մէջ շանթն, Էին մէջ բախտն¹⁸ հեղնելով՝
 Ժամանակի բռունցքին դէմ
 Կ'ըլլային կումբ ձուլուած փառքի հանքերէն,
 Զօրանոցէդ, տաճարներէդ, այո՛, քու
 Հաղարումէկ տաճարներէդ՝ որոնց մէջ,
 Դէպ ի հաւատքն ուղղաբերձ
 Մինչ բազուկներ կը յոգնէին, կ'հեղգային
 Մինչ հին արիւնն Արամեան
 Իր հեթանոս ռազմիկ թափէն կը սանձուէր,
 Եւ մինչ Յիսո՛ւսը կը ծընէր արցունքով
 Լաստիվերտցին, եւ նենդ Յուդան՝ Կիրակոս,
 Այդ հաղար մէկ տաճարներուդ մէջ կ'ըսեմ,
 Քանդակ քանդակ, զարդ առ զարդ,
 Արուեստ մը նոր, արուեստ մը հայ
 Արուեստն աղջիկ Աստուծոյ, քոյր Բընութեան,
 Արուեստը հարս Տիեզերքին,
 Ժողովուրդներու եւ Ազգերու վախճանած
 Տապանագիրն ու չիրմապսակն այդ վերջին
 Իբր աղաւնի մ'ոսկեղբրուադ ուրուադով¹⁹
 Քանդակուած՝ այդ դմբէթներուդ ներքեւ սուրբ,
 Բատուցներուդ²⁰, խոյակներուդ, մոյթերուդ
 Մէջէն լռուիկ, գըլուխը դուրս կարկառած՝
 Դէպ ի երկինք, աղուոր, վեհ,
 Թռիչները լա՛յն կը պարզէր...
 Հիմայ, աւա՛ղ, ատոնցմէ,
 Այդ բիւրաւոր ճաճանչներէդ, ո՛վ Անի,
 Ըսէ՛, ըսէ՛, ի՞նչ մընաց...

Ե

Կը պատէ չո՛ւրջը լրութիւն: Լռյնարձակ
 Դաշտին վըրայ, լուսնակի քա՛ղցըր չողով

¹⁸ Աստուածային Նախախնամութիւնը հանդէպ հեթանոսներու
 քայտ աստուածութեան:

¹⁹ Ուրուազ - հաւանաբար տպագր. սխալ փոխանակ ուրագի:

²⁰ Բատուց. խորշ որմերու՝ արձան դնելու համար (Փրանս.
 niche).

Աւերակները կ'ողողուն: Հեռուէն
Միջոցին մէջ աստղալից
Լոկ կը լըսուի սոյլն հովերուն ճամբորդող:

Անին յաւէ՛տ կը լըռէ...

Ոտքըս փըլած քարի մը վրայ կը դնեմ,
Եւ ուրիշի մ'յետոյ, յետոյ ուրիշի
Մ'ու կ'ելլեմ դէ՛ս ի կիսաքանդ պարտապին.
Ծերպերն որմին, ժամանակի վէճքեր, ինձ
Սանդուխ կ'ըլլան. քայլափոխէս փըխրուած
Կը թաւալին կոշկոռներ,
Եւ մատերուս տակ ճանկող՝
Բաղեղներէն, մորմերէն
Քընաթաթախ մողէղներ վար կը թափին:
Ու ես կ'ելլեմ. — հոգիս խոր
Արբըշրութեան մ'ուժին տակ
Զիս աստղերուն կը քաշէ
Կը շուլլըւիմ, կը մագլիմ:
Կայծքարերուն դէմ կուրծքըս մերկ կ'արիւնի,
Կը մընայ մաս մը զգեստէս
Վարը փուշի մը ճանկին մէջ աւաղակ.
Բայց ես կամշոտ, որսին դիմող վագրի պէս,
— Եթէ ազատ բարձրութիւնն որսն է հոգւոյն —
Կուռ ու տենդոտ խոյանքով,
Մութն ու փլատակն ոտքերէս վար թօթափած,
Նախնիներուս բիւր դանկերուն վըրայ դօս
Հուսկ ոստումով մը խըրոխտ
Պարխաներուն հառաչակուլ կը կանդնիմ...

Զ

Ո՛վ բնազդական դու վերելք,
Ո՛վ խոյացման գինովութիւն՝ նոյն իսկ սեւ
Դամբանի վրայ կամ ոսկրի,
Ո՛վ վեհ բարձունք՝ որ կը դըդուես ճիղմ հոգիս
Զիս ընելով աճիւնին վրայ պապերուս
Բողբոջ մ'որ դեռ կը զարդարէ կոճղը հին.

Ո՛րվ բարձրութիւն թովչական՝
 Որ կապոյտին եւ խաւարին մէջտեղ զիս
 Մըտածումի լազուարթ լարով կ'առկախես .
 Կու տաս անձուկ մխիթարութիւնը սըրտիս՝
 Որ վարն ոտքիս տակ դըտնեմ
 Անիի մէջ ցուքն երկընքի մեծութեան ,
 Ըզգամ թէ մեր շիրմին վրայ
 Մոլորակնե՛րը դեռ զիրենք կը գըծեն ,
 Թէ խաւարն այս՝ է Խորհուրդին դէմքը վեհ ,
 Փլատակը՝ մե՛ղքն Յաւերժին .
 Անուոյ փոշին յարդգողն , եւ կամ սա չըրջմոլ
 Փոսուռան աստղ մ'է չըքնաղ .
 Սա դանկը հոս լուսին մըն է , ես՝ Աստուած . . .
 Ըլլալ Աստուած՝ , ո՛վ հեղնութիւն , այս Ըլլալ
 է միմիայն ծաղրանդկարն Աստուծոյ ,
 Քանի որ մեր հողին հարճն է Բընութեան ,
 Ու սոսկ անոր տաք ծոցին մէջ՝ բեղնաւո՛ր ,
 Չունենալով նոյն ինք իրե՛ն սեպհական
 Հայրենիքի այս Ոչընչին , բոհին դէմ՝
 Իբր առաջին սերմընցու
 Խօ՛սք մ'որ ստեղծէ , ներդաշնակէ , պոռթկալով
 Փռչիներէն Անիի
 Քանան մը նո՛ր եւ աղա՛տ :

Ե

Ի՛նչ , ունենալ աչքի ներքեւ դիակներ՝
 Որ եղած են ատենով
 Արեանդ արիւն , սերմիդ սերմ
 Եւ , ո՛հ , առանց յարուցանել դիտնալու՝
 Այսպէս դիտե՛լ ծալապատիկ թւերով ,
 Ի՛նչ , տեսնել որ խրիտենջ մ'այսօր կը չափէ
 Հըսկայ շէնքերն այն՝ երկու թել լորձունքով ,
 Եւ խորանի մը խորշին մէջ լոկ կ'ապրի
 Բուն , սեւազգեստ ճըգնաւոր .
 Տեսնել որ լուռ կը փրտին
 Աւերներու տակ հերոսի բազուկներ ,
 Գանկեր , սըրտեր՝ որոնց արի՛ւնը եղաւ

Թոյն՝ իժերուն, ա՛յնչափ որ լի էր ոխով .
 Տեսնել որ փլած պատուարներու, դըղեակի
 Ճեղքերուն մէջ կը մեռնի
 Շող մ'արեւու, Անուն մը հին, Ազգ մը մեծ,
 Եւ դահերու բեկորներուն վրայ թափուր
 Արծիւն ամպէն կը ծըրտէ՛...
 Ի՛նչ, մինչդեռ վա՛րը, անդին,
 Այս ջրնջումին հաւասար
 Կը ջրնջուին, կ'այլասերին հողիներ
 Խեղդուելով նոյն խիկ իրե՛նց արեան մէջ,
 Կամ մալ ու կուրտ եղի պէս
 Ժուժով մը վատ, իւրաքանչիւր հարուածի
 Ներքեւ ջրատ կ'ըսեն. — Լըծէ՛: — Ո՛հ, ի՛նչ, ի՛նչ,
 Առջեւը այս ամէնուն,
 Շուրջիս այս մութ ծըփանքին մէջ դիերու,
 Ոսկըրներու, նըշխարներու, արիւնի,
 Մընալ կանդուն, մինաւորիկ, անկարո՞ղ,
 Եւ չըկըրնալ այս թոհրոհէն հանել դուրս
 Վերածընո՛ւնդ, վերածընո՛ւնդ մ'արփադեղ...

Ո՛վ այսպանք, ո՛վ նախատինք,
 Ուրեմն ինչո՞ւ ապրիլ, ինչո՞ւ ընդունայն
 Հայրենիքի անունն ասա՛նկ մըռննչել,
 Երբոր Ողջե՛րը թըմրած
 Քեզ չեն ուզեր լըսել, ոստնուլ չե՛ն ուզեր,
 Եւ ուղմերդէդ ահաբեկ՝
 Ականջներին ծոցերնուն մէ՛ջը դողած
 Երբ դըլխուդ չա՛նթ կը մաղթեն,
 Ուրեմն ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ապրիլ...

Ը

Վարը, հոս,
 Օձ մը հըսկայ՝ գլուխը փոսէն տընկած դուրս՝
 Լուսնի շողով կը նայի ինձ. — օ՛ն, եկուր. —
 Դու որ ունիս այդ աչքերուդ մէջ կանանչ
 Մահուան անոյշ մխիթարութիւնն. — օ՛ն, եկուր. —
 Կրունկըս քուկդ է, քուկդ՝ տաք

Երակներս այս. — խա՛ծ ու խայթէ՛. — Թող տապալ
Գրըրթիմ վար, Ախուրեանի ողբին մէջ,
Եւ վարը այն որձաքարին վըրայ սեւ
Ջախեմ գլուխս, ու իմ խեղճ
Հայրենիքիս փոշիներուն վըրայ սա՛
Ըղեղիս խի՛ւսը փռեմ...

ՄԱՐԱԾ ՕՃԱԽԸ

Այս տունին մէջ, որուն շէմին վայրահալ
Այսօր կու լայ ուռենին,
Եռաց զըւարթ կեանք մը Թորդոմ գեղջուկի:
Ատեն մ'եղան հոն թարմ հարսեր՝ որ լոյսին
Հետ արթընցած, վարդենիի պէս հագուած՝
Աշխատեցան, կաթ կըրեցին սափորով,
Կամ դոյլերով հորը ջուրի գընացին:
Ատեն մ'անոր դըրան առջեւ նըստեցաւ
Ծերուկն, եւ թո՛ւր ծունկերուն մէջ առած,
Պատմեց զըրոյցն Արտաւազդի, Վահագնի,
Անոր հողտոյն տեղալով
Վերջին ազնիւ մնացորդը խոնջ օրերուն.
Կամ՝ իրիկուան՝ տեսաւ անցնիլն առջեւէն
Հարուստ հօտին՝ զոր իր որդին լեռնէն վար
Դէպ ի փարախ կը քըշէր.
Եւ ծեր ուռնգե՛րը բացած
Ոչխարներուն բուրդին բարկ հո՛տը ծըծեց՝
Օրհնելով թիւն ու ընտիր ցե՛ղը անոնց:
Ատե՛ն մ'էր ան...

Այսօր ոչ ոք այդ տունէն
Կ'ելլէ կամ ոտքն անոր շէմին կը դընէ:
Կոտրած դըրան արեան չորցած կաթիլներ,
Ներսէն ձայներ ագռաւի,
Եւ յարատեւ մլաւիւններ
Կը լեցընեն գեղջուկին սի՛րտը դողով,
Որ անցնելու վայրկեանին այդ փողոցէն
Խաչ կը հանէ կամ քայլերն իր կ'երազէ:

Կոտորածի օրէն (երբ զի'ւզը բոլբո՛ր՝
 Կեանքն յանձնելով նենդ դայլին քա'ն թէ մարդուն՝
 Դիմեց դէպի ճերմակ լեռներն հայրենի)
 Այս բնակարանն այս սեւ խորհուրդն է հազած,
 Եւ մեռելի մ'անտիակ աչքին հանդուժակ
 Ան՝ արեւուն եւ կեանքին
 Եղած է միշտ բաց, նաեւ միշտ ալ զրկուած:
 Ըմբոստ բաղեղն եւ ուռենին հեղանաղ
 Կը ծածկեն մուտքն անոր զիրար գըրկելով:
 Գաւիթին մէջ կայ բողբոջո՛ւմը լրո՞րկ
 Բաղըրջուկին²¹ եւ թաւշանման մամուռին,
 Որոնց մէջ մերթ կ'երեւի
 Կըտցահարումն աներկիւղ
 Վառեակներուն դըրացի, մե'րթ ալ յանկարծ
 Փախուստն անոնց կարկաչելով դէպի դուրս:
 Ի՞նչ կ'ապրի հոն, ի՞նչ դադանիք
 Կը փծնայ այդ բնակարանին մէջ խոժոռ.
 Արդեօք անթաղ դիակներո՞ւ ոգիներ
 Հոն կը ժողովին լալու կամ դափ դարնելու.
 Թէ վըհուկներ ճերմակ եւ թաւ յօնքերով
 Օձ կը կըրթեն կամ կը հիւսեն պատանքներ:
 Իրիկուն մ'էր — լաւ կը յիշեմ — սիրտ ըրի
 Այդ շեմէն ներս մտնելու:
 Գիւղացիներ'րը ետեւէս, զըլխեբաց,
 Աղօթեցին յուսակտուր, ա'յնքան Աստուած,
 Անոնց հոգւոյն մէջ եւ հոգւոյն ի խընդիր,
 Սատանային սեւ պատկերն իր պատկերէն
 Մեծ եւ որոշ էր դրժած:—
 Մըթընչաղ մ'այն գաւիթին մէջ կը տիրէր,
 Եւ պատերէն՝ ուր կը չըրջէր ցողկը մերթ՝
 Բորբոսանքի եւ շիրմի հոտ մը կ'ելլար.
 Կը լրսուէին գերաններուն ծերպերէն
 Ճիւղերը սեւ ջրղջիկներուն սըրաթեւ.
 Բոլոր դրոներն հոն բաց էին. չէր լրուեր
 Հաւալոցէն, կամ գոմէն

²¹ Բաղըրջուկ. մոլոշ (տճ. էպէմփիւմէճի):

Ոչ եղներու բարի պոչիւնն, եւ ոչ խակ
 Բեղուն կըրկուոց մը հաւի.
 Ամբողջ մարա'ղը դատարի էր, դատարի էր
 Մառանը բաց՝ ուր բուրեցին օր մը մուշկ
 Սաթ ողկոյգներն հայրենական այգիին:
 Այնտեղ ամէն ինչ տըխուր,
 Հէգ մնացորդ մ'էր կողոպուտի մը վայրագ:
 Ո'չ մէկ սիւնի, ո'չ մէկ անկեան մը ետեւ
 Կը տեսնուէր մարդկային ձեւ, կամ ապրող
 Շողիւն մը զոյգ բիրերու:
 Կը լըսուէին ձայները լոկ յարատեւ
 Թոնրատունէն՝ ուր սարսուռով մօտեցայ,
 Ու մըտայ ներս . . . — Ո'վ խեղճ տուն,
 Լաւ էր դու բանտ կամ դերեղման բլլայիր,
 Այդ հողդ ոսկոր փրտեցընէր. սիւներուդ
 Մէջ դադաղներ փորէին.
 Լաւ էր ըղբեղ յօրինող մէն մի կրաքար
 Ծովափներուն փոշի փոշի քայքայուէր,
 Քան թէ կանանչ երգիքիդ տակ ծածկէիր
 Մարած օճախ, մեռած սիրտ հայ դեղջուկի՝
 Որուն համար կանգնելը յարկ է այլ ինչ
 Բայց թէ՛ դամբանն իր եւ իր հէգ սերունդին
 Աւա'ղ, շինել իր ձեռքերով . . . —

Մըտայ, հոն:

Մէջտեղը տան, ըստուերին տակ այն խոնաւ
 Նըշմարեցի մարդու դիակ մը պառկած.
 Կընակի վրայ, դէմքը ճերմակ կը յառէր
 Լուսամուտին՝ ուրկէ՛ երգին վրայ բուսած
 Ճիւղ մ'ոլորի կարկառուն
 Մինչեւ ճակտին կը հասնէր.
 Երիտասարդ կուրծքին վրայ
 Կար վէրք մը խոր, եւ թերաքամ²² ափին մէջ
 Դաշոյն մը նոյն իր արիւնէն ժանդոտած.
 Աչքերը, բաց, միապաղաղ, կարծես դեռ

22 Թերաքամ. թոյլ թողուած, բացուած:

Կը նայէին փախած հողւոյն ետեւէն .
 Եւ թուի մազերն իր խառնակ,
 Արիւնթաթախ, չըրջասփիւռ,
 Կը մնային պի'նդ մածանուած այն սեւ գետնին :

Ես հոն կանգուն կը խորհիմ՝
 Թէ սիւնն էր ինք այս յարկին, բո'ցն օճախին,
 Որ յաղթուեցաւ, որ բիրտ ուժին տակ տեսաւ
 Ծալլըւումն իր գուճերուն .
 Եւ մընաց ա'յսպէս ահաւոր եւ մինակ՝
 Ըսպասելով ընդունա'յն
 Իրեններուն արցունքին,
 Որոնք իր սեւ բախտին եղան բախտակից . —
 Մորթըւեցան այրերն, հարսե'րը բոլոր
 Հանուեցան լեռն՝ հոն լալու
 Ճերմակութիւնն իրենց մարմնոյն լըկըւած .
 Իսկ ծերուկ հօր յետին մոխիրն արդ գուցէ
 Թոնիրին մէջ կը սըրսփայ գեռ ջերմաջերմ .
 Իսկ իր մարմինն երկա'ր ատեն անտերունչ,
 Այսպէս առանց չիւմի, առանց աղօթքի,
 Կը մընայ լուռ, եւ կէսն արդէն խաթարուած .
 Միայն կատուն տիրասէր,
 Տան դորշ կատուն, նիհար, նօթի, անդադար
 Կը մըլաւէ շուրջն անոր,
 Եւ լի գութով մը կը սպառնայ, կը վանէ
 Չորս գին երամ մ'ադռաւներու աղմըկոտ՝
 Որ դիակին ախորժէն՝
 Լուսամուտէն կը մըտնէ ներս, ու յաւէտ
 Ամայի տան ըստուերին մէջ կը դառնան :

Կը խոնարհիմ ես վայրկեան մ'հոն երկիւղած,
 Հին վըրէժ մ'այդ հին մեռելին վրայ կ'երդնում .
 Յետոյ առած զայն ուսիս,
 Աղիողորմ մլաւիւններո'վը կատուին,
 Կը ճեմեմ դուրս : —

Դուրսը գեռ

Գիւղացիներ'րը գլխերաց կ'աղօթեն :

ՎԱՂՈՒԱՆ ԲՈՂԲՈՋՆԵՐ

Երբ արտին մէջ երգելով,
 Խաղա'ղ հողի, կ'աշխատէր,
 Ըսպանեցին: — Տարին եղնե'րը ջուխտակ: —
 Վըկայ չըկար: Պիտի վրէժն ո'վ կըչոէ. — Դո'ւ,
 Ո'վ շանթ, անոնց ետեւէն շուտ դու հասիր,
 Որ լերան վրայ ամպամած
 Խոթոռադէմ կը հըսկես.
 Անշուշտ տեսար ամպի մը մութ բացուածքէն՝
 Թէ ի'նչպէս վա'րը, բըռնի,
 Եաթաղանին տակ սըրբազան բահն ինկաւ,
 Եւ պոռթկաց խոնջ ճակատէն
 Արիւնը տաք, վարդերուն պէս Յունիսի:
 Գայլի' եղեռն: — Մըթընչաղին մէջ հիմակ
 Ակօսներուն վըրայ լուռ
 Բըզիկ բըզիկ կը պառկի:
 Գիւղացիի խորշոմներուն մէջ ազուոր՝
 Ուր արեղակն առողջ արիւնն եռեփեց՝
 Քըրտինքը ա'լ սառած է.
 Աշխատանքի քըրտինքը սուրբ եւ բեղուն
 Որ մինչ այսօր, ինչպէս արի'ւնը, եղաւ
 Մըկըրտութիւնն Արարատեան մշակներուն:
 Հերկէ խոնջած բազուկներն ա'լ անդործ են.
 Կուրծքը մըռայլ, թաւամաղ,
 Դէպի աստղե'րը, արձակ,
 Շէջ հրաբուխ մ'է որ կ'ուզէ բոց երկընքէն
 Դէպ Անհունին սեւ սառնութեան ժայթքելու.
 Կողը տըւած է հողին
 Զոր մըշակեց ամբան դեղին հասկերուն
 Երազանքէն ժըպտելով:
 Շարժամբ աճած, ազուոր, զօրեղ իր մարմնէն
 Արիւնը խուլ դըդըչիւնով կը հոսի.
 — Կարմի'ր հեղեղ, սըրտի ձորէն վար իջած —
 Տափանն ու թին ներկելով
 Կ'երթայ դուզձերն ողողել.

Ակօսներուն մէջ զեռեղել լիաղօր
 Կարողութիւն մ'արեղակի, անձրեւի.
 Թափանցել մութ ծոցն երկրին,
 Իբրեւ ըլլար մարդարէի մըտածում,
 Եւ հոն ճըռգած հունտերուն մէջ ներշնչել
 Ուռչում մ'ատօք եւ առոյգ,
 Դարձնելով կեանք մ'իր առջի օրոցքին,
 Նոր ծաղկումի մը համար,
 Եւ հոն հրծծել նախնիքներու փոշին
 Թէ — մինչեւ ե՞րբ իր արեամբ
 Հայ դիւզացին պիտի արան իր ոռոգէ: —

Կը լըռէ շուրջն ամէն իր:
 Լուսնին լացող աչքերուն
 Ամպերը թուխ թաշկինակներ կը դառնան.
 Խաւարն հոժ է, սեւ պատանք:
 Հեռուն կընծ մ'հոգին տարտամ կասկածով
 Գիշերուան մէջ կը սպասէ.
 Զուխտ որդիներն ինկած ծունկին դըդուանոյշ
 Յոյսի մը մէջ վաղամահ, զերդ ծխածան,
 Հեծկըլտանքնին կը խեղդեն:
 ... Ահե՛ղ հանգիստ. դիակին քով արիւնոտ
 Կեանք մը ծաղկի, աստղի առկայծ ճաճանչներ,
 Զոյգ մը բիրբեր, զոյգ մ'հոգեվարք կայծոռիկ,
 Արտին մէջ շունչ մ'հովերու
 Մեռնող սուրբի մ'հուսկ սաղմոսին պէս տըխուր,
 Խորշոմներուն եւ իր գեղջուկ լօղիկին
 Ծալքերուն մէջ արեւու
 Զերմութիւն մ'հուր, երգ մը հովէն սորվեցուած
 Քըրտինքի չիթ մը սարսուռն,
 Հողի բոյրեր, կըծու բոյրեր ծոթրինի,
 Այլեւս անդարձ, անվըրէժ, լուռ կը մեռնի՛ն...

Ոչ. — յանուն հայ մոռնչներուն,
 Թափուած արիւնն անմեղին չի՛ մեռնիր. — Ո՛չ...
 Վաղն հողը դուրս պիտ' պոռթկայ
 Արեւուն տակ հասկեր առլի, կեանք մը նոր,
 Նոր եւ հըսկայ, հըսկայացած դիակով,

Բողբոջ մ'առոյդ, գեղեցիկ,
 Վաղն այս բարի արիւնէն վեր պիտ'ելլեն
 Խառնըւելով ցորենին
 Նոր Սերունդի կարմիր կարմիր կակաչներ,
 Որոնց արմատը կը դըպչի, պայթման մօտ,
 Վարն հրաբուխի մ'ապագայ...

ԿԱՐՄԻՐ ՀՈՂԸ

Գրասեղանիս վըրայ, սա
 Սկաւառակին մէջ կայ բուռ մ'հող, բերուած հոն
 Հայրենիքի դաշտերէն:
 Նըւէր է ան. — դայն ինձ ձօնողը կարծեց
 Սիրտն իր տըրուած, առանց երբեք դիտնալու
 Թէ կու տար իր պապերունն ալ միասին:
 Ձայն կը դիտեմ. — մերթ ժամեր
 Բիրերս անոր վըրայ յառած կը մընամ
 Լու՛ռ եւ թախծո՛ւտ, իբր այդ հողին մէջ յուռթի
 Նայուածքս արմատ արձակէր:—
 Կը մըտածեմ. — Գուցէ իր դոյնը բոսոր
 Ձէ պարզեւում բնութեան ներհուն օրէնքէն.
 Վէրքերու սպունդ մ'ըլլալով
 Խըմած է մաս մը կեանքի, մաս մ'արեւու.
 Եւ իբրը տարր անպաշտպան
 Կարմիր հող մ'է եղած, հայ հող մ'ըլլալուն:
 Գուցէ իր մէջ կը բարախեն տակաւին
 Դարերը հին հին փառքին,
 Կայծն ամբակուռ սմբակներու որոնց դռ
 Արշաւանքն օր մը ծածկեց
 Հայկեան վաշտերն յաղթութեան տաք փոշիով:
 Կ'ըսեմ. — Իր մէջ դեռ կ'ապրի
 Ինքնատիպ ոյժն այն որ կաղմեց չունչ առ չունչ,
 Կեանքս իմ, քու կեանքդ, ու տըւաւ,
 Կարծես ձեռքով դիտակից,
 Նոյն թուի աչուին նոյն եւ նըման հողիով
 Կիրք մ'Նփրատէն առնւած,

Սիրտ մը կամշոտ, թաղըստոց
 Ըմբոստանքի ու նաեւ բո՛ւռնն սիրոյ :
 Իր մէջ, իր մէջ կը կայծկըլտայ հողի մ'հին
 Հին գիւցաղնի եղած փըսոր մը գուցէ
 Կոյսի մ'աղուոր արցունքով .
 Հիւլէ մը կայ Հայկէն, փոշի մ'Արամէն,
 Անանիայէն բիր մը դէտ
 Դեռ աստղերու ճաճանչներով թաթաղուն .
 Ա՛ղբ մը կայ հոն, սեղանիս վրայ աղբ մը հին,
 Որ այսօր իր վերաշողշող այդուն մէջ,
 Հողի բնատուր մարմնոյն տակ ինձ կը խօսի,
 Կ'ոգեղինէ — եւ աստղերու ինչպէս ցանն
 Անհունութեան մէջ կապոյտ —
 Փռչիներովն իր հրաբորբ
 Հողիս քաղցրիկ փայլահներով կ'ոռագէ :
 Ու այն ատեն լարը ջղերուս կը դողայ
 Սարսուռով մ'յորդ, այն սարսուռով՝ որ մըաքին
 Հերկերուն վրայ աւելի՛
 Ըստեղծիչ է քան գարնան հովն արփապաղջ :
 Ու կը զգամ անցքն ուղեղէս
 Նոր յուշերո՛ւ, հոգիներո՛ւ դեռ կարմիր
 Խոր վէրքերովն իրենց, վրէժի՛ չըրթունքներ .
 Եւ այդ հողն, այդ փոշին, զոր ես կը պահեմ
 Ա՛յնքան սիրով՝ որքան հողիս պիտ' չընէր
 Եթէ մարմնոյս աճիւններն
 Օր մը մահէն վերջ հովերուն մէջ գտնար .
 Այդ պանդուխտ մասն Հայաստանի, մասունքն այդ
 Մնացած մեր յաղթ պապերէն,
 Բրժժանքն ու ձօնն այդ կարմիր,
 Սիրտըս սեղմած մագիլներով անձանթ,
 Երկինքն ի վեր, դըրքի մը վրայ, թանկադին
 Ժամու մը մէջ ժըպխաներու, սէրերու,
 Կամ քերթուածի մը ծընած վեհ լայրկեանին
 Զիս հապըչտապ կը մըղէ
 Մերթ լալու, մերթ մօրնչելու,
 Եւ զինելու բռունցքըս, հողիս բռունցքիս մէջ :

ՀՕՐՍ ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ²³

Դեռ փոքր էի. եկայ քեզի մինաւոր,

Մուկ զընդանիդ մէջ այցի:

Մայրս հիւանդ էր. կը շըրջէի ե՛ս աղատ

Մէջտեղ բանտի եւ մահճի:

Լուր տըւին քեզ. եկար առջե՛ւը դըրան

Վանդակապատ՝ որ — ոճի՛ր —

Կը բաժնէր մեր ողջադուրո՛ւմը կըզկաթ:

Եկար անխօս, վըշտակիր:

Ո՛րքան նիհար էիր եւ ո՛րքան աչքերդ

Ծարաւ էին արեւու.

Մօրուքիդ տակ, կարծես ոսկրի վրայ բուսած,

Ո՛վ հայր, մեռել մ'էիր դու:

Նըշմարելուդ պէս զիս ժըպտիլ ըսկըսար.

Բայց այդ ժըպի՛տը բարի,

Այդ սուտ ժըպիտն էր նունուֆար մը ծաղկած

Լըճի մը վրայ արոտօսրի:

Կարկառեցիր սեւ վանդակին ետեւէ

Շըրթունքներդ իմ շըրթներուն.

Բայց իրարու անոնք, աւա՛ղ, չըհասած՝

Մեր համբոյրին դողդոջուն՝

Նոյն ժամանակ եղան որրան եւ դադադ:—

Ո՛հ, պիտի ո՛րչափ քեզի

Բաղճայի տալ ընդգրկումի մը մէջ տաք՝

Աղատ աշխա՛րհը դուրսի,

²³ 1896ի Համիտեան սարսափի օրերուն՝ երբ Պոլիս կու գայ Վարուժան, հոն բանտարկուած կը գտնէ հայրը՝ սուտ ամբաստան-նութեան մը զոհ եղած: Այդ տխուր դէպքին ոգեկոչումն է քերթ-ուածը, դրուած ուշ ատեն՝ բայց զգացումի թարմութեամբ:

Եւ իմ փողբրիկ բիբերըս քու բիբերուդ
Տեղալ երկինքն անսահման,
Սըրտէս սըրտիդ պարպել բոլոր օրերս այն
Որ արեւու տակ անցան:

Մութ բանտիդ մէջ դարնան վարդերը ամբողջ
Պիտի լեցնել ուղէի,
Կամ ճիղմ հասակս ու ապագան հասակիս
Պիտ՝ հոն թաղել ուղէի:

Ո՛վ տըխուր ժամ. — Քեզ մի առ մի պատմեցի
Սեւ վիպակնէ՛րը մեր տան,
Հանիիս մահն, ու հիւանդ մօրս հաղը խուլ
Լըռութեան մէջ գիշերուան:

Ըսի թէ մեր տանիքին վրայ, լուսնին տակ,
Բուերը պար կը բըռնեն,
Թէ այս տարի մեր վարդենին չորացաւ
Գերեզմնատան խորշակէն:

Կը լրտէիր դիս եւ հարցում կ'ընէիր,
Երբ հըրաման մը վայրի,
Կոյր հըրաման մ'եկաւ ըզմեզ բաժնելու . . .
Դարձա՛ր . . . առանց համբոյրի . . .

Ու ես երկա՛ր ետեւէդ պիշ նայելով,
Հա՛յր իմ, մինակ, հոն լացի՛ր. —
(Մինչ կուրծքիս տակ բաշ կը թօթուէր ոխ մը նոր)
Սիրտս աչքերէս քամեցի:—

. . . Ո՛վ կեանք սիրոյ, լանջ քըրտինքի, սիրտ փուշի,
Յեխին նետուա՛ծ սըրբութիւն,
Արեւուն բորբ հոսանքներուն դէմ դոցուած
Ո՛վ երակներ ազագուն:

Տեսայ որ ձեզ հետ, ձեզի հետ սուգեցան
Եղեռնի մէջ, արտալած,
Սուրբերն ամէ՛ն կրօնքի, ամէ՛ն չուշաններ
Եւ Յիսուսներ թըքնըլած:—

ԿԱՐՕՏԻ ՆԱՄԱԿ

Կը գըրէ մայրս . — «Ո՛վ իմ որդեա՛կըս սրանդուխտ ,
Դեռ մինչեւ ե՞րբ պիտո՛ անծանօթ լուսնի տակ
Օրերդ անցնին , դեռ մինչեւ եր՞բ հէգ գըլուխդ
Ես չըսեղմեմ լանջքիս տաք :

Հերի՛ք օտար սանդուղներէ ելլեն վեր
Ոտքերդ՝ որ օր մ'ափերոլս մէջ տաքցուցի .
Հերի՛ք ալ սիրտդ՝ ուր իմ ծիծերս եմ պարպեր՝
Դատարկ սըրտէս դուրս հիւծի :

Ջահրակին տակ թեւերս աշխատ յողներ են .
Կ'հիւսեմ պատանքս ա՛լ ծամերովս ըսպիտակ .
Ա՛խ , քեզ տեսնեն անդամ մ'աչքերս ու փակեն
Թող հոգիս ա՛լ իրենց տակ :

Դըրանս առջեւ կը նըստիմ միշտ տըխրալիւր
Լուր կ'ուղեմ վրադ ամէն կռունկէ՝ որ կ'անցնի .
Այն ճիւղն ուռի՛ զոր քու ձեռքով տընկեցիր
Վըրաս կ'ընէ հովանի :

Իրիկունե՛րը դո՛ւր դարձիդ կը սպասեմ .
Կու դան կ'անցնին դիւղին քաջե՛րը համակ .
Մշակը կ'անցնի , կ'անցնի կովարծը վըսեմ . —
Կը մնամ լուսնին հետ մինա՛կ :

Աւերակ տան մէջ անտերունչ եմ թողուած ,
Մերթ շիրիմիս , միշտ օճախիս ծարաւի
Կրայի մը պէս՝ որուն աղիքն իր կոտորած
Պատեանին դեռ կը կըցուի :

Եկո՛ւր , որդեա՛կ , հայրենի տո՛ւնըդ չնցուր . —
Դուն ես կոտրեր , մառաններն ո՛ղջ դատարկեր .
Կը մըտնեն ներս լուսամուտէն ջարդուփշուր
Դարնան ամբողջ ծիծառներ :

Այն բաղմաթիւ հօտէն, դոմին մէջ, եղո՛ւկ,
Մընացեր է խոյ մը միայն քաջարի՝
Որուն մայրն օր մ'— յիշէ՛ որդեակ — դեռ դառնուկ
Կերաւ ափիդ մէջ դարի:

Թեւիով բրնձի, եւ առուոյտով պատուական
Սընունդ կու տամ արդ անոր սերճ դըմակին.
Տօսախ սանտրով կը սանտրեմ բուրդն աղուական. —
Ան դոհ մըն է թանկազին:

Դարձիդ՝ սըճնած վարդերով գլուխն իր համակ՝
Պիտի մորթեմ կեանքիդ համար ծաղկատի.
Իր արեան մէջ պիտի լըւամ, քա՛ղցր որդեակ,
Ոտքերդ յողնած պանդուխտի:» —

ՀԱՅ ԲԺԻՇԿԸ

Բարեկամիս՝ ՏՈՔԴ. Ռ. ՊԱԶՍԻՃԵԱՆԻՆ

Իրա՞ւ. — դիտես ըսպաննել Մա՛հը, խեղդել
Ոսկրըներու, ջրդերու մէջ, գետեղել
Գլուխդ հէգերուն խօթ կուրծքին.
Յանդուղըն դորձ՝ ուր կայ վըտանդն ահարկու
Խարուած սիրոյ ըմբոստութեան դիպելու,
Կամ հիւծախտի մը հորձքին:

Գիտե՞ս համբել բարախումնե՛րը սըրտին,
Կեանքին քայլերն՝ որոնց ներքեւ կը թափին
Մեռած կրակներն այտերէ:
Հին սուրբի պէս դու բարի՞ ես եւ կարող.
Ձերդ մանդաղուած կակաջներու ինկած չող՝
Սիրտդ վէրքե՞ր կ'համբուրէ:

Արդ, եկո՛ւր, ո՛վ եղբայր, ծընած՝ չըգիտեմ
Սըղանդէն ո՛ր յղի վարսամին լուսադէմ:
Եկո՛ւր, թռիչքիս վրայ գերդ ճայ՝
Քեզ պիտ' տանիմ Աշխարհ մ'անհո՛ւն գերեզման
Որուն վերեւ կախուած արփին, լուսընկան
Դամբանին միշտ կ'ըլլան ջահ:

Հոն, հիւղէ հիւղ տըրտում՝ քալես պիտի դուն՝
Բանալով խուլ ողբի դըռնէ՛րը զաղւիւն.

Վերմակներէ դուրս՝ նիհար
Թեւեր քելի պիտի՝ երկըննան՝ վերամբարձ. —
Պիտի չողայ մըրոտ խըրճի՛թը յանկարծ
Իբրեւ ոսկւոյ հանք մ'ըլլար.

Ու առջեւ հոն պիտի տեսնես մահահոտ
Էակներու դալարութեղ կոյտ մ'հիւանդոտ,
Թաց խորշերու մէջ՝ տըժգոյն
Դէմքեր վըտիտ, բիրեր ջերմի վառարան,
Որ փոխանակ արեգակին կը տեսնան
Հըրդեհն իրենց գիւղերուն.

Լանջեր վիրոտ, վիրոտ սրտեր՝ լի արդար
Վըրէժներով, սարսափներէ խելագա՛ր
Ճակատներ՝ ուր թըշնամւոյն
Անարդ սուրէ՛րը կ'արձակեն բոց եւ ահ,
Հոն կը գըրեն — ըստ կամքի — կեանք, վաղը՝ մահ.
Ճակատադիր անկայո՛ւն...

Ձարդուած կողեր՝ որ կը դողդղան սուիններէն՝
Ինչպէս եղ մ'իր անդէորդին խըթանէն.
Յուրտի, սովի մէջ՝ դեղին
Ծիւրախտ թոքեր, աղիքներ չոր ու ցամքած՝
Որոնց միջեւ Քաղցն, երկոյրդ մարմնաքանց,
Կը քաշէ մո՛րթը ոսկրին:

... Ահա — ո՛վ վրէժ — եղբայրներուդ այս անվերջ
Քայքայումին առջեւ՝ սըրտմիտ, հողւոյդ մէջ
Խեղճած պաշտօնդ, ընդվի՛ղ, վէ՛ս,
Շանթի նըման որ կ'երկըննայ պողպատին,
Գուցէ՛, դուցէ՛, ո՛վ եղբայր, դու մոլեղին
Նըշտրակին՝²⁴ տեղ սո՛ւրն ուղես:

²⁴ Նշտրակ. (պրս.) վիրաբուժի դանակ. կայ նաեւ ճշտիր ձեւը:

ԶԱՐԴԸ

(1895 - 1896)

Ա.

Հրամա՛նը, օ՛ն: — Քարոզին մէջ Պիլալի²⁵
Կը ցըցէ Որն ահա ցուլի եղջիւրներ.

Մըզկիթներու բակերուն մէջ ժիրաժիր,
Մահակներն ա՛լ կը յըղկըւին, կը հիւսուին
Խարադաններ՝րը թունաւոր օձերով.

Եաթադաններն²⁶ հատու են.

Եւ Ալիսի ու Ճորոխի, Եփրատի
Ափունքներուն վրայ դահիճներ՝րը կըկղած
Կը յեսանեն կայծքարերով կացիններն.

Հրամա՛նը, օ՛ն: — Ա՛լ բաւական է թե՛ցաւ
Արծիւներու համբոյրով

Թորդոմ վիշապն օրոցքին մէջ Մասիսի,

Եւ բաւական է՝ որ իր վեհ դռումով՝

Սան-Ստեֆանի²⁷ եւ Պեռլինի հողին վրայ՝

Թըմրած սըրտերն համակրութեան խըթանեց,

Եւ վէրքերն իր կորիւններուն չըղթայուած

Թըւեց թըւովն աստղերուն:

Արդ կը տեսնէ՞ք ճիրաններն իր լուսարուղիս

Որոնց խըրած տեղերն հերձ

Կը ճեղքըւին արշալոյսներ, արեւներ.

Նոճիներուն մէջ Վոսփորի կը լըսէ՞ք

Սեւ մըրըկումներ՝րը վիթխարի իր պոչին...

Հրամա՛նը, օ՛ն: —

Օր մը սեւ.

(Այն օրն աստղերը ամբողջ թոյն կաթեցին.

Եւ բուրեցին ոսկրի հոտ

²⁵ Պիլալ. թաթար ջարդարար:

²⁶ Եաթադան. (տճ.) արարներու եւ թուրքերու քով գործած-
ուած կոր սուր:

²⁷ Սան-Ստեֆանոյ. Պոլսոյ մօտ փոքրիկ գիւղ մը, ուր 1878ին
ռուս-թրքական պատերազմէն վերջ խաղաղութեան դաշինքը կըն-
քուեցաւ:

Վարդերն ամէն հովիտներու) — օր մը սեւ,
Ելլալը-Քէօշկի²⁸ անկիւններուն մէջ սընած՝
Սուլթանական դանկէ դուրս,
Որջին բերա՛նը լըրտեսող դայլի պէս
Այդ սեւ հրամա՛նը պոռթկա՛ց...

Բ

Լա՛ց, Հայաստա՛ն. ո՛վ թըշուառ կին, ու փետէ՛
Վարսերըդ սեւ. այդ դըլխուդ վրայ դըրժւած
Ցանէ տաք տաք մոխիրներ:

Լա՛ց ու պատուէ՛ ծիծերդ ըղմեղ մեծցընող
Երակներէդ թող հոսի թոյն մոխուրթեան

Ու թէյմըղի, Հըռենոսի, Վուլկայի
Ակերն ամբողջ չեցընէ ժահր, սեւցընէ,

Ձի հոն լուացին քեզ դատող
Պիղատոսներն իրենց ձեռքերն ու հոգին,

Երբ յոյսերուդ Արշալոյսին տակ բոսոր,
Առանց խղճի, ամօթի,

Քեզ նիւթեցին խոր Լըռութի՛ւնը մատնիչ:

Լա՛ց, — աւասիկ կը տեսնեմ

Որ քու սա նեղ վայրկենիդ

Բարեկամնէ՛րդ քայլերնին կը դարձնեն.

Եւ ճակտիդ դէմ փակելով

Դեսպանական իրենց դըռնէ՛րը կ'ընեն

Սեմերէն ներս, նոյն քու մահուա՛նըդ վըրայ

Ճառեր ծափով ընդունուած,

Ծըրադերներ համակիր

Որոնք յետոյ տապանադէ՛րդ եղան:

Քեզ կը թողուն մինաւոր

Մինչ կ'ամպտաին հորիզոննէ՛րը չորս դիդ,

Եւ լուրթեան մէջ ճամբաներուն կը լըսուին

Կըճըրտումներ ահռաներու թաքթաքուր.

Հազար բուեր ճամբայ կ'ելլեն դէպ ի քու

²⁸ Ելլալը-Քէօշկ. Սուլթան Ապտիւլ Համիտ Բ.ի պալատին ա-
նունը:

Սարերըդ սեւ, եւ դուժկան
Ողի մ'իւր թուխ թեւերը շուրջ կը պարզէ,
Եւ Տաւրոսէն Մասիս, Մասսէն Չամլըճա²⁹,
Մեռելութեան մը մէջ խոր
Կոտորածի փողը տըխո՛ւր կը հընչէ...

Փակէ՛ որջերդ, Հայաստան՝,
Արեւուն դէմ մի՛ բանար
Դռները լայն փապարներուդ՝ որոնց մէջ
Եւ կը տեսնեմ գեղին աչքեր դաղանի:
Ծոցըդ փակէ՛, որ խորթ գաւազ մեծցնելու
Եղաւ սովոր եւ յուսթի.
Երկու գեղուն ծիծերդ, Եփրատն ու Տիգրիս,
Թող պահ մ'իւրենց մէջ խեղդեն
Բարբարոս տո՛հմը շէյխերու, պէյերու:
Օ՛ն, Երախներդ խըցէ՛.
Ի՛նչ, չե՞ս տեսներ՝ որ որդիներդ հարազատ,
Դեռ անպատրաստ եւ անդէն,
Լուկ մուրճերու, սըղոցի
Ձայնին կ'ըլլան ունկնդիր.
Տըրեխներուն վրայ իրենց
Արիւնի տեղ կալերու ցեխն է գեղին.
Ի՛նչ, չե՞ս լրտեր՝ որ սաղմոսի մէջ միայն
Գիտեն կանչել արչալոյսներն հեռաւոր.
Արօրներուն վրայ յոգնած
Իրենց կուրծքին մազերը դեռ կը բուրեն
Խունկ փոխանակ վառօղի:
Օ՛ն, Մա՛յր իմ, Մա՛յր, սա վայրկենիս խեղդէ՛, օ՛ն,
Մէջըդ ամէն խուժդուժ, ամէ՛ն դահճապետ...
Բայց չե՞ս ուզեր դու ինձ լրսել, եւ կամ չե՞ս
Կըրնար վրայէդ ըզգետնել
Քաղաքներուդ աւերակներն՝ որոնց տակ
Ձմրուսարոյր մարմինըդ կէս կը թաղուի.

²⁹ Չամլըճա. Սկիւտարի ետեւը դռնուող բլուրին անունը:

Ու կը թողուս որ ըլլայ ժա'նտ Մահը քեզ
 Բաղուկներուն մէջ Ղուրանի ճետերուն .
 Կը թողուս լո'ւռ, անկարեկի'ր,
 Եւ ես ահա կը նըշմարեմ՝ որ անոնք
 Որջերէն դուրս ազատ ճամբուն վրայ կ'ոստնուն :
 Միտի գըրգռիչ ախորժակէն կանչըւած՝
 Կը հաւաքուին վոհմակ վոհմակ, ոռնաճայն .
 Իրենց գըլխուն աստղերն ամբողջ կը դեղնին .
 Եւ կակաչներն հաղարաւոր բլուրներու
 Սարսափահար բաժակներնին կը փակեն :
 Արիւնի քաղցն ու հին փափաքն աւերման
 Թեւերն անոնց կը սոթտէ ,
 Թեւերն անոնց կը ղինէ . . .
 Կը հալածեն Հայորդիներն անպաշտպան ,
 Հայորդիներն որոնք հազիւ վերցուցած
 Իրենց գըլուխն աշխատանքի կարկահէն՝³⁰
 Ըղեղներուն մէջ կը դգան
 Սոյլերը տաք գընտակին .
 Կը բարձրացնեն ճիչը կեանքի ծարաւուտ .
 Եւ զոհական եղներու գերդ խումբ մ'օրհնեալ՝
 Որոնց մինչեւ զոմը հասած է հրդեհն ,
 Ուղեկորոյս , խօլադոչ ,
 Կըթոտ ծունկով , բիրերով դուրս կըկոցուած ,
 Կը փախչըտին չըփոթ , թասուն , յուսահատ .
 Մահուամբ լեցուած նայուածքով ,
 Ծերեր , կիներ , տըղաներ ,
 Արձակ մազով , ձեռքերնուն մէջ սանդալնին ,
 Փողոցներէ փողոց , լեռնէ լեռ , մոլոր .
 Կեանքի'ն , կեանքի'ն , քաղցըր կեանքի'ն կը վազեն :

Դ

Հոն , կը տեսնեմ քեզ , ո'վ վայրագ դու Ողի .
 Անդէններուն , տըկարներուն ետեւէ ,
 Մըրըրկելով փլատակներուն մէջ փոշին ,

³⁰ Կարկահ . (պրս .) ասեղնագործութեան գործիք :

ձերմակ ձիուդ վըրայ դեռ քեզ կը տեսնեմ...
 Ապարօշիդ մէջ կանանչ,
 Իբրեւ իժի ծըւարում.
 Ալիասլանի հողին ըղբեղ կը պսակէ.
 Պարեգօտդ այդ պատանքներուն պատանքն է
 Եւ քու ձիուդ դորշ ըսթարին ծոպերէն,
 Յաւերժական բըխումով,
 Արիւն մը դաղջ կը կաթի...
 Եւ դու խնայել չես ուղեր
 Բոլոր անոնց՝ որոնք թախծող թեւերով
 Ճամբուդ վըրայ իրենց արեւը կ'ուզեն:
 Անձաւներէ անձաւ միայն, վերեւէդ,
 Կը հընչէ բառն ազդաւներու կըռինչով.

— «Յառա՛ջ, յառա՛ջ»: —

Եւ քու ճորտերդ աւազակ
 Կը հետեւին մահ սերմանող արշաւիդ...
 Կուրծքերէ կուրծք լեարդաբորբ կը մըխան
 Իրենց սուրերն արեան ակեր բանալով.
 Կը թաւալեն երիտասարդ գըլուխներ՝
 Որոնց մազե՛րը սեւ, մազե՛րը խարտեաչ
 Յետեւում մէջ կը պլըշկին;
 Եւ ծերերու կոկորդիներէն պինդ բըռնած՝
 Գանկերն անոնց պատերուն դէմ կը ջարդեն.
 Կը բանան մեր մայրերուն
 Ծոցերը սուրբ՝ որոնցմէ
 Կը թափին դուրս եղբայրներ դեռ անանուն,
 Հայեր առանց դեռ ձեւի.
 Կը տըրորեն, կը փըշրեն
 Գարշապարի, բիրի, պայտի տակ կողեր,
 Գանկե՛ր, դանկե՛ր, անթիւ դանկեր, լեցնելով
 Սալյատակի ձեղքըւածքները բոլոր
 Ողնածուծով, ըղեղով...

— «Յառա՛ջ, յառա՛ջ»: —

Ո՛ր բարբարոս դու Ողի,
 Անցքիդ վերայ, ձայներն ոսկրի փըշրումին
 Մինչեւ երկնի խոր անձաւներն հըրեղէն
 Կը հընչըւին... Անցքիդ վերայ կը խեղդե՛ն
 Երեխաներն իրենց մօր սեւ ծամերով,
 Ու մեր հարսերն յարաշխատ,
 Վաւաշ կըրքով մ'ընդգըճած,
 Զըրհորներու պարաններով կը սպաննեն.
 Եւ կը զոհեն ո՛ր գիտէ ի՛նչ չար դեւի
 Տաճարներու ցուրտ սիւներուն փաթտըւած՝
 Սուրբ կուսաններն հերարձակ.
 Իսկ արտերուն, ա՛խ, արտերուն մէջ չըքնաղ
 Ուր Հայուն կեանքն արե՛ւ կ'ըմպէ եւ արեւն
 Հողիին մէջ կը մեռնի՝
 Վաստակաբեկ դիակներով կը կանգնեն
 Գողգոթանե՛ր, Գողգոթանե՛ր սըրբազան,
 Եւ բոլորն ալ, լի դա՛նկ մ'իրենց ձեռքին մէջ՝
 Միահամուռ կը խըմեն
 Արիւն ծերի եւ մանկան,
 Արիւն կընոջ, եւ արիւնն
 Արարատին վերայ խաչուած Յիսուսին:
 Ու կը կրկնեն դեռ ագռաւներն յարատեւ.

— «Յառա՛ջ, յառա՛ջ»: —

Ո՛ր բարբարոս դու Ողի,
 Այս Սասունն է, Տաւրոսն է այս, Պրոպոնտոսն,
 Ամէն այն տեղն՝ ուր Հայն հունձքին մէջ կանգուն
 Յակճիւրս միշտ գալուստիդ՝
 Կը խընամէ դուցէ՛ գարին վաղորդեան
 Զիւղ՝ որուն սըմբակին տակ կը դառնայ
 Կեանքն հող եւ հո՛ղը մոխիր:
 Ա՛լ տըրորուած՝ իր վաղքին տակ կը կաթեն
 Վարդերն արիւն, եւ ողկոյղներն արտասուք.
 Իր գոռ դափրերն անտարբեր
 Ինկածներուն զանկերուն մէջ կը ճըխան.
 Ա՛լ կը մաշին պայտերն ոսկրի փըշրումէն,
 Եւ իր բաշին վրայ կարմիր
 Անգըղներն հիռ կը դառնան...

Այլեւս ահա ամէն ինչ
 Փրլատակ է, կողոպուտ է, դիակ է,
 Որոնց վրայ կը փաղփի
 Հըրդեհն աչքէն արիւն ու բոց հոսելով.
 Հըրդեհն (խաւած ցեղերու հի'ն վըրիժակ)
 Վարսերը շուրջ կը թօթուէ
 Եւ վիշապի մըռունչներով կը վազէ
 Կալերէն գիւղ եւ գիւղերէն քաղաքներ.
 Երկար թեւեր բոցերու
 Տուն տուններու կը շրջթայեն, կեանք կեանքի,
 Ու ամէն տեղ, մոխրին վրայ
 Մեր սըղծըւած Պատիւը լոկ կը սպառնայ. —
 Բոցերուն մէջ դերդ չէկ Ոգի մը կանդուն
 Կը մըռնչէ, եւ մըռունչով կը պոռթկայ
 Դէպ արեւու համբոյրին՝
 Վըրէժի սերմն անդրանիկ.
 Մինչ ոտքերուն ներքեւէ
 Խանձումն ու հո'տը մարմնի
 Մեր սեմերէն, օրոցքներէն դէպի վեր,
 Դէպի երկինք կը ճենճերին՝ որոնց դէմ
 Իրենց պինչե'րը բացած՝
 Ալլահն³¹ ամպին մէջէ, Սուլթա'նը ցեխին՝
 Հոտոտելով փոխն ի փոխ՝
 Կը ժպտին հաշտ իրարու,
 Ու Եւրոպան դէմքն իր ետեւ դարձուցած
 Կոպերը թաց կը շրփէ —
 Մեր ծուխէն աչքն իր բոզի
 Կըսկըծելո'ւն համար լոկ: —

Ե

Կեցի'ր, կեցի'ր, ո'վ բարբարոս դու Ոգի,
 Ելլեսպոնտի եղերքին վրայ ա'լ կեցի'ր.
 Սա սեւ ժայռին՝ ուր ծովն իր բա'նտը կու լայ,

³¹ Հոս Մահմետական ըմբռնումով Աստուծոյ վրայ կը խօսի,
 Ինչպէս յայտնի է արդէն Ալլահ անունէն:

Թող ձեզ խըրտաձ Մեռնողներուն հոընդիւնէն՝
 Գերմարդկային գութի մ'ահեղ սարսուռով՝
 Իր պինչերէն, իր բաշերէն, ագիէն
 Բոլո՛ր, բոլո՛ր մեր արիւննե՛րը թօթուէ :
 Կեցի՛ր ու հեղ մը հեաքիդ վրայ ընկըրկէ՛ .
 Տե՛ս . — աւասիկ ամէն ինչ
 Կը գալարուի, կը ճարճատի, կը մեռնի,
 Ծուխ է, մոխիր եւ աւեր :
 Արեան ծովու մ'ալիքներէն կը ծըփան
 Մարդու ահեղ դիակներ,
 Դիակ կոյսի, դիակ աստղի եւ վարդի,
 Դիակը մեր Աղդին ու մեր Աստըծոյն . . .
 Տե՛ս . — Աճիւնի, արիւնի
 Կարմրածուի լոյծ անապատ մ'է քու առջեւ,
 Որուն մէջէ ծանրարեռնուած աւարով՝
 Ըսպանիչները գազան
 Կը հեռանան լիղելով
 Արիւնաքամ սուրերն՝ որ լերդ կը հոտին :

Զ

Կու դան ցինե՛րը հեռաւոր լեռներէ,
 Եւ անգըղներն հոտառու
 Կու դան իրենց ձաղերուն կեր տանիլ մեզ,
 Հայ դիակի մ'աչքին կըտուց մըխելու
 Կ'հասնի Արծիւն այն հըսկայ
 Նօթի Արծիւն այն որ դուցէ օր մ'ամպէն
 Վեհաժողովը պիգմարֆեան³² կը հըսկէր .
 Շուններն ուրախ պոչերով
 Բակերէ դուրս դիակէ դի կը յածին,
 Եւ ծոյլ լեզուով մը կը լիզեն արիւններն
 Մերթ կասկածոտ կենալով

³² Պիգմարֆ. (ծն. 1815–1898). Գերմանիոյ վարչապետ, որուն օրով 1877–8 ոուս–թրքական պատերազմի խաղաղութեան դաշինքը վերանորոգուեցաւ Պերլինի Վեհաժողովին մէջ, եւ ուր Հայ պատմութեան խնդրանքը անընդունելի անցաւ :

Կիսամեռի մ'աչքերուն
 Յանկարծական բացումէն:
 ... Յետոյ կու գան Մայրերը ո՛ղջ մընացած
 Ու ողջ հարսերն ու բոլոր
 Մեր ողջ քոյրե՛րը խելայեղ կանչերով:
 Նոճիներուն մէջէն խումբն հէգ կը վազէ,
 Արձակ կուրծքով ու բոպիկ,
 Դէպ մեռելներն յօշոտուած,
 Որոնց արեան տարբեր հոտն
 Ըստ սէրերու տարբերութեան կը կանչէ
 Զիրենք այն մեծ Զայլին՝³³ որուն վըրայ դեռ
 Ապաղաներ պիտ' ջայլեն:
 Ամէնն իրենց մեռելներն հոն կը դըսնեն,
 Կ'իյնան իրենց մեռելին քով ծընրադիր
 Եւ լաչակներն ու կըրկնոցներն ըսպիտակ
 Զարթնող սուրբի մ'պատանքին պէս ետ նետած,
 Մերկ ծոցերով, աղաղակով, ողբանքով
 Ծունկերն իրենց կը ծեծեն,
 Կը փեթըռտեն մազերնին,
 Իրենց կուրծքէն կը ժայթքի բառ մը ոխով,
 — Անէ՛ծք... ու սեւ շիրիմներուն մէջ իսլամ
 Բոլոր ոսկրերն իրարու դէմ կը ջարդեն.
 — Անէ՛ծք... ու թուրք մայրերուն մութ ծոցին մէջ
 Կաթը կ'ըլլայ սնդիկ կամ խիւս եղիճի.
 — Անէ՛ծք... ու վե՛րն, Երլարդ-Քէօշկի երգին վրայ
 Բու մը հըսկայ կը դընէ բոյնն իր հըսկայ:

 Լացէ՛ք, լացէ՛ք, ո՛վ հէգ մայրեր, հէգ հարսեր
 Ասողերէ աստղղ ձեր ողբա՛նքը ձրգած.
 Այսօր մեր սեւ հողին վրայ
 Սա մորթըւած արշալոյսնէ՛րը լացէ՛ք...
 Թող ձեր բիրերն ինկածներուն վրայ հազար
 Արտասուելէն իրենց լոյսէն դատարկուին:
 Վերջին լացն է. — հա՛պա, խածէք ըստինքնիդ.
 Յուսահատօրէն դադաղներուն վրայ ծըռած՝

³³ Զայլ. ողբ, կոծ:

Թողէ՛ք մէկտեղ կափարիչի տակ զամուլին
 Մայրերը ձեր մաղերուն,
 Եւ խոչտանդուած ձեր իդութիւնն իր յետին
 Տըկարութեան մէջ փըշրի:
 Օ՛ն, հառաչ մ'ալ, արցունք մըն ալ. — վերջի՛նն է.

Ձի աւասիկ, ահաւասիկ կը տեսնեմ
 Արդանդներուն մէջ ձեր լայն՝
 Նոր Սաղմեր նոր Որդիներու ըստեղծիչ:
 Իրենց մըռայլ ձեւին ներքեւ կը սլահեն
 Հըզօր ճեմքերն Առիւծներու ապաղայ.
 Ձեր աչքերէն իրենց աչքե՛րը փոքրիկ
 Կը բացուին պիշ աստղերու յորդ շողերուն.
 Եւ մերթ թաղչած խորհուրդին մէջ աղիքի
 Կը թափառին, մեծնալով,
 Աւերին մէջ իրենց վաղուան Ժառանգին.
 Իրենց չըրթունքն, ո՛վ Մայրեր, ձեր չըրթունքէն,
 Կայծակներու ծարաւով,
 Դէպ ամպերու երակներուն կ'երկըննան,
 Կ'երկըննան դէ՛պ ի հայկական արիւնին
 Գերաստուածեան հաղորդութեան՝ որուն մէջ
 Հայրենիքի Սէրը վեհ
 Կրօնքը կ'ըլլայ հաղարաւոր կրօնքներու: —
 Ու վա՛ղը, վա՛ղն, ո՛վ հէզ Մայրեր, լըսեցէ՛ք,
 Ձեր արդանդէ՛ն մի առ մի
 Պիտի ելլեն անոնք հըսկայ եւ հերոս:
 Մեծ պիտ' ըլլան. մըրրիկն իրենց մաղերուն
 Պիտի սարսէ վերն աստղերուն մէջ Աստուած³⁴.
 Պիտի հազուին արծուի մաշկեղ թռիչներ՝
 Շանթերն իրենց վըրայ կրելու միշտ պատրաստ.
 Գլուխներուն վրայ Ադատութեան արաղչին³⁵
 Ուլունքի տեղ պիտի հիւսուի աստղերով:
 Օ՛ն, լըսեցէ՛ք, լըսեցէ՛ք այս, ո՛վ Մայրեր,

³⁴ Պատկերաւոր խօսք մըն է, ուր մարդկային բնութեան համարձայն ըմբռնուած է Աստուած:

³⁵ Արաղչին. (տճ.) ծաղկեայ խոյր:

Վաղն երբ անոնք թամբեն իրենց նըժոյղներն
 Ու անոնցմով, զերդ պողպատի ջըրզեղում,
 Վըրէժին մէջ մըկըրտուին.
 Երբ թուրք արեան բարկ ծարաւէն մոլեղնած՝
 Լեռներուն վրայ մըռնչեն,
 Ո՛հ, այն ատեն, այս օրուան
 Մեր մեռելնէ՛րը բոլոր
 Միահամուռ ոտտումով
 Պիտի կանգնին զերեզմանին մէջ իրենց,
 Ու անհամբեր հեռո՛ւն, հեռո՛ւն ահնապիչ
 Պիտի սպասեն վարդահեղեղ դալուատին
 Արշալոյսի մ'Արշալոյսի մը՝ որուն
 (Հաւատացէ՛ք ինձ, մայրեր,)
 Ես ոտնաձա՛յնը կ'առնեմ...

ԴԻԱԿԻ ՍԱՅԼԸ

Իրիկուան դէմ փողոցներէն ամայի
 Սայլ մը կ'անցնի ճօրնչելով:
 Ձի մը աշխէտ գայն կը քաշէ, ետեւէն
 Կ'երթայ գինուոր մը գինով:

Ձարդուածներուն դադաղն է ան՝ որ կ'ուղղուի
 Գերեզմանատո՛ւնը Հայոց:
 Արեւն յետին իր չողերով կը սըփռէ
 Վըրան պատանք մ'ոսկէղօծ:

Ձին նիհար է. հունձն այդ իր ժա՛նտ տէրերուն
 Ան հաղիւ հազ կը տանի:
 Ականջներն իր կախած, կարծես խորասոյզ
 Կը մըտմըտայ թէ քանի

Դարեր սէտք են ժամանելու համար հուսկ
 Մարազն հընճուած սուրբերուն...
 Եւ չըրջակայ պատերուն պոչն իր տատան
 Կը սըրսկէ մի՛շտ, մի՛շտ արիւն:

Եւ արիւն է որ կը կաթէ յարարուի
Անիւններուն հեցերէն,
Սայլն իբրեւ վարդ կըրէր, իբրեւ թէ ըլլար
Արշալոյսին կառքն հրեղէն:

Հոն են դիւերն, իրարու վրայ, որդին մօր
Գանդուրներով պատանքուած:
Մին խըրած է իր ամբողջ բոս'ւնցքը՝ միւսին
Տաք վէրքին մէջ լայնարաց:

Դեռ ծերունի մը ծընօտով ջարդուփշուր
Կ'յառէ աչքերն երկընքին,
Որոնց մէջ սեւ անէծք մ'աղօթք մ'իրարու
Նոյն վըրէժով կը խառնին:

Մէկուն կուշտէն աղիք մը վար սահմըռտկած՝
Սայլին ճեղքին կ'առկախի.
Շո'ւն մ'ետեւէն կու գայ եւ դայն քաշած դուրս
Լափլիղելու կը զբաղի:

Ո'չ ձեւ ունին, կամ ոչ գըլուխ, կը կըրեն
Հաղար տեսակ զէնքի խոց:
Արդէն իրենց մարմինն եղբայր է հողին.
Կ'երթան ահա զերեզմնոց:

Անոնց վըրայ ո'չ ոք կու գայ արտասուել
Կամ տալ ողջո'յնը վերջի. —
Քաղքին լուսթեան մէջ արեան հո'տը միայն
Ձեփիւռին հետ կը շըրջի:

Բայց մութին մէջ պատուհանէ պատուհան
Ահա մոմեր կը վառին. —
Մամերն են որ զաղտագողի կ'աղօթեն
Վըրան կարմիր դադաղին:

Եւ այն ատեն պատըշգամի մը վըրայ
Կոյս մը կ'ելլէ գեղանի,
Ու կը նետէ արտասուաթոր բուռ մը վարդ.
Սայլին վըրայ՝ որ կ'անցնի...:

ԳԻԼԻԿԵԱՆ ՄՈՒԽԻՐՆԵՐՈՒՆ

Օտարակա՛ն, բարձրանանք սա դիմացի լեռան վրայ՝
Որուն քովէն կը հոսի եղէգներուն մէջ լալով
Սիհոնն³⁶ ուր վա՛ղը կարմիր քրդամիդներ պիտո՛ւ լըւան
Մայրերը մեր ցաւադին: — Օտարակա՛ն, ըշտապէ՛,
Զի մերկ ոտքե՛րըս կ'այրին մոխիրներուն վըրայ տաք
Եւ ըսկըսաւ քու երկար պարեգօտիդ քրդանցն ալ
Ճապաղիքի մէջ թըրջիլ: — Օտարակա՛ն, ըշտապէ՛...

Կիսայրեաց ցո՛ւպըս խօսքիս ուղղութեամբ ցոյց կու տայ քեզ
Ահա քաղաքն ու դիւղերն ու արօտներն ու ավերն՝
Ուրկէ անցաւ Կրակի Յեղն Ատտիղասի ձիուն վրայ:
Ծուխերն են հոն եւ բոցե՛րն՝ որ տակաւին բլուրէն վեր
Հովին շունչով ալեծուրի կը սողոսկին, կ'ամփոփուին,
Յետոյ նորէն լեզուի պէս կատարն ի վեր կ'երկըննան:
Կը վառի հողն իսկ, նայէ՛, բորբ հորիզո՛նը մեր շուրջ
Հըրափողփող պըսակ մ'է՛ որուն կեղրո՛նը կանգուն
Մենք կը դողանք սըղաւոր ոգիներու պէս օտար:
Կը լըսե՞ս ձայնն հեռաւոր եղէգներուն բըռնկած՝
Որոնց միջեւ կ'ածխանան յաւերժհարսերն անտառին:
Նարընջենի ճիւղերու ի՛նչ խընկաբոյր ճարճատին,
Ի՛նչ մոխրացող ալգեստան, տատրակի ի՛նչ վուվոններ:
Բոցը կ'անցնի, ու քամին դալով անոր ետեւէն
Խանձած սէգե՛րը առած սարերէն վեր կը մըրըկէ. —
Ո՛վ դողահար մերկութիւն խըլուրդներու խուղերուն՝
Որոնք նըման ոգնիի արտերուն մէջ կ'յայտնըին,
Ո՛վ աւերա՛կը բլրան վըրայ շինուած հիւղերուն՝
Ուրկէ կ'ելլէր հայ դեղջուկն առաւօտեան աղօթքով
Արարչութի՛ւնը հողին արթընցնելու բահին տակ:
Օտարակա՛ն, կը տեսնե՞ս ի՛նչպէս այսօր տնակներն ալգ-

36 Սիհոն. Կիլիկիոյ գետերէն մէկը:

Փըլա՛ծ ու լո՛ւռ կը սպասեն սուգի առջի գիշերին՝
 Որ լուսնին տակ արտասուեն աճիւնն իրենց թանալով :
 Տանիքն անոնց փրլցուցին ներսը վառուող ճրագին վրայ .
 Դռներն հըլու , զոր գեփիւռն իսկ իր շունչով կը բանար ,
 Ինկան ջախջախ խուժանին բիրերուն տակ արիւնոտ :
 Եւ արդ սլատե՛րը ժօռաւ³⁷ ծընօտի պէս կը ցըցուին ,
 Որոնց մէջէն խոյս կու տան հողիներ բոյլ բոյլ երկինք :
 Արտերուն վրայ մոխրակո՛յտ , իսկ դիակնե՛ր ճամբուն վրայ ,
 Այն ճամբուն վրայ ըսպիտակ՝ ուրկէ ժիր ցեղն Արամեան
 Արեւմուտքի աստուածներն , յարաճուն միտքն Եւրոպին
 Զորիներուն բեռցուցած տարաւ բաժնել Ասիոյ :
 Աղբիւրներուն քով զոհե՛ր , աղօսներուն մէջ զոհե՛ր .
 Եւ հոն , դիմա՛ցն , ուր ահա արեւը մայր կը մըտնէ ,
 Սեպ ժայռին դէմ խաչեր են եօթը այրեր մերկանդամ .
 Արիւնն իրենց մազերէն (Օտարակա՛ն , կ'աղաչեմ ,
 Փակէ՛ աչքերդ ու միայն եղիր ճայնիս ունկընդիր)
 Արիւնն իրենց ձեռքերէն եւ ոտքերէն բեւեռուած
 Հողին վըրայ կը վաղէ վիմուտներն այն ներկելով .
 Կարծես մեկնող արեգակն յուշիկ յուշիկ կ'ընկըղմի
 Մեծ աչքերուն մէջ իրենց՝ սարսափէն բաց մընացած :
 Դահճապետներն հեռացեր են խաւարին մէջ արդէն :
 Խաղաղութի՛ւն , ուսանա՛ բարձունքներուն վրայ կարմիր . . .

Օ՛հ , ծընօտներս ի՛նչ սարսուռ կը կափկափէ . — Դարձիր ա՛յլ ,
 Եւ տես քաղաքն՝ որ նըստած դաշտերուն սա սուգին մէջ՝
 Դեռ իր սըրտէն կը մըլխայ մարդազոհի հնոցի նման :
 Ազատութեան արշալոյսն անոր ճակատը կըճեայ
 Հաղիւ էր դեռ բոսորած՝ երբոր իր յաղթ հիմերուն
 Ներքեւ վիշապն Համիտեան սասանեց տուտն ու թիկունք .
 Բարբարոսներն այն ատեն արեւուն դէմ թըքնելով՝
 Մահուան սերմե՛րը բըռած մեծախընձիղ արթնցան .
 Եւ քաղաքին մէկ կէտն ալ կործանեց կէ՛սը միւս :
 Եաթաղանին , բրբոցին , եղեռնաւոր բոցին տակ ,
 Ինչ որ հանճարն էր կանգներ՝ զայն մոխրակո՛յտը կըլլեց :
 Արդ տաճարնե՛րը ո՞ւր են՝ որոնց բուրեան զըմբեթին

37 ժօռաւ. աղւանները թափած :

Ներքեւ ծիծառն հաղիւ հաղ դարնան աղօթքն էր ըրեր .
 Ո՞ւր վարժոցներն ու սլալատն ապագայի լոյսերուն . —
 Մանուկներու ողջակէզ սրտեր հոն խունկ կը մըխան :
 Ո՞ւր բաղնիքները յառակ , ջինջ մարմարներն որոնց մէջ
 Յոլացին կոյս աղջիկներն իրենց լողցած ժամերուն .
 Ո՞ւր շիրիմներն հոյակապ , ո՞ւր կոթողներն հինաւուրց
 Որոնց՝ վըրայ Հեթումներն յաղթանակներ գըրեցին . . .
 Մա՛հ եւ մոխի՛ր . — Թըխայրեաց պատեր միայն աւասիկ
 Իրիկուան մէջ կը ցըցուին բուխճակներ կանչելով :
 Օտարակա՛ն , հիմակ այս Երկրին անցեալն արթնցո՛ւր
 Յուշերուդ մէջ , եւ ուրիշ Յեղի մը դարն ափսոսա՛ ,
 Խորհէ թէ օր մ՛ըստորո՛տը Տաւրոսի բնակեցաւ
 Ժիր Ժողովուրդ մ՛որ կեանքին աստուածացո՛ւմը երգեց :
 Իր կարաւա՛նը անցաւ , եւ տարաւ միշտ հեղեղել
 Բարի ցորեանն ամէն հիւզ՝ ուր ճըրագ մ՛հէգ կը սլալար .
 Իր կարաւա՛նը անցաւ , եւ Տարսուի դոհարներն
 Աստղերու պէս թափեցան բամբիւշներուն դողին մէջ .
 Եւ այն ճամբան լեռնդմէջ՝ ուրկէ Գանդէս արշաւեց
 Երիտասարդ Մակեդոնն իր շաւղին վրայ կանգնելով
 Բազիններ՝ ուր պաշտուեցաւ դեղեցիկ Մի՛տքը Հելլէն
 Աթենասի արձանին լուսակառոյց ձեւին տակ ,
 Այդ ջինջ ճամբան Ռուբինեան դաւակներուն շինարար
 Տեսաւ սայլե՛րը ճռնչող Արեւելքէն Արեւմուտք ,
 Որոնց վըրայ բեռցուցած էր Հայ վաստակն աննըւած
 Մարմարն յուռթի լեռներուն , այգիներուն յորդ գինին . —
 Ո՛վ նախասնո՛ւնդը երգող եւ քանդակող ազգերուն :
 Անցա՛ւ հիմայ բոլոր այդ դեղեցիկութի՛ւնը կեանքին .
 Կըրակի Յե՛ղը , աւա՛ղ , ժամանակէն աւելի՛
 Եղաւ քանդող , ժանտախտէն եւս աւելի՛ կոտորիչ ,
 Ան կը սիրէ տէրվիչի պէս միշտ նըստիլ դոհունակ
 Բարի մը վրայ փլատակի եւ կըրծել ոսկրն իր շոպած :

Լըսէ՛ , քաղքին պատուարին մէջէ ձայներ մեզ կու գան . —
 Դահիճ Յեղն ա՛լ կը տօնէ իր յաղթանակն արխնուռւշտ ,
 Կիներ , տղաներ մորթելու յաղթանակն իր վատողի :
 Հէգ ոստանին , որուն վրայ լուսինն ահա կ'արտասուէ ,
 Մէկ մասն է արդ դերեզման , հանդիսավայր մասը միւս .
 Տաճիկն ահա բըռնկցուց իր խարոյկներն հըրճուանքի ,

Հեծեծադին կըմախներ հանդիսաբար կը վառին.
 Շուրջը սոթառուած թեւերով խուժանն ուրախ պար կու դայ.
 Արիւնազարդ քրդուհին հինալազեղ մատներով
 Կը զարնէ դափ, եւ Իսլամն, օտարակա՛ն, առջի հեղ
 Այսօր դինի կը խմէ մոխիրներուն ի պատիւ:
 Կիսայրեացնե՛րը անդին խաւարին մէջ կը հեծե՛ն.
 Բայց վիրաւոր մ'աւասիկ կը կոթողուի մութին մէջ,
 Յետոյ ծունկի վրայ ընդքարչ կը մօտենայ խուժանին,
 Եւ հեգնօրէն, քրքջալիւ արիւնտողիք կը թըքնէ
 Խարոյկին մէջ տօնական: —

Կ'անցնին հովերն ողբադին
 Դիակներուն վըրայէն, եւ վըրայէն փլատակին,
 Եւ արիւնի սեմերով, մոծիրներով հըրդեհի
 Կ'երթան հեռու աշխարհներ դարուն մ'ուրախ ծաղկեցնել:
 Օտարակա՛ն, հովերն այդ ահա ծովուն վրայ լուսեղ
 Առագաստնե՛րը նաւուդ գողացուցին փըքուռոյց,
 Ա՛լ մեկնէ սա դառն Երկրէն դէպի խաղաղ ափունքներդ,
 Զի տատրակնե՛րը մեռա՛ն, եւ դեղձենին խամրեցա՛ւ:
 Երբ նաւդ անհուն սարսափով պատռէ ջուրերն ու փախչի՝
 Հետապընդուած միշտ կայտառուն գըլլիւններէն՝ որոնք մեր
 Ծովախորշերն արգաւանդ եկան փրնտուել դիակներ,
 Երբ թիկնոցիդ մէջ ծածկած դեռ նայուածքներդ ահաբեկ
 Գիրկը հասնիս ոսկիի եղբայրներուդ, — չըմոռնա՛ս
 Անոնց ըսել թէ ինչպէս Կիլիկիան մորթեցին
 Աղատութեան դափերուն նըւադին մէջ՝ դաւաճան.
 Գիտեմ թէ այդ եղբայրնե՛րդ մեծադող նաւերով
 Գալ պիտ' ուզեն... օղնութեա՛ն... ո՛հ, ո՛չ... մահուան
 մնացորդին՝

Պիտ' ուզեն դալ լոկ մեր կոյս, ատոք լեռնե՛րը պեղել,
 Եւ մեր ծոցուոր հանքերէն կըթել մետաղն հրաշափառ,
 Կըթել մետա՛ղն ու իրենց եսին կուռքե՛րը կերտել...
 Օտարակա՛ն, ա՛լ մեկնէ: — Կ'իջնեմ ես ալ աւասիկ
 Այս բարձունքէն, ու փաթթուած տառատուիկս մէջ տըրտում՝
 Նորէն կ'երթամ թափառիլ քաղաքին մէջ զոհերուն:
 Մեռելներն հարկ է թաղեմ, եւ ողջակէզն օծանեմ:
 Վիրաւորի մը գըլլուիս որձաքարին կը հեծէ՛...
 Ագբիւրին քով քոյր մը, ո՛հ, կ'ոգեյլարի անտէրունչ...

Պէտք է փորեմ այս գիշեր գերեզմաններ անհամար,
 Եւ լուսեղէն պատանքներ հենում³⁸ մինչեւ առաւօտ.
 Պէտք է կերտեմ շիրիմներ, յուշարձանները կանգնեմ,
 Եւ մարմարին վրայ երգերս տապանադիր քանդակեմ: —

ԹՈՂԷՔ ՄԵՅՆԱՄ

Սիրտս երազի ծովուն մէջ նո՛ր նետեցի.
 Ձայն մի՛ փռչէք եղերքին վրայ գերդ խեցի՛
 Դեռ ամէն վի՛հ չըջափած.
 Թողէ՛ք մեծնամ. — ի՛նչ կենսաւէտ է բնութիւնն
 Հողիս թողէք անոր ծոցին մէջ՝ տրոփուն՝
 Աստուծոյ հետ դէմ դիմաց:

Ո՞ւր կը քաշէք զիս, ապրուստի՛ պահանջներ,
 Ո՛վ սեւ երամ ազդաւներու, որ հրաւէր
 Կու տաք կեանքի դէպ կըրկէս,
 Որ ձեր դժոխքի երգերով ե՛րգը քնարի
 Խեղդել կ'ուզէք: Հեռու՛, բուեր գիշերի,
 Արշալոյսի մէջ եմ ես:

Ո՛րքան մուրթ է. ո՛հ կեանքն է այս. խո՛ր անդունդ,
 Ուր ամէն չող, դաղափարի ամէն հունտ՝
 Ապառաժի՛ վրայ կ'իյնայ,
 Մետաղի՛ հնոց, որուն ծուխին մէջ՝ ցիրցան՝
 Լոկ արծաթի ձայնով զիրար կը ճանչնան,
 Ծո՛վ՝ դիմող իր ափը, — շահ:

Բայց քաշողն ո՞վ է զիս չողէն՝ ալիքին,
 Բարձրացումէն՝ ընկլուղումի. ո՞վ, լըռին,
 Քաշուած բախտիս մութին մէջ,

³⁸ Հիմուլ. հիւսել (կ'ըսուի նաեւ համուլ, հիմել միեւնոյն իմաստով):

Միշտ կը կոփէ — նայուածքն յառած նայուածքիս —
Գերեզմանին քարը մատաղ Մուսայիս
Վըրան գրելով. — Քուն անկերջ: —

Ո՛հ, աչքերս այս ծածկէ՛ կուպրի սեւութեամբ,
Ո՛վ շիրմի մութ, կամ կարկուտի մըռայլ ամպ.
Ծածկէ՛, ծածկէ՛ նայուածքս, ո՛վ
Թանձըր խաւար ծընընդական կոյրերուն՝
Զի ես տեսայ ապագայիս մէջ տըմոյն
Հա՛յրըս ճերմակ մաղերով...

Ես գերին եմ իմ դոյութեան պատճառին.
Կը խոնարհի սիրտս իր արեամբ միասին
Զինքը լեցնող սըրտին տակ:
Քնարիս լարին մօրըս մաղերն կառչեցան,
Եւ սիրոյ մաղն երգի լարէն, ա՛հ, ո՛րքան
Զօրաւոր է եւ անքակ:

Ինծի կ'ըսեն. — «Զի՛ ամփոփուիր հայ դըրչին
Մէջ հայ դրողին անձնական կեանքն իսկ մըթին.
Քընարն Հայուն չունի բաստ»: —
Ինծի կ'ըսեն. — «աչքերը վա՛ր իջեցուր.
Վերացումդ այդ պիտի հասնի մինչեւ ո՞ւր...
Եթէ հաճոյք է երազդ՝

Հաճոյքն իժի թոյն պիտ' ըլլայ քեզ համար.
Երազդ եթէ սերմընցան է, ցանքդ յար
Պիտ' կոխտուռի ծըլած կէս:
Վա՛ր նայէ, վա՛ր. — ալ բաւական է՝ խոկուն՝
Գըլուխ գըլխի Անծանօթին հետ տըժգոյն՝
Կեանքը մոռնաս, մոռնաս քեզ:

Եղծէ՛ բնութեան պատկերն, եղծէ՛ հողուոյդ մէջ.
Թռիչքդ փետէ՛. գըրքիդ ներքեւ գըրէ՛. վերջ:
Ըստուերին մէջ կը տեսնե՞ս. —
Ծնողքդ ուղղած է թըշնամի չունչն իր ահա
Այն ջահին դէմ՝ զոր վառեցիր բազնին վրայ
Գաղափարին լուսերես:

Երթա՛նք, երթա՛նք:» — Ո՛հ, ո՛հ, հեռո՞ւ. թողէ՛ք զիս.
Կը ծաղրեմ կեանքն. ի՛նչ կառչեցաք հողիկս:

Կ'ուրանամ հա՛յրս. այո՛. — Ղե՞ռ: —
Թողէ՛ք մեծնամ, հրակայանամ՝ մըտքիս հետ.
Կոկորդըս մի՛ թողուք՝ բնութեան խընկաւէտ
Կաթն՝ որ Աստուած է կըթեր,

Երբ կը խըմեմ, դըրած կըղակա հոր՛ղոնին,
Երկընքի լայն դաշխուրանէն բոց զինին,

Բերք աստղերու ողկոյզին,
Ո՛հ, մի՛ ընէ՛ք ձեր խօսքերո՛վը լեզի՛
Այդ վերացնող սուրբ ըմպելին ժանտ լեզի.
Շըրթունքներս հո՛ն կը սուղին:

Երբոր սըրտիս ըսկիհին մէջ լեցուցած
Ճառագայթներ եւ ծաղիկներ եւ Աստուած
Ովկիանոսներ, հերոսներ,

Երբ այդ տիտան տարըրներով կը շաղուեմ
Մարդուն համար օրհնըւած հա՛ցը վըսեմ,
Մի՛ խորտակէ՛ք, անդութներ,

Սեղանիս վրայ սըրտէ՛ ըսկիհն այդ լեցուած՝
Տակաւին, ո՛հ, առէ՛ք կերէ՛ք մի՛սկ չըսած: —

Թողէ՛ք աստղե՛րը ափեմ:
Կարկնիս մէկ ծայրն հաստատեցի կորո՛վով
Յաւերժօրէն խաչուած Սէրին վրայ՝ միւսով
Որպէս զի մա՛րդը չափեմ:

Մի՛ վերցընէ՛ք — այդ արարք մ'է անպիտան —
Անոր դողդոջ մէկ սըլաքէն Գողգոթան
Միւս սըլաքէն Մարդկութիւնն:

Այսպէս, — արիւտոյն տակ, Աստուծոյ յանդիման,
Հրած Բնութիւնն ինձ մայր, Անհունն՝ որորան,
Թողէ՛ք, թողէ՛ք զիս խոկուն:

ԱԼԻՇԱՆԻ ՇԻՐՄԻՆ ԱՌՋԵԻ

Ա

Քեզի եկայ՝ իբր ուխտաւոր³⁹ մը յողնած՝
Որ կը գտնէ հուսկ փոխարէնն իղձերուն
Շիրիմ մը՝ հոն ծընրադրելու սիրտը բաց,
Եւ խոկալու, համբուրելու լոյս ածիւն:

Հոս կը նընջե՛ս. — Քեզ կը պատէ լըռութիւնն.
Ուկիան մ'ես՝ զոր կը ծածկէ այդ պատանք.
Կարմիր հըրդեհ մ'որ մոխրի տակ կ'առնէ քուն.
Հոս կը նընջե՛ս. — ինչպէս հըրատն ամպին տակ:

Որթի՛ ճիւղերն եւ ուռիներ տըխրամած՝
Դեռ արձագանգը քընարիդ կը պահեն.
Հովէն՝ կ'ողբան շիրմիդ չորս դին, կամ լըռած
Շեշտէդ մնացորդ մը դարձեալ քեզ կը բերեն:

Շուրջըդ՝ ծաւի Ագրիականն յար կու լայ,
Ուրկէ վիհեր չափեցիր դու մըտածման.
Սուրբ ածիւնիդ սափորն է այդ ծովն հիւմայ,
Մինչ լայն ճակտիդ լայն օրօրոցն եղաւ ան:

Ո՛չ. մարդըս չէ, լոկ բնութիւնն է՝ որ հանճար
Մ'օրրել կըրնայ, վերջը պատանքն իր ըլլալ.
Տիեզերքն ունի իր մարգարի՛տը անճառ՝
Որուն կու տայ մարդ պահ մ'իր ծոցն հիւրընկալ:

³⁹ Վարուժան կը հասնի Վենետիկ 1902ին, մինչ նախընթաց տարին կը վախճանէր Նահապետը՝ զոր տեսնելու անձուկ փափաքով մը միշտ տողորած էր. իր այցը Ալիշանի շիրմին՝ ուխտաւորի մը այցելութեան ջերմութիւնը ունի: Տես նաեւ Յառաջարանը էջ 12:

Բ

Վենետիկն իր պալատներով մարմարէ
կը ձրդէ վրադ ըստուերն իր լայն, միամած,
Բուրգի մը պէս՝ որուն ներքեւ կը նիրհէ
Արծիւն՝ ամփոփ՝ արեւն հողւոյն մէջ բանտած:

Քաղաքն այդ խաժ ալիքներուն երեսին
Ցըցուած կայմին ծայրն է նաւուն ջրասոյդ,
Արիւնաթորմ ծըւէնն է ան խլայի մ'հին,
Տոժի մը դանկն է՝ իր փոսէն ինկած դուրս:

Դու ներշնչուած ահ՝ այդ անդին ծըւէնէն՝
Ժողվեցիր ծուէ'նքը Աշխարհիդ խլաներուն՝
Փըլուզներու, փոշիներու ներքեւէն,
Եւ ծայրերէն քըղանցառու ցախերուն:

Ժողվեցի՛ր, վաղք մ'առնելով դէպ խըլուած Փառք,
Բիրդ արցունքոտ, սիրտդ ովկիան՝ վիրամած,
Եւ սըրբեցիր՝ դանոնք ըրած դաստառակ՝
Աչքդ ու աչքե՛րը Սերունդին կեղեքուած:

Քօղէն մութի, մոռացումի, լըռութեան
Հանեցիր մեր դամինիներու թերթերն հին,
Եւ դընելով դանոնք երդի մը վըրան՝
Առէ՛ք, ըսիր, վիրածոր չողն Անցեալին:

Ծըռած՝ սըրտին հայ՝ սերտեցիր ու դարձար
Իւրաքանչիւր խորքն անկիւնի եւ ծալքի.
Իջար անոր ամէն անդունդն հըրալսու
Եւ քըրքրեցիր ճընշըւած խորչն արցունքի:

Ո՛հ — Աստուա՛ծ իմ — ի՛նչ ըղեղ էր ատիկայ
Որ տիեզերքին քամեց երա՛կը համայն.
Յենած մարդուն, ճառագայթին, խաչին վրայ,
Դըրկեց Այրին՝ զոր կը կոչեն. — Հայաստան:

Գ

Արծի՛ւ, որ մոռայլ ամպերն հրեղէն բիբերով
Խորտակեցիր, մութին սառերն հալեցան .

Արծի՛ւ, որ մեր հողին կարշնեղ ճապուռով
Բարձրացուցիր . չափեցիր մեր ապաղան :

Զինջ հայլի մ'ես՝ ուրտեղ ամէն մարդ կրնայ
Գլանել զիտել սրտկերն իր ճիշտ, հարադատ .
Նըւագներուդ մէջ երբեմն ես քրիստոնեայ,
Զինուոր երբեմն, երբեմն մող, միշտ Սոկրատ :

Եւ քու կեանքիդ ու երգերուդ մէջ ամէն
Դու բանաստեղծ՝ Նահապետն ես հոգեհմայ .
Բորբ Արշալոյս մ'ես որ կ'ելլայ ովկիանէն,
Ամպէն, մութէն՝ եւ կը սըփռի Մարդուն վրայ :

Այն Արշալոյսն, որ իր մտածման հետ անանց,
Մեւ սըքեմով մ'ամբողջապէս սլատուած է .
Եւ բոցէ վր'ւիսը սեւ դրտակ մ'է գըրած . —
Գիշերուան մէջ երկինքն եւել չըքնաղ չէ՞ . . .

Դ

Մինչ այդ կ'ըլլայ օրէ օր շի'թըդ լոյսի
Սա ջուրերէն անդի՛ն, անդի՛ն լեռներէն .
Մինչ սերմիդ հունձքն ալիք ալիք կը նաղի,
Եւ արիւնով, լացով խայրի կը կապեն :

Դու կը նընջե՛ս, վինըդ՝ բարձ, փառքըդ՝ վերմակ .
Հստուեր կ'ընեն վրադ դափնինե՛րը շուրջի .
Եւ խաղաղ քո՛ւնըդ կը հըսկէ Յիշատակ .
Դու կը նընջե՛ս, իբրեւ ծնընդեանդ օրն առջի :

Ամէն նոր դար նոր պիտ' բերէ քու անուն,
Եւ դու դարձեա՛լ պիտի ծընիս . . . սըրտի մէջ,
Ո՛հ, ո՛չ . երբեք չըվախճանիս պիտի դուն,
Զի կապեցիր կեանքդ արեւո՛ւն հետ անչէջ :

Օր մը գուցէ նոյն իսկ քունէ՛ղ ալ զարթնուս՝
 Երբ հայ ճամբորդը մ'եկած դրախտի Երկրէ՛ղ՝ ա՛լ
 Ժըպիտ բերէ քեզ՝ արցունքի տեղ անյոյս .
 Օր մը գուցէ զարթնուս նոյն իսկ քունէ՛ղ ալ :

Եւ իցի՛ւ թէ . — դեռ սէտք ունի Հայը քեզ .
 Հայը հիւզին, բանտին, վըշտին, խաւարին .
 Հայն որ՝ անդէտ՝ կը սայթաքի աղէկէ՛ղ .
 Եւ Հայն որ՝ նենդ՝ կը սայթաքէ մոլեղին :

Տե՛ս, կը սպասենք ամսածըրար, տըխրունակ .
 Եթէ դու չես կըրնար վալ՝ դէթ զըրկէ մեզ՝
 Ռաֆֆիէն խօսք մը կազդուրող, լուսարձակ,
 Կամ սիրոյ ցուք մ'Արովեանի սըրտէն հեզ :

Խօսէ՛, հոգւոյս շողի, յոյսի բառ մ'յետին
 Թող ցայտէ դա՛նկըդ՝ որ անհուն աշխարհ մ'էր . —
 Միթէ սալիո՛րը դատարկուած վարդաճրին
 Բուրումի հետք մ'իր կողերուն չի՞ սլահեր :

Բայց կը լըռե՛ս, ո՛վ մըտածման դու հըսկայ՝
 Որ սիինքս դարձար երազիդ հետ, անձանձիր,
 Ա՛լ չես խօսիր, մատը փառքի բերնիդ վրայ
 Կարծես կ'ըսես խաղաղ ճակտով . — «Հեռացի՛ր» :—

Կ Ի Կ Ի Ս Ի Ն Մ Է Ջ

Ա Պ Ր Ի Ե Լ ⁴⁰

Ո՞ր քարայրէն մուտ, ո՞ր մուտ խորճիթէն
Ելաւ, չեմ դիտեր. դէմի հովիտէն
Կը վազէ կու դայ: Բիբերով հըրճիդ՝
Կարծես լի դողով մը նոր եղեռնի,
Սեւ մազերն հովին, ոտքերով բոսիկ,
Ամայի դաշտին մէջտեղ կը կանգնի:

Վերածնունդին է, լեռներո՛ւ աղջիկ,
Մըրըրկին պէս դօրեղ, վարդին պէս գողտրիկ,
Իր հոյնով գըծուած շըրթունքին աղու
Կայ համբոյր մ'յուռթի, արեւու քըթթում,
Եւ կ'այրի հողին տենչով մը՝ տալու
Խոցելով՝ ծաղիկ, մահով՝ ըստեղծում:

Կը դռէ — «Հերի՛ք սառույցէ կըճեայ
Գերեզմանը ձեզ. արթընցէ՛ք, ահա
Բերած եմ լազուարթ երկինք, օդ ջերմին,
Կուռ ծիծերուս մէջ ծաղկի անուններ.
Ձիւնէն դուրս, ցըցուն վիզով դէպ արփին
Ապրատամբութի՛ւն եմ ձեզի բերեր:» —

Կ'ըսէ: — Իր հմայիչ գոռ ձայնէն՝ ըսթափ՝
Աղիքներն երկրին նոր կեանքով մ'հրատապ
Կը սկըսին թընդալ. եւ լուռ կը սողայ
Ակօսներուն մէջ չոզի մ'հուր, ծաւի.
Մերկ անտառներուն, մերկ բլուրներուն վրայ
Կանանչ պատմութեան մը կը ծրագըրուի:

⁴⁰ Բանաստեղծի մտքին մէջ Ապրիլի անձնաւորութիւն մըն է Վերածնունդի դադափարին, նմանութեամբ ապրիլ ամսուան՝ որ գարնան վերանորոգում կը բերէ բնութեան:

Հոն, կանգնած գեղջուկն հիւղի թաց շեմին՝
Ուր կը մնայ ձիւնէն մաս մը տակաւին՝
Կ'աճուէ բրժոտ աչքն երկինք նայելով.
Գոմէշներն արբշիւ տաք հողին հոտէն
Մութ դոմերէն դուրս կարկառուն վիզով՝
Աղջըկան դէմքին, դոհ, կը պոռոչեն:

Բայց Ան կը խըթէ, կու տայ կըռուկներ
Անոնց՝ որոնք ծոյլ կը յօրանջեն դեռ.
Ամպրոպի մ'հանգոյն կ'անցնի անտառէն.
Եւ աչքերէն բորբ, սերմի աղբիւրներ,
Կը տեղայ օդին փոշի մ'ոսկեղէն,
Հոյներուն մէջ՝ երգ, սըրտերու մէջ՝ սէր:

Կոճղէղներուն մէջ եւ սըրտուկներուն⁴¹
Կը մըղէ աւշի մ'ալիքը մընչուն.
Կը ճեղքէ ամէն պըտուկ, բուն, դըժնիկ,
Ոստերուն ծիւ ծիւ վառելով բուծին.
Եւ իր չունչին տակ, գեփիւռ անդրանիկ,
Թուփեր կը խընկեն, կը ծաղկի նըւին:

Կը լայննա՛յ կապոյտն. — ամպեր կաթնորակ,
Իբրեւ կարաւան մ'ուղտերու ճերմակ
Կ'երթան տա՛ր աշխարհ, դանդաղ, լըրջայօն,
Ու երբ կը մընայ երկինքն ազատ՝ Ան
Կը լեցընէ բիւր ծիծեռնակներ հոն, —
Օրհներգու մոգերն իր արարչութեան:

Յետոյ խոնջ, մըխած իր սեւ մաղերուն
Վարդ մը, առջինե՛կը դեռ վարդերուն,
Կ'երթայ. — Փութալով մարդին մէջէ՛ ճոխ,
Հոն վարը հանդարտ ծաղկած նըշիի
Մը լայն չուքին տակ լուռ մունջ երազող
Բանաստեղծի մ'հուր գիրկը կը հանդէշի: —

⁴¹ Սրտուկ. բոյսերու, տունկերու ծուծը. իսկ կոճղէ՞՞ բոյսին
կոճը, սոխը:

ՀԱՅԿԱԿՆԵՐՈՒՆ ՈՐՈՐԱՆԸ

Շինուած է ան նոճիով՝
 Եւ արիւնոյ՛ ներկըւած .
 Կ'երգեն բուերն իրեն քով .
 Կ'օրրէ մըրրի՛կը կատաւած :

Կամարէն վար կը կախուին
 Կապոյտ կապոյտ ուլունքներ . —
 Սրցունքներն են երկընքին՝
 Ինկեր ցուրտէն հոն սառեր :

Խոնաւութեան մէջ, մուրին,
 Որով խըրճիթն է լեցուն,
 Լուռ կը ճօճի օրոցքն հին,
 Հին վրէժին պէս իմ հոգւոյն :

Անդունդ մ'է ան՝ ուր Հայն իր
 Վիշապներն հաստ կը ծընի,
 Ուր համբոյրներն, վարդերն հիւր
 Կը բուրեն հոտն արիւնի :

Ոչ մէկ գիրգ ծոց ծնողական
 Հոն կը բանայ իր երկինք .
 Խաւարներն հոն մայր կ'ըլլան,
 Եւ կայծակներն ալ՝ ըստինք :

Ու ճիչերու մէջ, լացի,
 Տըժգոյն արդան կը մեծնայ
 Բարեկամի, դիպուածի
 Ձեռքերուն մէջ կը մեծնայ :

Եւ դուցէ վաղն ան ըլլայ
 Ռազմիկ մ'հրաչեայ, չանթող ամպ .
 — Մեզ մսուրն Յիսուս մը կու տայ,
 Իսկ հայ օրոցքն՝ Ապրստամբ . . .

ՀԱՅՐԵՆԻ ԼԵՌՆԵՐ

Լեռնե՛ր, լեռնե՛ր հայրենի, անմահական դըշխոններ՝
Որոնց արփին կը դնէ թաղ եւ մըշուշն ալ պատմութեան .
Լեռներ սառէ ծոցերով, դըլուխներով ձիւնահեր՝
Զոր կ'օծանէ լուսընկան :

Ձեր ճակատնե՛րը կոյս են լոկ Աստուծմէ համբուրուած ,
Թխակարկառ ուսերնիդ կը լուայ կապոյտն երկընքին .
Վիհերու մէջ ուր լիճեր կը քընանան մենակեաց ,
Ստղերը սոսկ կը ծաղկին :

Քարայրներէն՝ որոնց մէջ հովը դայլի պէս կ'ոռնայ՝
Գետեր բըխած դարնան դէմ կը դահլիժին փըրփրահեր ,
Եւ կ'երթան ձեր ոտքերուն սրիռել գորգեր միշտ ծաղկեայ՝
Ուր կը նըստին հովիւներ :

Կը շողայ շանթն օձի պէս ձեր դըլխուն շուրջ կրանիտէ ,
Որմէ բռնկած կը մըխան եղեւնիներ օրերով .
Արծիւն ալդտեղ աստղերէն միայն իր կո՛ւտը կ'ուտէ ,
Կը խըմէ ջուրն ամպէն զով :

Օրհնեա՛լ Ըլլաք, ո՛վ լեռներ, օրօրոցներ աղամանդ ,
Ուր մեր պապերն առջի հեղ իրենց աչքե՛րը բացին ,
Եւ վագրի մորթ մ'ուսերնուն իջան դաշտերն արդաւանդ ,
Կըրթեցին ե՛ղը լուծին :

Փայլահնարիւր ամպրոպին մէջէ — երկնի դու գաղան —
Մեր արքաներն որսալու ելան փախչող սատրապներ .
Իրենց ձիուն խըրխինջէն՝ անդունդներուն մէջ սուգան
Փայռին մրափող վիշապներ :

Օրհնեա՛լ Ըլլաք դո՛ւք՝ որ տըւիք գըրկելը ձեր շաղածին
Անակորդւոյն, Տըրդատին՝ պատըսպարան եւ անդոյր ,
Որոնք քաշուած այրերու մէջ՝ լուսնին տակ կարդացին
Փամաղըրքեր խընկաբոյր :

Դո՛ւք որ տեսաք փապարի մէջ կոյսերու ոսկըրներ՝
 Զոր յետոյ լոյս մ'երկնային փոխակերպեց շուշանի,
 Դո՛ւք որոնց մէջ ճըղնազգեստ քուրձերով են վախճաներ
 Արքաներ նման տխտանի:

Արծաթն, ոսկի՛ն կ'եռան ձեր արգանդներուն մէջ հրազանձ,
 Որոնցմով հայ տիկիներն իրենց զարդեր շինեցին,
 Հայրապետներն ըսկիհներ, եւ ասպետներն հերապանծ
 Նետերն իրենց մահաժին:

Զեր մայրենի ծոցին մէջ կաթը մարմարն է առատ՝
 Զոր կըթեցին մեր հայրերն օր մը ձեռքով ժըրաջան,
 Ու կերտեցին աստուածներն ու բազիններն անարատ
 Ուր տատրակներ մորթուեցան:

Կառոյց Երուանդ իր քաղաքն ու Երուաղն⁴² ալ իր մեհեանն՝
 Հըսկայ սիւներ խոյազլուխ Մասինի պէս շողացին,
 Ու ձեր մարմարն արփացով հաղաւ ձեւե՛րը տխտան
 Մեր պապերուն հանճարին:

Արշակ կապեց կամուրջներ Եփրատին վրայ դիւաճայն՝
 Որոնք այդ խեռ դիցուհւոյն ճապուղի մէջքը պարուրող
 Եղան դօտի ալեսանձ՝ որոնցմէ վար կախուեցան
 Մորմենիներ աղամող:

Քանդակուեցան ձեր կուճով դամբարաններն Անիի
 Եւ սափորնե՛րը՝ լեցուն Արշակունի աճիւնով՝
 Որոնց մէջէ՛ ծըլեցաւ իրրեւ ընձիւղ կաղնիի
 Բազրատունին մարտախռով:

Լեռնե՛ր, լեռնե՛ր, սե՛ւ լեռներ, այլեւս աւա՛ղ թափուր է՞
 Շողապլնակ փառքերէն, հերոսներէն հինօրեայ.
 Դիտս⁴³ տեղ ամպ մ'այսօր՝ զերդ քօղն այրի կընոջ մ'հէգ՝
 Կը նըստի ձեր գըլխուն վրայ:

⁴² Երուաղ. Հայ քրմապետ առաջին գարուն՝ եզրայր Երուանդ
 Թադևոսին, ըստ աւանդական պատմութեան:

⁴³ Դիտս. Արամազդի անունն է յունական ձեւով:

Թող ձե՛ղ դառնայ նոր Սերունդն, ըլլայ դրացի արեւուն,
 Իրեն դըղեակի թող ընէ իր հայրերուն որորանն.

Արծուի թեւերն իր վրա՛յ, իր վրա՛յ երկինքը անհուն.
 Թող շանթերո՛ւմ զինուի ան:

Փըրկութիւնն ա՛լ ձեր մէջ է, ձեր փայերուն մէջ մըթին,
 Սեպերուն վրա՛յ է՝ ուր այծն ելած վիհին կը նայի.
 Հոտ ջըրվէ՜թներն՝ որոնց քով վարդենիներ՝ կը ծաղկին՝
 Կու տան հրաւէր պայքարի:

Թող ձե՛ղ դառնայ նոր Սերունդն, աստղահամարդ ըլլայ դօրք,
 Թըշնամույն դէմ բերդ էք դուք, դիւցազներուն՝ ապարանք.
 Լոկ քաջերո՛ւն համար ձեր ժայռերը լալ⁴⁴, ջրողորկ,
 Կ'ըլլան դահեր ոսկեղանդ:

Եւ թող տրտիկն վեհօրէն լոկ քաջերո՛ւն ոտքին տակ
 Հըրաբուխներն ըսքօղուած, ձեր սըրտերն այդ ծծըմբաեռ.
 Եւ վաղը թող շինուին ձեր մարմարներէն ըսպիտակ
 Հերոսներու արձաններ:

Վ Ա Հ Ա Գ Ն ⁴⁵

Ո՛ւմ Աստուածն իմ հայրերուս,
 Կը մօտենամ ահա բազնիդ, եւ ինձ հետ
 Իր պախուրցէն քաշելով
 Կը բերեմ ցուլ մ'հովիտներէն Տարօնի:
 Տե՛ս, պարարտ է զոհս իմին. —
 Երբուծին մէջ կաթնաթոյր
 Հողին ամբողջ կեանքը կայ.

⁴⁴ Լալ. տես ծանօթ. թիւ 8:

⁴⁵ Աւանդական պատմութեան համաձայն Երուանդեան Տիգրանի
 "ըդին էր Վահագն, որ տարի մը (519-518) թաղաւորեց եւ անկա-
 խութեան դիւցազն եղաւ աստուածանալով Ժողովուրդէն: Դրական
 կեղծիք մըն է քերթուածը. Վարուժան կ'արտայայտուի հեթանոս
 մտքով եւ զգացումով՝ իրբեւ թէ ըլլար, ինչպէս կ'ըսէ մէջը, Վա-
 հունի բնտանիքին վերջին պայազատը:

Պարանոցն իր մըսուրն ի՛նչ է չի՛ գիտեր .
 Ան սընած է արօտներուն մէջ ազատ ,
 Ու աղփաներն իր լըւացուած են միայն
 Հացեաց Դրախտի աղբիւրին մէջ նուիրական :
 Երբ կը հեւայ՝ իր հըղօր շունչն առջեւէդ
 Կը վանէ հողն ու աւազնե՛րը գետնէն ,
 Եւ կու գայ սեւ ունեգերէն հո՛տը ամբողջ
 Դաշտային թաց կանանչին :
 Տե՛ս , զոհս իմին գեղեցիկ է եւ վըսեմ . —
 Գըլխուն վըրայ կոր եղջիւրնե՛րը խարտեաչ
 Փառքի պըսակն իր կ'ըլլան .
 Կը բորբոքին աչքերուն մէջ ամեհի
 Հըղօրութեան սեւ խունկեր .
 Եւ թաւամազ իր ագին
 Իբրեւ լորտու կողերուն շուրջն յարասող
 Գոռեխներէն , բոռերէն
 Մարմինն ամբի՛ծ , մարմինը սո՛ւրբ կը սլահէ :

Ո՛վ դու Վահագն , աստուածահա՛յր զօրութեան ,
 Ո՛վ Տիգրանի սերմին մէջ
 Դու մարդացած Արեգակ ,
 Լըւա՛ հողիս , ճառագայթով մը օծէ՛
 Շըրթունքներս այս , դի աւասիկ կ'համբուրեմ
 Բազինըդ սուրբ , եւ առած մո՛ւրճը ահեղ
 Ըսպասարկու յաղթ բազուկով կը ջարդեմ
 Յուլիս ճակատն եւ իր արիւնն յորդալէժ
 Կը նըւիրեմ ծունկերուդ :
 ... Արդէն ահա կը մըխայ
 Նըւիրական խարոյկն առջեւդ ճարճատուն .
 Կը չըրջի բոցն ոստերուն մէջ ձիթենուոյ ,
 Եւ գիւրուն⁴⁶ հալած խէժէն արբեցած
 Կ'ոստնու ուղիղ , եւ կ'երգէ
 Վերափոխումն իրերուն ջինջ հողիին :
 Ա՛ռ . — արիւնոտ ասոնք կողերն են զոհիս .

⁴⁶ Գի կամ գիհի . մշտադալար եւ սուսերածեւ տերեւներով ծառ
 մը կոնարեքներու ընտանիքն (genévrier) .

Յըռուկն է այս, ասոնք ճարպոտ զիստերն են,
Ահա ըղեղն՝ որ ուղղեց բնա՛ղղն ու շընչեց
Եղջիւրներուն խեռութիւն,
Ահա ջերմ սիրտն՝ որ տակաւին կը սըրսափայ,
Եւ իր լեղին՝ զոր աղբիւրն վրայ կը դընեմ
Յոյսով մ'որ ան՝ ալիտ՝ տոչորի ամբողջ. — ա՛ռ: —
Եւ բոցն որ արդ նետած պըսակն իր ծուխի
Վըճիտօրէն կը բարձրանայ. կը տանի
Յուլը ճենճեր առ ճենճեր
Վերն, ապարա՛նքըդ երկնային խընկելու.
Ո՛վ դու Հըղօր, ընդունէ՛
Նըւէրներս իմ՝ զոր մաքրափայլ սափորով
Կըրակին վրայ կը հեղում:
Ահա գինին. — պինչերըդ բա՛ց ու շընչէ
Քաղցրաբոյր հոտն, եւ հաշտուէ՛
Աստուածային դինովութեամբ մը զըլարթ՝
Այս օրուան քու ժող՝վուրդիդ հետ կրօնափոխ:
Ահա հօման⁴⁷ — առջեւըդ դայն կը թափեմ
Մաքո՛ւր, անո՛յշ, եւ առա՛տ,
Ինչպէս թափեց ծառն իր կուրծքէն վիրաւոր
Իմ եօթն անգամ լըւացուած
Թակոյկներու մէջ շըքեղ,
Չայն ընդունէ՛, համարէ՛
Ինչպէս արիւնն երախայի մը՝ անմեղ,
Ինչպէս քըրտինքն յըղիներու՝ թանկագին:

Ո՛վ վեհ, դո՞ւ հ ես, տըւի քեզի ի՛նչ որ կար
Խըրճիթիս մէջ եւ հոգիիս, — քեզ տըւի
Թըշնամին ի՛նչ որ մոռցած էր այս օրուան
Այրիացած Յաշտիչատիդ մէջ ամայ⁴⁸:
Արդ մեր տոհմին իբրեւ վերջին Վահուհի

⁴⁷ Հօմա. կը նշանակէ վետական զոհադործութիւնը կամ ող-
ջակէզը՝ նուիրուած Ակնիին (կրակի աստուածին). «Հօման» կը կա-
յանար սրբազան կրակով այրելու մէջ զտուած կարագ եւ զանազան
հատիկներ (ցորենի, գարիի, հաճարի եւն.):

⁴⁸ Ամայ՝ փոխանակ ամայի ձեւին, անկէ ունինք ամայարմակ
բառը:

Բաղնիդ առջեւ ծռենկի կու դամ երկիւղած
 Կը համբուրեմ հողն ուր քու
 Հողիէդ մաս մ'արմատ կու տայ շոճերուն,
 Եւ վերցուցած քեզի՛, քեզի՛ կարկառուն
 Սա սոտթըւած թեւերս՝ որոնց արմուկէն
 Յուլին արի՛ւնը տակաւին կը կաթի,
 Ո՛վ դու Վահագն, ո՛վ աստուածն իմ հայրերուս
 Կ'աղօթե՛մ ես... կ'աղօթե՛մ...

Ուժի՛ն համար, կրօնքի՛ն համար բազուկիդ,
 Որով դու օր մը պատուեցիր բերաններ
 Վիշապներու, երկընքին մէջ սրվուեցիր
 Զերդ արեւու հունտեր, աստղերն Յարդգողին.
 Ուժի՛ն համար՝ որ թռչիչն է եւ հողին
 Արարչութեան անվախճան,
 Որուն անհուն համբոյրին տակ կը ծընի
 Աշխարհներէն մաս մը ծաղիկ, մաս մը բոց,
 Կ'ապրի սկըզբունքն Անմահութեան հիւլին մէջ
 Ե՛ւ ըզեղին ե՛ւ կամքին,
 Որուն հրդօր մատին տակ
 Կը ճեղքըւին սերմերն, աւիչն երգելով
 Կաղնիներուն մինչեւ դադա՛թը կ'ելլէ.
 Ուժի՛ն համար՝ որ կը լեցնէ ըստինքներ,
 Կ'օրօրէ մեր որրանն, ու մեզ, մահէն վերջ,
 Մինչեւ աստղե՛րը կը տանի, ու մինչեւ
 Երկրորդ կեանքի մ'արարչապործ պատճառին,
 Որ կը կանգնէ Ազդ մ'ինչպէս խումբ մ'առիւծի,
 Բազուկդ անոր բազուկին մէջ կը հեղու,
 Եւ զերդ հրեղէն վարազահաւ՝ իր լուսեղ
 Թըռիչներուն ամփոփման տակ կը թըխտէ
 Մեր մայրերուն ծոցին մէջ
 Դիւցազուններ՝, հանճարներ՝,
 Այդ սուրբ Ուժին համար կ'ըսեմ՝ որուն դու
 Իմացական աղբերակն ես յորդահոս,
 Ո՛վ դու Վահագն, — ահա քեզի կարկառած
 Բազուկներս իմ արիւնոտ
 Կ'աղօթե՛մ ես... կ'աղօթե՛մ...

ԱՌԱՔԵԱԼԸ

Ա.

Պիտի մեկնի: Ուսին մախաղ մը լեցուն
 Իր հօր այգւոյն թըղերով.
 Քեմուխտ դօտին կը պընդէ մէ'ջքն առնական
 Կրօնքի մը պէս ջերմեռանդ.
 Տրեխներն հաղա'ծ է, եւ ձեռքին մէջ ունի
 Յուպը կըտրած թմբենիէ մը աղուոր. —
 Հին մարգարէ մը ասա'նկ
 Պիտի Սիօն ճամբորդէր:
 Պիտի մեկնի: Զի գըթար
 Նըշանածի մ'որ ցորենին դէզին վրայ
 Ինկած կու լայ մանդաղը դեռ ձեռքին մէջ.
 Ոչ ալ հիւանդ մայրը փաթթուած իր վըզին
 Աղերսներով զինքը կըրնայ ողորքել:
 Գաղափարն իր վըճուի թեւե'ր է հաղած.
 Եւ իր հաւատքն աչքերուն մէջ երկնադոյն,
 Աստղի մը պէս հեռաւոր,
 Անհունով լի եւ անհունի խոստումով,
 Հանդարտածու'ի կը ժըպտի:
 Ու ան կ'երթայ...

Կ'անցնի լեռներն ամպածրար

Եւ հեռուէն մըշակներուն կը թըլի
 Թափառող լոյս մ'անդունդներու զարթուցիչ.
 Ոտքին տակ մեր հողը հին
 Կը սարսըռայ, կը խորխուրի, կը կըլլէ
 Կարծես թէ կէսն արեւուն,
 Եւ վերածնիչ քիրտովն անոր կը թըրջէ
 Իր շըրթունքներն՝ ուր կակաչներ կը բացուին:
 Ան կը նըստի՝ գիշերով
 Խարոյկին շուրջն հովիւներու հետ բարի
 Ու անոնց պարզ հոգիներուն կը բանայ,

Իբրեւ ուրիշ խարոյկներ,
 Հին փառքերն այդ մեր լեռներուն սրգաւոր.
 Կը յուզէ այդ Երկընքի մօտ մարդերուն
 Արծրւային բընաղդումներն, ու խօսքն իր
 Կըտուցն անոնց կը սըրէ:
 Երբ կը մեկնի՝ դու գամփըռնե՛րը հօտին
 Դարվարին վրայ կը հալածեն զինքն, ու սուրբ
 Մաս մը զգեստէն կը պատեն: —

Բ

Կալերուն մէջ, կամին վըրայ մերթ նըստած
 Աշխատանքներ կը մեղմէ,
 Եւ մերթ շուքին տակ որայի դէղերուն
 Ան կը ժողվէ շուրջն իր տղաներ ջըլեբաց⁴⁹,
 Կիներ հեւքոտ, այրեր՝ որոնց կոպերուն
 Յարդի փոշին կը մատնէ դառն աշխատանք,
 Ու կը խօսի. — «Ո՛վ Յոզնածներ, լըսեցէք,
 Ազատութեան արեգակին տակ միայն
 Քըրտինքը ձեր կը սերմանէ աղամանդ,
 Եւ մանդաղին տակ հունձքը ձեր կը փոխուի
 Ճաճանչներու. — Օ՛ն, լըսեցէք թէ ի՛նչ բան
 Ակօսարեկ խօիերուն տակ ձեր՝ կ'ըսեն
 Նըշխարներն յաղթ մեր պապերուն.
 Ի՛նչ Աստղի, ի՛նչ Հաւատքի ձեզ կը կանչեն՝
 Որուն լուսեղ սեղանին վրայ վաղը դուք
 Պիտի դոհող ըլլաք եւ դոհ նուիրական.
 Եւ ձեր կամե՛րը կայծքարով զինազարդ
 Վաղը քըչէք պիտի դուք
 Ոսկըրներու վրայ ոսոխ . . .
 Ո՛վ Յոզնածներ, լըսեցէք այս, լըսեցէք»: —
 Կ'ըսէ, եւ զերդ խորհրդանիշ ըմբօստման,
 Ոսկեհատիկ դարիներու կոյտին վրայ
 Տէրութենէն դըրուած կնիքնե՛րը տուրքի
 Գաւաղանովն իր կ'աւրէ:

⁴⁹ Զլեբաց. (զիլ՝ ջիղ բառէն). անվարտի, բոպիկ նշանակուող
 թեամբ:

Յետոյ դարձեա՛լ լեռներ, դարձեա՛լ դարափներ . . .
 Ինչ՛ փոյթ թէ գաղը⁵⁰ ողնիի փուշերով
 Տրեխներն անոր կը ցելու,
 Կամ թէ ճամբուն վերայ արեւն հեղձուցիչ
 Սարերուն տակ կը չորցընէ աղբիւրներն .
 Ան կը հասնի դիւղերն՝ եւ մուտքն իր կ'ըլլայ
 Անուշաբե՛ր, նըման սիւքի մ'որ կ'հեղու՝
 Բաց դըռներէն շինական՝
 Համեմն ու խո՛ւնկը հեռաւոր թուիերուն :
 Եկեղեցւոյ դաւիթին մէջ՝ ուր ամբոխն
 Աղօթքէն վերջ կը ժողվի
 Աստուծոյ մօտ խորհելու իր բախտին վրայ՝
 Կը տեսնուի Ան, Առաքեա՛լ եւ Վըհո՛ւկ,
 Գլուխը փոշոտ, դէմքն արփակէղ, աչքերն հուր
 Ճառաղայթէ ցանց մը կարծես կը նետեն
 Ամէնուն վրայ՝ եւ կը դրաւեն, կը դերեն :
 Ան կը խօսի եւ խօսքն իր
 Կը բուրէ մերթ մեռոն եւ մե՛րթ ալ արիւն .
 — «Ո՛վ եղբայրներ, պատրաստ եղէք, զի ահա
 Խըմեցին մեր դաշտերն ա՛լ
 Արեան յետին կաթիլն Հայկի Երինջին .
 Անհունութեան մէջ մեռաւ
 Յետին պոչիւնն աստղերն ի դուր շարժելով :
 Պատրաստ եղէք, — իւրաքանչիւր վիհի մէջ
 Այս իրիկուն պիտ' կանգնի
 Հայրենական ըստուեր մ'ու վրէժ պիտ' գոչէ .
 Այն ատեն թող ձեր սըրտերուն մէջ ըլլայ
 Յեղին կորովն ու ցեղին թոյնն արթընցած,
 Ձեր հիւղակնե՛րը փոխուին
 Մարտիոցներու, եւ մամերն ալ երգելով
 Հենասանտրին առջեւ նըստած թող հիւսեն
 Ձեզ կամ դրօշա՛կ, կամ պատա՛նք :

⁵⁰ Գաղ. փուշի տեսակ մը :

Պատրա՛ստ եղէ՞ք Արշալոյսին՝ որ կու գայ
 Ձեր կողին վէ՛րքը լըւալ՝
 Պատրա՛ստ թաչին, Ձիթենիին, Դափնիին»։ —
 Այսպէս կ'ըսէ, երբ կը զգայ
 Կըրունկներուն լուսաբուխ
 Ոստիկանի կամ լըրտեսի մը անարդ
 Գեւոցներուն⁵¹ սեղմո՛ւմը ցուրտ...

Դ

Ո՛հ, ի՛նչ փոյթ
 Թէ իր սուրբի ամբիծ մարմի՛նը կ'երթայ
 Դառն համա՛ր տալու հոգւոյն գործերուն,
 Թէ կը տանի թըշնամին
 Վաստակաբեկ իր միսին վրայ յաղթանակ,
 Ի՛նչ փոյթ թէ բա՛նտը խաւար
 Ծարաւ լոյսի՝ լոյսն աչքերուն կը խըմէ,
 Թէ կը թունէ տամկութիւնն
 Իր ողնածուծն եւ խոռոչնե՛րը թոքին,
 Ան կը մընայ հաւատքին մէջ՝ աննըւա՛ճ,
 Վաղբերուն պէս իր երկրին։
 Իսկ եթէ օր մ'ալ աղատի, ու նորէն
 Շընչեն ունդերն հովն հայրենի սարերուն,
 Պիտի առնէ՝ ապահով՝
 Դարձեալ իր ցուպն, ու դարձեա՛լ
 Վըսեմ պաշտօ՛նը լոյս եւ բոց սրփռելու.
 Սակայն, աւա՛ղ, կոշկոճ մարմի՛նը պիտ' ա՛լ
 Անհունութիւնն հոգւոյն կըրել չըլըրնայ
 Եւ պիտ' կոտորի խընձորենի մ'ինչպէս իր
 Պըտուղներուն ճոխութեան տակ կորակոր...
 Թափառելո՛ւ, թափառելո՛ւ ընդերկար
 Փոշւոյն, տապին, անձրեւին մէջ երբ դեղնի
 Դէմքն ու յոգնին ոսկըրներն,
 Երբ նօթութիւնն երակներն իր ցամքեցնէ,

⁵¹ Գեւոց. կամ գելարամ. տանջանքի գործիք ոտքերը պրկելո՞ւ համար։

Զերմը թեքէ ծունկերն՝ հեղլով ըղեղին
 Արհաւրալի խուճապներ,
 Երբ կուրծքին տակ արթըննայ
 Անգութ հիւժախտն ու ա'լ խեղդէ յոյսն յետին,
 Յետին ծաղիկն երիտասարդ տարիքին,
 Ան պիտ' հասնի դուցէ, այո', պիտ հասնի
 Մայրամուտքի մը ժամուն
 Գըլուխը բաց, ոտքերը բոկ, արիւնլուայ,
 Ըզգեստներով փոշելից
 Հո'ն, ուրկէ օր մ'առողջ, տոկուն, մեկնած էր . . .
 Բայց, ո'հ, ոչ մէկն իրեններէն դըրկաբաց
 Պիտի դայ զինքն ողջադուրեւ ճամբուն վրայ. —
 Հայրենական տան դուռը բաց պիտ' դըտնէ,
 Զհոբրին քով ուռենի ծա'ռը չորցած,
 Բակն ամայի, օճախն ամբողջ աւերակ . . .
 Ա'խ, այն ատեն, դողդոջուն,
 Յուսն իր առջե'ւը հողին մէջ պիտ' խըրէ
 Ու պիտ' նըստի, դըրան քով,
 Գերեզմանին վըրայ իր մօր (յարդարուած
 Հոն՝ ո'վ դիտէ որո'ւ դըթոտ ձեռքերով)
 Եւ դալկահար շողերուն մէջ իրիկուան,
 Մեռելի դէմքն իր կախ ձըգած կուրծքն ի վար,
 Պիտի հաղա'յ, պիտի հաղա'յ դառնօրէն,
 Եւ բիրին մէջ արցունքի շիթ մը սառած
 Պիտի հատնի' . . .

Բայց հայրենի հողին մէջ
 Խըրած ցուպն իր, Արշալոյսին, ըսկըսի
 Պիտի առջեւն իր՝ ծաղիկնէ'ր արձակել:

Պ Ա Պ Ս

Ձրմերային հրապոյրով ծեր մ'է չըքեղ,
Մերկացուցած են տարինե'րը մէջտեղ
Իր դանկին.

Իր լուսաւիայլ մագերը շուրջ կը պատեն
Անոր պըսակ մ'որ կը հասնի ճակատէն
Ծոծրակին:

Ձինջ պըսակն այդ կարծես դափնի մ'է տըժդոյն
Մնած ամէնէ'ն ճերմակ շողովն արեւուն.

Ան չունի
Բիծերն արեան կայսերական թաղի վէս.
Մաքուր կեանքի մ'արտաբըխումն է, ինչպէս
Ձիւնն երկնի:

Ճակտին վըրայ խորշոմներ ծալ ծալ կ'իջնեն. —
Մինչեւ անոր թաւ թաւ յօնքե'րը գըլխէն

Կը շարուն
Շատ մ'աշխարհներ, շատ մ'աշխարհներ զանազան
Երկար կեանքի մը սիւքերուն, 'ւորոտման,
Աչունին:

Կորաքամակ եւ հեւքոտ ան կը քալէ.
Ա'լ չի տեսներ երկինքն. երկի'նքը մէջն է
Հողւոյն տաք.

Ու երկիրս ալ աչքին ներքեւ ըղձական. —
Նըպատակն է գըլխուն վըրայ, իսկ ճամբան
Ոտքին տակ:

Երբեմն իր հետ կը պըտըտինք սիրասոյց,
Եղած ես իր խոնջած մարմնոյն, ինքն՝ հողւոյս
Յենացուպ.

Ու ան վըրաս ձըմեռ, դարուն ես էր տակ,
 Կը յառաջենք միշտ իրարու հակառակ,
 Միշտ ալ հուսլ:

Երբոր իրեն այսպէս կու տամ թիկունքն իմ
 Կը զգամ թէ վրաս արմատն ամբողջ կը տանիմ
 Մեր ցեղին:

Կը զգամ եղած փրթթուն խեչակ մ'ուռենի՝
 Որ հաղիւ հաղ ա'լ կը վերցնէ հայրենի
 Դրան կաղնին:

Ո՛հ, ո՛րքան ինձ քաղցր է ըլլալ միշտ իր քով,
 Զինքը դիտել՝ երբ Խորհուրդին մէջ հողուով
 Կը սուղի,

Լըսել՝ երբ ուշ ատեն նըստած մեր բակին
 Զըրհորին քով՝ Աստուծոյ հետ առանձին
 Կը խօսի:

Մըտածումնե՛րըս շատ անգամ կը մաղլեն
 Դէպ ի վե՛ր իր տարիներուն աստղերէն,
 Բայց չընչին

Թիթեռնիկս իմ չըհասած իր արեւուն
 Կ'ուժասպառի. — թերթէլէն զիրքն իր անհուն
 Կը խոնջիմ:

Մերթ կը պատմէ թէ մըղած է ի՛նչ պայքար
 Մարդուն դէմ նենդ, եւ այս հողին դէմ յամառ,
 Եւ զերդ հին

Զինուոր մ'որ, պարծ՝ կը թըւէ իր ըսպիներ,
 Ան ցոյց կու տայ իր կընճիւռներն ու մազեր
 Զիւնային:

Ես երկիւղած կը համբուրեմ մաղերն այդ՝
 Որոնք այսօր իրենց ներքեւ անարատ
 Կը սքօղեն

Այլեւս առանց մըրըկի ովկիան մ'ամփոփուած,
 Եւ չուչաններն են բարութեան՝ մընացած
 Անցեալէն:

Եւ կը դըպչի ճակատս իմ իր ճակատին
 Եւ անդամներս անդիտակից կը սարսռին,
 Զի ընդդէմ
 Յանդըդնօրէն կ'հանեմ խորշս իր անհունին,
 Եւ տասներինս ութսունին հետ միասին
 Կը չափեմ...

ԴԻԻՑԱԶՆԻ ՄԸ ՍՈՒՐԻՆ

Երբ զէնքերով թաթաղուն դօտիէդ դուրս քաշես զայն՝
 Ամպին ծոցէն սըլացող կայծակին պէս կը փաղփի:
 Երկաթն ի վար ցոլցուուն կը վաղէ լոյս մ'հրահոսան
 Նայուածքներուդ տակ արփի:

Անոր մետաղը վրէժին ճոխ հանքերէն են պեղեր:
 Գեհենական յաղթ դարբին մ'է կըռեր զայն փողփողէջ,
 Յետոյ հըսկայ հասակովն աստուածաբար ջըրդեղեր՝
 Արդարութեան լոյսին մէջ:

Իր փըղոսկրէ դաստապանն է ո՛րքան պերճ ու փարթամ,
 Շուրջն են յեռեր մարդբիտներ արցունքներու պէս պայծառ.
 Զայն բռնող հաղիւ թէ սեղմէ՝ աչքերուդ մէջ կը կարդամ
 Մահուան վրճիռն անաչառ:

Ո՛հ, իր սայրին նըրբաւարտ, աներեւո՛յթ իր սայրին՝
 Որուն վըրայ ճաճանչն ալ նոյն իսկ թառիլ չի՛ կըրնար.
 Աղամանդն իսկ լուսակուռ, մըտածումն իսկ մարդկային
 Ան խաչելու ունի հնար:

Շե՛ղըը յետոյ պաղպաջուն, իր շեղըը մերկ եւ արու
 Որուն կարծես կիսակոր կաղապարին ձեւին մէջ
 Լոյս մ'է սառեր, աղօտ լոյս մ'արիւնհակդձ կեանքերու
 Քերովբէի կըռուէդ վերջ:

Ես կը պաշտեմ Սուրդ արդար՝ մահիկին դէմ լուսնային
 Ժամերով ծո՛ւնըր դընող սուրբ հընդիկի մը նըման.
 Ազատ մարդուն պատասխանն, հովուացուլն է Եահվէին.
 Ան ցուրտ լեզո՛ւն է Մահուան:

Փայլակնաթափ հարուածն իր՝ թաղերուն վրայ ոճիրի
Կ'երգէ հանգի'ստ զոհերուն, զերիններուն՝ աւետիս.
Հին արիւննով նոր օրէնք դարերուն վրայ կը գըրէ...
Ան հաւա'տքն է իմ սըրտիս:

Հերո'ս ընկեր, մօտեցիր իմ, այդ հաւա'տքըս պողպատ
Ես քըրմօրէն վար կախեմ դօտիէդ այդ կարմրավերտ,
Սուրբդ կախե'մ, դըրած իր պատեանին մէջ թաւապատ
Համբոյրիս հետ իբր ողջերթ...

Դարձեալ քանդել ըսկըսան բարբարոսն'ըր դըժխեմ.
Կացիններուն տակ նորէն կ'արիւնին մեր մարմարներն. —
Հերո'ս ընկեր, մօտեցիր, մօտեցիր Սո'ւրբդ կախեմ...
Ան ըսպաննէ թող եղեռն:

Արշալոյսին կառքն արդէն կը սպասէ մեր դըրան քով. —
Պէտք է մեկնի'լ. — Սակայն հոն խառնուրդին մէջ հարուածի
Չըմոռնաս որ Սուրիդ վրայ իմ ոսկեղէն հերիւնով
Ես «Կեանք կա'մ Մահ» գըրեցի: —

Մ Ա Տ Ն Ի Չ Ը

Բաւակա'ն է. — գընտակ մ'առած կը մեռնի,
Դէմքը՝ գետնին, իբրեւ հողին սրբութեան
Ներքեւ թաղել ջանար իր մէջքն հոլանի,
Իբրեւ ճընշէր մեծ Դատաւորն իր վըրան:

Ձինքը չի լար ո'չ ոք, ո'չ ոք չի սըղար.
Աւելորդ է: Հըրէչ մ'էր ան. անդունդի
Նետեց հողին, հողին նետեց դէպ խաւար,
Ինչպէս տըղրուկ մ'արիւն ծըծած կը պայթի:

Փոսի'ն, փոսի'ն. — արեւը թող իր վըրան
Չըպըղծըւի. չողն անկեղծ է, անձնուէր է. —
Իր համբոյրին մէջ թոյն չ'ապրիր մատնութեան,
Հողին, սերմին մէջ կեանք, արիւն կը ծորէ:

Փոսի՛ն, փոսի՛ն. — եւ թող ըլլայ փոսն այն խո՛ր,
 Խոր՝ անդունդէն, խոր դըժոխքի պարոյրէն. —
 Լոյսին տարապն հոն չըսողի հեշտածոր,
 Եւ ձայնն հովին, եւ կամ արցունք մ'ասողերէն:

Փոսի՛ն, փոսի՛ն. — մեծ է վարձքն, ո՛վ մարդիկներ,
 Վերցուցէք օձն՝ որ կը թունէր թաղներւած,
 Հեռացուցէք լիզողն օտար կօշիկներ,
 Կամ մեր այն շունն՝ որ մեր քղանցքէն էր խածած:

Ո՛հ, ան շատե՛ր լացուց, լացուց ուղիսօրէն,
 Իր բացած լայն վէրքերը դեռ կը ցաւին
 Հիւղակներու եւ բանտերու խորերէն...
 Իր սիրոյ ափն ելունդ⁵² թողուց մեր ափին:

Մեր արցունքով, արիւնով հացն էր խմորուած,
 Եւ մեր ոսկրէն ոսկըր, ջիղէն ջիղ էր ան.
 Մընուած մ'էր լոկ մեր հիւծանքէն դոյացած.
 Մեր կառափտեղն էր խընջոյքի իր սեղանն:

Եղբայր մը զինք ընդդըրկեցինք. — Կայէ՛նն էր:
 Մեր պորտն իրար կը զօդէր մօր մէկ աղիք.
 Կը հանդէսին նոյն խաչին վրայ մեր շըրթներ.
 Մատնեցին մեզ այդ շըրթունքներն աւատիկ:

Ազատութեան դըլխարկին տեղ փոխազական՝
 Ձոր ընդվըղումն արիւն թելով է հիւսեր,
 Ան Սուլթանին մահիկն ընտրեց լանջքին վրան.
 Մըղկիթ դընաց, Նեմեսիսն՝ լաւ փէյզամպէր⁵³:

Առաջնորդեց հոտառու շան մը նըման
 Թըշնամին մեր հիւղերուն մէջ, ոռմբի բով.
 Յետոյ պառկած մեր բանտերուն շեմին վրան՝
 Հըրճուանքի երզն ոռնաց կարմիր ցըռուկով:

⁵² Ելունդ. ուռեցք:

⁵³ Փէյզամպէր (տճ.) մարդարէն, այսինքն Մահմէտ. իմաստն է՝ փոխանակեց վրէժխնդրութեան դիցունհին (Նեմեսիսը) Մահմէտի հետ, այսինքն մոռցաւ իր ցեղին վրէժը եւ թրջացաւ:

Խածաւ պատուեց ըստինքն այրի իր մօրկան,
Ուրկէ ծըծած էր ումպ առ ումպ իր օրեր.
Եւ կոտորեց զինք մեծցընող այն օրօրանն՝
Ուր մեր եւ իր Վաղը տըժդոյն կը նիրհէր:

Դիակ մ'է արդ, խորխ՝ զոր թողուց օձ հողին.
Սիրտը ժահրի թակոյկ մ'է ալ խորտակուած
Ափին մէջ պինդ՝ զոր կը սեղմէ տակաւին՝
Արծաթը թեփ եւ ոսկին հող է դարձած:

Ոչի՛նչն է ան. — Ժողոված դանկին թասին մէջ
Հիւլէներն իր մըսին, տառերն իր անուան՝
Թողէ՛ք իջնէ մոռացման վի՛հը անպէրջ,
Թող մեր անէ՛ծքն իրեն ըլլայ լոկ դամբան:

Չըլաս, ո՛վ կին, դու որ պիտի չըտաս ալ
Արգանդ հրէշի մ'որուն սերմն է իժի թոյն.
Չըլաս, ո՛վ կոյս, չըլաս հողին այդ մըռայլ. —
Հայրը հայր չէ՛ երբ դահիճ է շատերուն:

Մոռցի՛ր սէրն իր, ըսպաննէ՛ այդ արեան սէրն.
Հողիւդ մէջ ճըզմէ հունտերն իր համայն.
Իր վիզն անցուր երկար մաղիւ խոպոպներն
Եւ սուրբ վրէժով, ո՛վ կոյս, խեղդէ՛, խեղդէ՛ դայն:

ԴԵՐԵՆԻԿԸ

Դուռը կը բացուի. — Դերենիկն, ահով,
Իբրեւ թէ այժեամ մ'ըլլար նետահար,
Մօրը թեւերուն մէջ կ'իյնայ լալով:
— «Ի՞նչ ունիս տըղաս... ըսէ՛ շուտ... մի՛ լար.
Օ՞ճը քեզ խածաւ, թէ աքացեց ձին:» —
— «Գըլճուլըս պատուեց դըրացի Ալին...» —

Եւ ան ցոյց կու տայ սեւ դանդուրներուն
Ներքեւ վէրք մ'ուրկէ բըխելով արիւնն
Հայ դըլխիկն այդ՝ թո՛ւրք ոխով կը թըրջէ:
Քաջ մօրն հոգւոյն մէջ վիհեր կը բացուին

Լեցուած ամօթով. — գըզուել կըրթի՞ն է
Սըրտի վրայ՝ յաղթուած ճակատն երկչոտին:

Պահ մ'իր գուլինն խուլ՝ կը մըղէ ի բաց
Կուրծքէն գըլուխն այդ իր փոքրիկ վատին.
Եւ կը դոռայ. — «Դո՛ւրս... մինչեւ որ յաղթած՝
Արիւններդ անոր արեամբ չըմաքրին՝
Այսօր տուն չես դար: Մատնի՛ն խնամքներուս,
Միթէ վարսակի հացո՞վ սընար... Դո՛ւրս»: —

Տըզան ամօթէն չիկնած՝ կ'առարկէ.

— «Բայց, մայրի՛կ, Ալին թուրքի դաւակ է.

Աչքին մէջ հեռ կայ եւ մէջքը փալա⁵⁴»: —

— «Իսկ դու ալ Հայ ես, եւ մէջքդ ըլլա՛յ
Թող իմ մըկըրատս, ի՛լս, ինչ որ կ'ուզես... Դո՛ւրս»: —

Դերենիկն այսչէն գետին նայելով
Կը մեկնի անձայն...: — Հոն ծառի մը քով
Զինքը կը տեսնեմ լոյսով լուսնակի. —
Մեծ քար մը ձեռքին, ջլածիդ, դալկահար,
(Մինչ արիւնն այտէն վար կը կայլակի)
Թըշնամւոյն շեմին կը սպասէ, երկա՛ր...:

ՎԻՐԱԽՈՐԸ

(Հայ թաթարական կոիւմերում առթիւ գրուած)

Այստեղ ինկաւ. — աղատութեան ճամբուն վրայ,
Խոցը կուրծքին, գէնքն ալին
Այստեղ ինկաւ, երբ յոգնած
Վերջին կաթին իր քըրտինքին ըստառեց
Իր վերջին սեւ գընտակին հետ: — Վէրքն է խոր.
Հրաբորբ արիւնը՝ ուրախ

54 փալա. (տճ.) կարճ սուր երկսայրի. հայերէն՝ վաղը, վա՛ղակաւոր, թուր:

Գլտած աղատ իր անցքէն
Դուրս կը վաղէ : Կարմրած ծոցին մէջ մազոտ
Մեղի համար նոր Արշալոյս մը կ'եփի : —

Դեռ չէ մեռած . — Եւ եթէ վարն՝ ալքին տակ՝
Իսլլիս⁵⁵ թուի բազուկն իրեն կը մըղէ
Մոռացօնքի լայն գերեզման մ'հուպ ընդ հուպ ,
Իր սուրբ անուա՛նը համար
Մեր սըրտերուն մէջ կը հիւսուին շանթերով
Անմահութեան օրոցքներ նոր եւ կարմիր :
Դեռ չէ մեռած . — վերջին անգամ վեր կ'առնէ
Թըխահեր դըռ՛ւխը բանուորի , հերոսի ,
Որուն մէջ բոյնը դըրաւ
Կովկասի վրայ աստղերէն յար լոյս խըմող
Ազատութեան արծիւը վեհ ու կարչնեղ ,
Եւ կը նայի , շուրջը կ'նայի թէ արդեօք
Իր արիւնէն նունուֆարներ պիտ'ելլե՞ն ,
Կամ պիտի օր մը ծըլլե՞ն
Հետո բաղեղներ ցախերը սեւ ընդունող :
Կը դիտէ դրօշն եւ ծուխն հրազոտ վառօղին՝
Որ կը մըխայ դանկերէ դուրս՝ շընչելով
Իր ունդին կեանք եւ դըրդիւ :
Կը նայի վերն աշտարակին վրայ թառած
Նօթի անդդի մ'աչք աչքի ,
Եւ կը խորհի դուցէ տարուած իր սըրտին
Կամ աղիքին մասերը դէ՛պ ի ամպեր ,
Դէպի աստղերն ու Աստուած :
Կը պըջնու վարն հորիզոնին՝ դըտնելով
Ռազմի դաշտին երկինքը շա՛տ մօտ իջած .
Յետոյ կ'յառին աչքերն հրակայ նոճերուն՝
Որոնց թաղուն արմատներէն դէպի վար՝
Որոնք իսլամ իշխաններու բըռնաւոր
Գերեզմաններ կ'ակօսեն
— Ո՛վ պատուհաս հոգեվարքի — կը հոսէ
Սեւ անէծք մ'իր արեանը հետ Փըշապող :

⁵⁵ Իսլլիս . (տճ.) դեւ , սատանայ :

Ի անդի՛ն, անդի՛ն, կղակ կըղակի, յոյս յոյսի
 Բախուող ռազմին, սակըրներուն, բոռնցքներուն
 Եւ բոցափթիթ ռումբերուն մէջ, ո՛վ սարսուռ,
 Կանանչ ոստի՞ մը արդեօք,
 Աստղի՞ մը նոր՝ որուն շողն հերձ պիտ' լայնէ
 Ծիրն աշխարհիս եւ մարդուն,
 Բառի՞ մ'հրաթեւ, Մեսիայի՞ մը սպասուած
 Ո՛հ, ո՛վ գիտէ. — ան վերջին ցուրտ դողումով
 Հանդարտօրէն, անհունօրէն կը ժրպտի՛:

Ժրպտէ՛, ժրպտէ՛. — ո՛վ եղբայր,
 Մեծ՝ ինչպէս մեծ է խաւարումն արեւու.
 Սուրբ՝ նըշխարին նըման բեկուող. — դե՛հ, ժրպտէ՛:
 Ժամն է որ քաջ հայ մարտիկներն ա՛լ ժրպտին.
 Զի մենք իրենց եւ քու վրէժիդ ի խնդիր,
 Մենք, ռամիկ ոյժ գիտակից,
 Թարմ բողբոջներ շրջթաներու, դերիներ
 Ապըստամբած՝ որոնց ճակտի՛ն տակ այսօր
 Իբրեւ բոց պորտն Ապագային՝ զետեղեց
 Աստուած իր ա՛ստղը փըրկիչ,
 Մենք, բաց կուրծքեր, մազոտ կուրծքեր, սօթարւած
 Բազուկներ, մե՛նք, սուրբ Գործին
 Ընտրուածներ, պաշտուածներ
 Գաղափարէն նոր եւ լայն.
 Մենք, ժողովո՛ւրդ. — պըղընձակերտ աստուածներ
 Բաֆֆիներու, Քրիստափորի⁵⁶, մենք զինուած
 Հրացաններով, բահերով,
 Եւ մուրճերով, հաւատքով,
 Դիւիդ առջեւ, կուռ մոլուցքով մը սեւցած,
 Աւասիկ վեհ, ոտքի՛, ոտքի՛ կեցեր ենք:
 Եւ կ'երդնո՛ւնք քեզ, կ'երդնո՛ւնք քեզ,
 Որ երբ դադարդ ուղղուի դէպի գերեզման՝
 Պիտ' սալարկեն անցած ճամբան իր ամբողջ
 Սուրբերը մեր ծանրակիր

⁵⁶ Քրիստափոր. մին է Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան հիմնադիր
 առաջնորդներէն՝ Զաւարեանի եւ Ռոստոմի հետ:

Թըշնամիին արիւնշաղախ դանկերով .
 Թափօրիդ ջահ սլիտի ըլլան, դէմ դիմաց,
 Հըրդեհն անո'նց տուներուն՝
 Որոնք իսլամ ժանիքը մե'զ ուղղեցին:
 Եւ կ'երդնունք քեզ, ընկե'ր, կ'երդնունք որ այսօր
 Մինչ հաղար՝ վաղն աստղերու չափ սլիտ՝ ըլլանք .
 Վաղը, այո՛ . — երբ մենք՝ իբրեւ կարմիր փունջ՝
 Շիրմիդ ոտքին մէկ ցիցի վրայ նիզակենք
 Գլուխը Յարին կամ Սուլթանին . — Բըռնուք իւնն .
 Մեր որդիներն յա՛ղթ, զըւա՛րթ,
 Պիտի սնարիդ դընեն վարդէ սլսակը ծանր
 Ազատութեան: — Կ'երդնո՛ւնք, ընկե'ր, կ'երդնո՛ւնք քեզ:

Դ Ի Ի Յ Ա Ջ Ն Ա Վ Է Պ

ՀՈՎԻԻԸ

Ա. ԱՅԱՐՈՆՆԱՆԻՆ

Ա.

Տարին անգամ մը միայն իր հօտին հետ գիւղ կու գար՝
 Երբ ձիւնաբեր հովն արդէն խոտերուն կեա'նքը տըկար
 Լեռներուն վրայ խրմած էր: Խաչինքին էջքն հաղիւ հաղ
 Կը տեսնէի՝ սարն ի վար, ես դեռ տըղայ, վազն ի վաղ
 Դիմաւորել կ'երթայի հովին՝ որ պապս էր թիկնեղ:
 Կը գըրկէր զիս, իշուկին կը նըստեցնէր, ու մէկտեղ
 Կը մտնէինք գիւղին մէջ, երբ իրիկուան աղօթքին
 Կոչնակն ընդհատ կը հընչէր ծառերուն մէջ զովագին:
 Օ՛հ, վերագարձն ի՛նչ քաղցր է երգիքին տակ գեղջկական
 Ոչխարներուն՝ բռնաւոր բարիքներով նուիրական:
 Ձերդ փըրփրուն գետ դէպի դոմ փողոցն ի վար կ'հոսէին՝
 Դըրած մէկը դունչը գիրդ՝ կըռնակին վրայ միւսին.
 Խըրոխտ խոյերն ունէին ձիւնահիւսի պէս դըմակ.
 Մաքիներուն լուսակիւ բուրդն ապըրչում էր համակ.
 Մացառներէն վիրաւոր կաթնեղ ծիծերն այծերուն
 Կը սըղմէին հաղիւ հաղ իրենց աղբրին մէջ բեղուն:
 Դեռ մօտակայ՝ գետակէն չանցած՝ արդէն կը լեցուէր
 Դիւղը ամբողջ մայիւնով եւ բոյրերով լեռնաբեր:
 Երբ առջեւէն կ'հաջէին գոռ գամփրոնե'րը հօտին՝
 Գեղջուկ տըղաք սըրտաթունդ տունն իրենց խոյս կու տային,
 Եւ հէզ պառաւ մը վիղով կըրիայի թեփաթափ
 Մըրթմըրթալով կը փակէր խըրճիթին դուռն հապըշտապ:
 Կու գար հովին ետեւէն: — Կը հնազանդէր խաչինքն ողջ
 Յուպին՝ կիսովն իր օծուած դեղին տիղմով մը ամբողջ:
 Գըլխուն ունէր փոխկական գըլխարկ մը գորշ թաղիքէ,
 Ուր մըխած էր կապուտակ փունջ մը նարդիս ծաղիկէ.
 Կարճ թեզանով սեւ արջու մօրթէ հագո'ւտը երկար

Ձրդած էր ձախ ուսն ի վար՝ որուն տակ իր պարկը կար։ Այսպէս հըսկայ եւ վըսեմ՝ խընկելով մէջն մի քայլին՝ Բարբարոս հոտ մ'ուղխերու, եւ կոյս բոյրեր լեռնային՝ Կը մըտնէր բակն։ Համբոյրով մը վար կ'առնէր զիս էջէն, Համբոյր մ'որուն մէջ հոգիս կ'ըմպէր բնութիւնն հոյաչէն։

Բ

Ձըմեռն ահա...

Թոնրատունն անդորրութիւն կը տիրէր, Անդորրութիւն նաեւ տաք դոմին մէջ տանն առնթեր՝ Ուրիշ միայն մեղ կու դար հօտին չըչուկն որոճման, Կամ դառնուկն իր ծընանող ոչխարի ձայն մը դաժան։ Քաջ ծերունին կը կախէր պարկն իր դիմաց պատն ի վար՝ Ուրիշ օթեկ պանիրի կը տարածուէր հոտ մը ստուար։ Անդին կատուն մերթ պըրծած իմ ձեռքերէս չարչըրկող՝ Անոր տրեխնէ'րը մեծղի կ'երթար լիղել դադտադող, Որոնց վըրայ կ'ըլլային շատ հեղ չորցած արիւններ Մարդադայլի կամ գայլի՝ դոր ան յաղթած, մորթած էր։ Իսկ նըստած մա'յրըս թոնրին քով կ'աղօթէր սուրբերուն, Մերթ մրափելով, մերթ ալ խաչ հանելով դէմքը սարսուռն՝ Երբ հոյն հեռուն լերան վրայ թաւալ տալով ձեան հիւսեր՝ Կու դար ոռնալ երդին վրայ եւ բուխերի'կը սարսել։ Այն ատեն ես կ'ըսէի տըւարածին ալեւոր։

— «Պապօ', պատմէ. լեռներու կ'ուղեմ հէքեաթ մը աղուոր»։— Կու տար համբոյր մը ճակտիս, յետոյ ձայնով սիրամած՝ Որուն մէջ դա'չը սիւքին ամպրոպին բամբն էր մեղմած։

— «Ա'խ, թոռնիկդ իմ, կ'ըսէր ան, լեռներո'ւն վրայ, լեռնե-րո'ւն»

(Մեծցիր դեռ քիչ մ'ու քեզ ալ պիտի տանիմ հոն հեռո'ւն՝ Որ իմ տըկճո'րըս դարնես) լեռներուն վրայ պապական Ծեր հովիւին վէպն է շատ, եւ իր թոռն շահեկան։— Ու կը սկսէր պատմութիւնն՝ որ գրեթէ միշտ ա'յն պահուն Կը լըմընար, երբ ճրագին կը սպառէր ձէ'թը պլպլուն... Դուք տեսա՞՞ք հայրենի լեռները մեր խորխտապան՝ Պսակուած՝ ամպի մէջ բուսնող անտառներով անթափանց՝ Ձոր կը յօտեն լոկ շանթերն, ու լոկ հեղե'ղը դեղին Յօտուած ծառէ'րը մինչեւ կը բերէ մօ'տը գիւղին։

Դուք տեսա՞՞ծ էք կիրճերով խորն անձաւներ՝ որոնց մէջ
Կ'ապրին (կ'ըսեն) ջատուկներ կըթելով էգ դայլ մ'անվերջ,
Եւ որոնք մերթ լուսնին տակ երգելով երգ մ'հրապուրիչ
Վա'ր կը կանչեն սարին վրայ նըստող կովա'րձը կըտրին՝
Դուք տեսա՞՞ծ էք մարգագեղ անծայրածիր արօտներ՝
Ուր դառնուկներ կ'արածին թիթեռներու առնթեր,
Ուր կը սահի արեւուն միահեծան փառքին տակ
Գետակ մը ջինջ՝ կաթի պէս, եւ եղկ անոր հանդունակ.
Դուք տեսա՞՞ծ էք փոթորկէն վերջ (երբ փայլա'կը հեռուն
Դեռ կը խաղայ՝ ցոյց տալով մերթ արեւն ծոցն ամպերուն)
Նըստած հովիւն՝ իրիկուան դէմ փարախին քով՝ անհող՝
Կը չորցընէ շանթաւար կաղնիին դէմ հրաբորբոք
Իր թաղիքէ տառատուն անձրեւին տակ ծանրացած,
Կամ կը հիւսէ տըրեխներ մացառներէն քըճքըճած.
Դուք տեսա՞՞ծ էք կամ ինչպէս ան կը մորթէ՞ այծ մը յոյր
(Որուն արի'ւնը կ'հոսի ձար⁵⁷ մօրուքէն մամռաբոյր)
Եւ շամփրելով դայն կրակին վրայ կը դարձնէ, իրեւ ճաշ,
Թողլով որ քաղցր հոտն ընէ շուրջի դայլերն հալումաշ.
Կամ տեսա՞՞ծ էք կեռակտուց անդրդ մ'ահեղ որ խըլած
Մորթը քերթուած նոյն այծին՝ կ'ելլէ երկինք վերասլաց.
Ահաւասիկ այս բոլորն, այս պատկերները խուժուժ
Իր հէքեաթներն էին, նախ՝ երգուած սըրտի մէջ անոյշ:
Կը լըսէի ես դանոնք սեւեռած խորն աչքերուն՝
Ուր միշտ հողին կը խօսէր՝ իր լուծեալ'նը պահուն:
Ան իր սըրտին մէջ սուրբ էր, բազուկներովը՝ հերոս,
Մեր ցեղին պէս միշտ բարի, մերթ նենդ ու մերթ բարբարոս:
Կը զմայլէի ժամերով հասակին վրայ, վեհ պատկեր,
Որ ոլիմբեան աստուածի մը կաղապարն էր հաղեր.
Կը տեսնուէին ճակտին վրայ եւ ծոցին մէջ թըխաղոյն
Խածած տեղերն յուլիսեան ոսկէատամ արեւուն.
Հովին, տօթին տակ թըրծուած կուրծքը հընոց մ'էր երաշտ
Նըման անոր՝ որուն մէջ պապերը մեր կըռապաշտ
Իրենց ագնիւ նըւէրներն աստուածներուն կ'այրէին:
Կը թորէին յօնքերէն առատ բոյրեր լեռնային: —
Մինչ իմ հողիս այդ հըղօր մարդուն ձայնին օրօրով

57 Ձար. կարծր մաղ, որմէ ձարմաղ (մաղէ շինուած մաղ):

Կը մեծնար-ի՛նչպէս եղէ՛ւ մ'ամպրոպին մէջ երգելով,
Մինչ կ'անցնէինք զիշերներն յիշատակովն իր կեանքին,
Եւ սիրտս իր խօսքը կ'ըմպէր՝ բոցն ինչպէս ձէ'թը ճրագին,
Դուրսը քամին կը թրուէր, լեղապատառ կը ճըշար,
Եւ վերն երդին վրայ նրստած եւ ձիւներուն մէջ պայծառ՝
Շուները մեր կ'ոռնային դայլի մը կուշտ, տըղընդեր,
Որ դիմացի ըսպիտակ սարալանջին կ'ոստոստէր...

Գարունն ահա...

Մեր երդին ջորդաններէն՝ ուր հըլու
Աղաւնիներ իրենց ջո'ւրը կու գային խմելու՝
Ջիւներն հալած կ'հոսէին դըրանը քով խոխոջուն.
Ժայռէն հեղե՛ղը կ'իջնէր արեւուն տակ պաղպաջուն.
Գետը (կարծես ոսկեղէն հանքէ բըղխած) ընդհոլով
Կը տարածուէր՝ դեղնորակ՝ դիւղին առջեւ մօռնչելով.
Իրենց կանանչ քօղերուն մէջէն մեղմիկ արթնցած
Բըլուրներէն, դաշտերէն երբ կու գար սիւքն յամբընթաց
Մեր տընակին բանալ դուռն, — հովիւն ընդոստ կը կանգնէր —
Հողին հօտն իր առնական լայն ոռնողերուն դըպած էր,
Հողին հէշտ հո՛տը՝ նըման բեղուն հարսի մը մարմնոյն
Գաղջ բուրումին՝ որ նեկտա'րն է փեսային ցընծամոյն:
Չունի տընա'կը հաճոյք, չունի թոնի'րը հէշտանք՝
Երբ մարդ սըրտին մէջ կը զդայ գարնան երգին արձագանդ:
Կու գար բնութեան բոցերուն ջահը բոընկիլ յեղակարծ:
Լերան կարօտ այդ հովուին թարթիչներուն տակ արծարծ:
Կ'առնէր թիկնո'ցը ուսին, կ'առնէր տըկճորն՝ որուն մէջ
Տիեզերքին սիրտն ամբողջ պիտի առնէր ելեւէջ,
Եւ կ'ըսէր մօ'րըս. — «Մարօ, պարկիս մէջ դի'ր պանիր, հաց,
Եւ ցուպըս տուր. լեռ կ'ելլեմ. ա'լ փարախին դուռը բաց»:
Ու կը մեկնէր դահունակ: — Կը տեսնէի դիմացի
Կանանչ սարէն բարձրանալն հօտին՝ որ լուռ կ'արածի:
Ուրախ էին ոչխարներն, էջն ալ ուրախ կը թըւէր,
Եւ ընչապտուկ շուներն ալ՝ տընկած ցռուկնիւր դէպ ի վեր՝
Կը հաջէին վեհ արծուի մ'օդը վերէն վար հերձող,
Կը լափէին մերթ կանանչ ճանճ մ'արեւուն մէջ թրուջող:
Այն ժամանակ — ո'վ սըրտիս անմահական յիշատակ —

Ծեր հովիւին ետեւէն կը վազէի ես շիտակ
 Ու թիկնոցին թեղանէն բըռնած. — «Պապօ՛, պապօ՛ ճան,
 Զիս մէկտեղ տար, կ'ըսէի, հովիտներուն մէջ շուշան
 Քաղել կ'ուզեմ. կ'ուզեմ ես քովըդ խաղալ սարին վրայ»: —
 — «Դեռ փոքրիկ ես, կ'ըսէր ան, կէս ճամբան շո'ւնչըդ կ'հեւայ.
 Ժայռին ծայրէն անցնելուն մըրրիկը քեզ կը տանի»: —
 Եւ մեծաքայլ կ'անհետէր սարին ետեւ դեղանի...
 Ըղկըծանքէս լալով ետ կը դառնայի մենակեաց.
 Բայց հովն արցո'ւնքըս սըրբած կ'ըլլար ես գիւղ չըմըտած.
 Եւ երբոր տուն կ'հասնէի՝ մոռցած էի պապս արդէն. —
 Կա'մ մօրըս փունջ մը ծաղիկ բերած էի հետս արտէն,
 Կա'մ ունէի ափիս մէջ թիթեռնիկներ նահատակ. —
 — Ո'վ արդ ցամքած իմ սըրտիս անմահական յիշատակ: —

Դ

Օր մ'ալ եկաւ ան դարձեալ, աշնան օր մ'էր չարաշուք.
 Արեւն հիւանդ կ'օրհասէր գիւղին ետեւ անշրջուկ.
 Ծառերուն մէջ չէր լըսուեր կոչնակին ձայնն անուշակ.
 Ծուխն երգերէն չէր ելլեր, չըկար կալին մէջ մըշակ:
 Երբ գիւղ մըտաւ ծեր հովիւն ըզգաց սարսուռ մ'ահաւոր,
 Կարծես քալէր ամայի դամբարանի մը մէջ խոր:
 Տըղաք փողո'ցը ինչո՞ւ չէին խաղար այն օր վէդ.
 Ինչո՞ւ չեմին վրայ նըստած չէր աղօթիւր պառաւն հէդ:
 Հովիւը դեռ քիչ մ'անդին տեսաւ տուններ աւերակ,
 Դուռը կոտրած խրճիթներ՝ ուր ո'չ ձայն կար, ո'չ կըրակ.
 Տեսաւ մարադ մը այրած՝ որուն պատին վրայ մըրոտ
 Պառկած հոգին կը փըչէր անտէր կատու մը բորոտ:
 Տեսա՛ւ զասոնք, ու մինչեւ ոսկըրներուն ծուծը ան
 Համակուեցաւ տըխրութեամբ, դողաց նոճի մը նըման:
 Կարծես անցաւ բնազդօրէն հօտին մէջ իսկ բովանդակ
 Ոչխարներուն գըլուխներն հակող սարսուռ մ'ընդարձակ:
 Ծուններն երեք հեղ հովուին երեսն ի վեր նայեցան,
 Սակայն ոչինչ չհասկըցած՝ երեք անդամ ողբաձայն
 Լըռութեան մէջ ոռնացին, մահաշրջուկ փոքրելով
 Արիւնաղանդ հոդն՝ իրենց վերջի հըզօր ոտքերով.
 Ծերը հասաւ տան առջեւ. իբրեւ սուգի նըշանակ
 Հանեց նետեց գըլխարկէն դըրած փունջն իր մանիչակ.
 Վըրա'ն կոխեց, ու մըտաւ...

Մեր տընակն այն իրիկուն
 Հատուերի մէջ թաթախուած՝ դատարկ այրի մ'էր հանդոյն .
 Խահի⁵⁸ արծաթ ըսպաններն որմին չէին շողշողար .
 Հընձանը ո'չ դինի կար եւ ո'չ արկղին մէջ դոհար ,
 Ճըրագին ձէթն , Յո'յսն յարկին՝ խաղաղութեան մէջ ծաղկող ,
 Հոն յատակին թափած էր դըժոխային ձեռք մը դող :
 Մայրս այնտեղ էր , թոնրատան մըթարին մէջ մենակեաց .
 Մազերն ըսիւիւ խուփին շուրջ եւ երեսի վրայ ինկած՝
 Խեղդուկ կու լար , արցունքն իր կարծես սրբտէ'ն կը բըղխէր .
 Թոնիրն այն օր չէ'ր վառուած : — Գընաց հովիւն ալեհեր
 Սովորական իր տեղն հոն նըստաւ առանց խօսելու :
 Միշտ աստղերու աւազան իր աչքերուն լոյսն աղու
 Կը փոխուէր թուխ բոցի մ'հոծ թարթիչներովն հըրահրուն :
 Երկար ատեն մընաց լուռ նայուածքը դրան սեւեռուն :
 Պայծառ հողին հասկըցաւ , լոյս ճակատն իր մըթընցաւ .
 Ըրեր էին մարդ-գայլերն իր չէն տընա'կը անձաւ :
 Կամաց կամաց ըսկըսաւ ըղեղին մէջ արթըննալ
 Սեւ մըտածում մ'իր փոսէն ելլող դերդ-օձ մը ծալ ծալ :
 Խաղաղութիւնն հոգւոյն մէջ ալեծըփանք մը կ'երկնէր .
 Ճակատին վրայ բիւր ծալքեր , ծալքերուն մէջ սոսկումներ
 Իրարու վրայ դիզուեցան քօղի մը տակ լըռութեան ,
 Քօղ մը՝ գոր հուսկ որոշում մ'եկաւ պատուել յաղթական .
 Եւ ան մոռնչով մը ահեղ վեր խոյացաւ իր տեղէն՝
 Փոթորկելով ուսին վրայ դանդուրներն իր ձիւնեղէն .
 Բոցն աչքերուն տունն ամբողջ լոյսերու մէջ կ'ողողէր .
 Ան նըման էր հեռուէն եկող մըրըկին սեւահեռ՝
 Որ կը սըլիւէ շուրջը նախ մութ անդորրանք մը խորունկ՝
 Իբրեւ մտածմամբ մը յըղի'ըլլար ամէն քար ու տունկ .
 Յետոյ մինչեւ ձորերուն մէջ կ'իջնէ մոռալ քայլերով՝
 Ծառերուն գլո'ւխը դանդա'ղ խորախորհո'ւրդ շարժելով .
 Գոյներ կ'առնէ նարինջի , մեղեսիկի , յակինթի ,
 Եւ վերջապէս օդին մէջ անձրեւաթափ կը ճայթի .
 Որոտը միշտ մըրմռալով կ'երթայ գերդ քարը գալարուն
 Ջախջախելու կրանիտնէ'րը շըրջակայ լեռներուն .

⁵⁸ Խահ կամ խոհ . կերակուր , ուսկից խահարար կամ խոհարար , խոհակեր :

Եւ վեհօրէն ան այս ցասկոտ ա՛լ կը սկըսի պըսակուիլ
 Կայծակներու շողջողուն նարօտներով հրատեսիլ:
 Այսպէս եղաւ հովիւն ալ. — «Մարօ՛, Մարօ՛, դռաց ան,
 Դուստըր, կանգնէ՛. հայրենի տանն ու դիւղի՛ն ես զուրպան՝
 Ղըզըլպաշներն⁵⁹ էին՝ — է՛ն — միշտ այդ շուներն անուղղայ
 Որ օճախս այս մարեցին. թափի՛ մոխիրն իրենց վրայ...
 Դուստըր, կանգնէ՛. պարկըս տուր՝ զոր նետեցի շեմին մօտ,
 Բայց մէջը ո՛չ պանիր դիր, ո՛չ հաց. լեցուր լոկ վառօղ.
 Դուստըր, կանգնէ՛. բայց մի տար հովուական ցուպս անվը՛
տանդ
 Որ լոկ հօտիս կ'ազդէ վախ, եւ շուներուս պատկառանք,
 Հրացա՛նըս տուր այս անդամ՝ զոր դոմին վրայ, դադտնափակ,
 Զեղնայարկէն կախեր եմ Քըրիստոսի խաչին տակ:
 Ես լեռ կ'ելլեմ. ա՛լ կ'ուզեմ ըլլալ հովիւ դայլերու.
 Ժանիքի դէմ ես ժանիք, թաթի դէմ թաթ վրիժառու.
 Թող այդ Թուրքե՛րը դիտնան՝ որ խաչնարածն այս երկրին
 Պիտ՝ չըթողու որ հանգիստ ուտեն խըլած ոսկորնին:
 Ա՛լ կարգն իմս է՝ որ իջնեմ սարն ի վար ձեռքս հըրազէն
 Տըւած կաթիս փոխն առնել իրենց սըրտին արիւնէն»:
 Այսպէս ըսաւ: — Ու երբ իր ուզածն առաւ, ան առանց
 Ողջոյն տալու իր հօտին, կամ լըսելու մօրս թախանձ,
 Դուրս խոյացաւ հապըշտապ. բայց ես նորէն անդադար
 Իր ետեւէն կանչեցի. — «Պապօ՛, պապօ՛, զիս ալ տար»:
 Ետեւ դարձաւ այս անգամ, նայեցաւ հեղ մ'հասակիս. —
 Այլեւս հըզօր էր բաղուկս, ու բոցերու մէջ հոգիս.
 Խոյանքներու հասունցած կորիւն մ'էի պընդացայլ⁶⁰:
 Զեռքէս բըռնեց ու մէկտեղ ելանք սարէն յաղթաքայլ:
 Վրէժը մեզի սնունդ տըւաւ, մահն՝ եղաւ մեզ դաշնակից.
 Եւ ձորերուն մէջ մերին, լեռներուն վրայ ծաղկալից,
 Ան ծեր հերոս մը եղաւ, եղայ աշուղ մ'ես փոքրիկ
 Եւ իր փառքերն երգեցի իր տըկճորո՛վը դողտրիկ:

⁵⁹ Ղըզըլպաշ. քիւրտ ցեղ:

⁶⁰ Պնդացայլ. կազմուած է ցայլ-ցայլք (երանք) եւ պինդ բա-
 ւերէն. կը նշանակէ ուժեղ առնականութիւն ունեցող:

Յ Ա Ն Կ

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ (Կեանքը և Գործերը)	5
------------------------------------	---

ՍԱՐՍՈՒՌՆԵՐ

Մուսային	17
Հա՛յր, օրհնէ՛	20
Զիւնէ դագաղը	21
Մոխիրներուն առջեւ	25
Վշտին	27
Մութացիկը	31
Յաւերժութեան սեմին	33
Հիւանդ է	42

ՑԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ

Զօն	47
-----	----

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

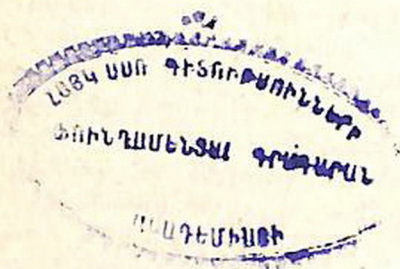
Նեմեսիս	48
---------	----

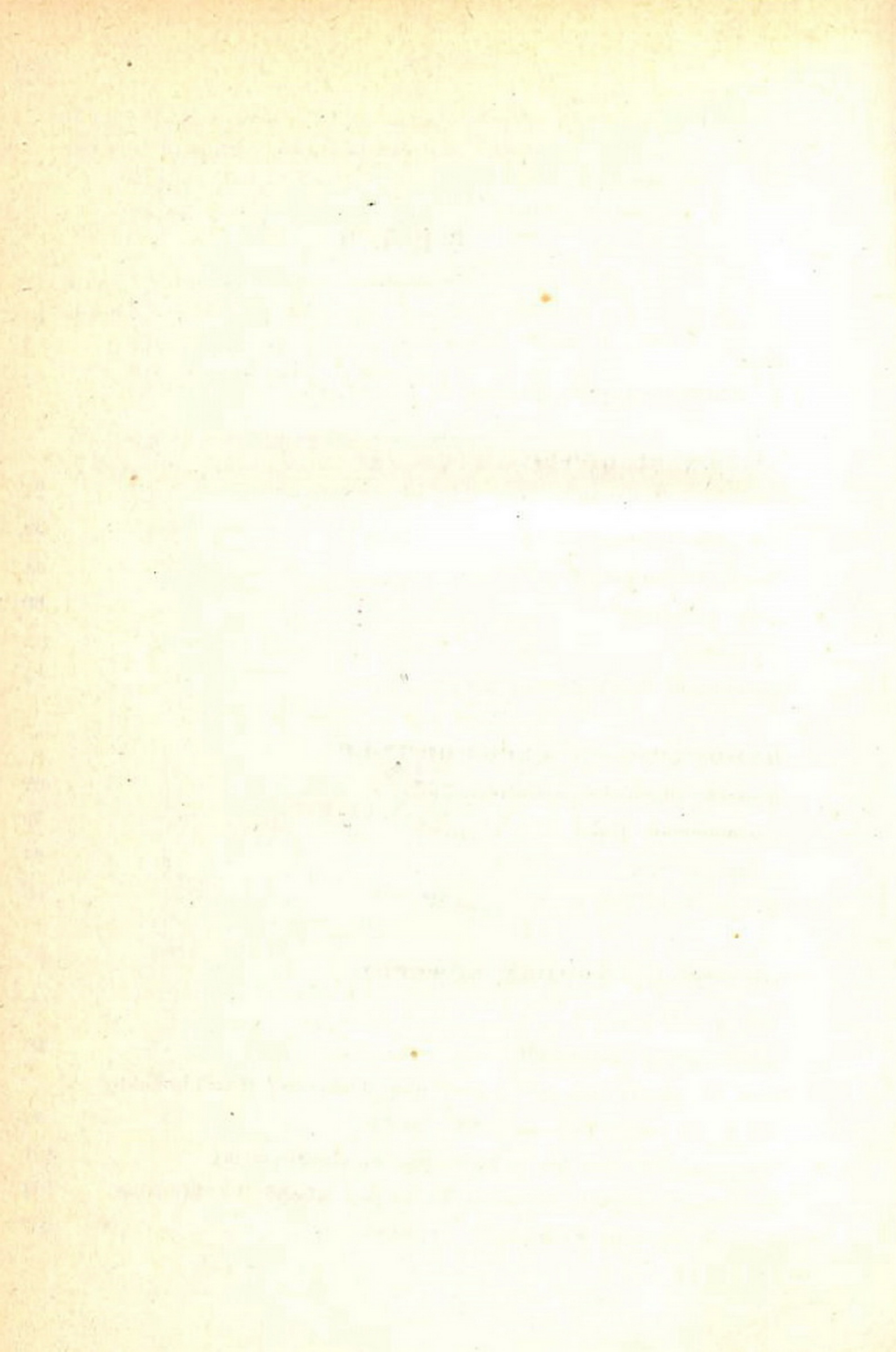
ԲԱԳԻՆԻՆ ՎՐԱՑ

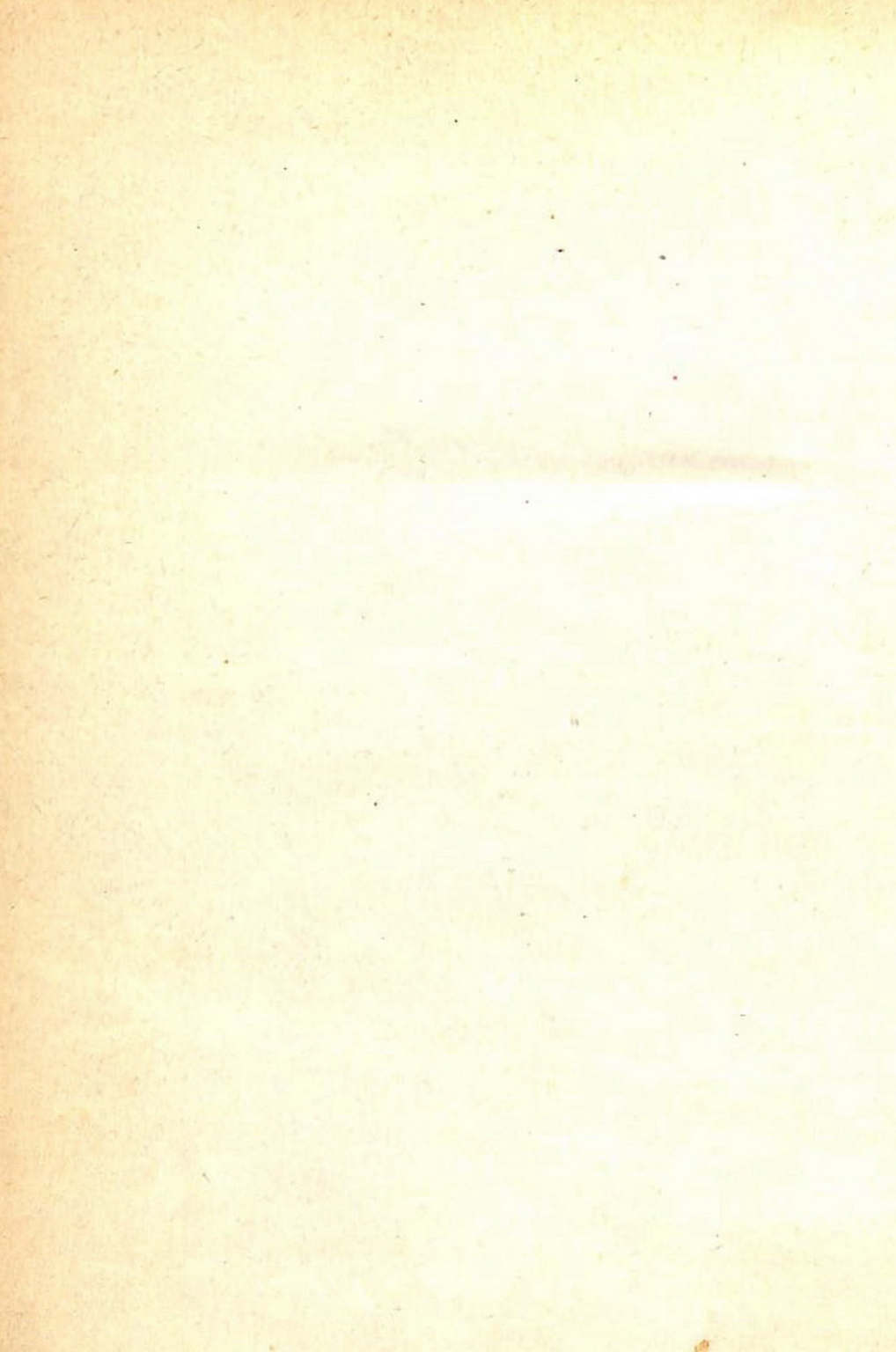
Անիի աւերակներուն մէջ	57
Մարած օմախը	64
Վաղուան բողբոջներ	68
Կարմիր հողը	70
Հօրս բանտին մէջ	72
Կարօտի նամակ	74
Հայ բժիշկը	75
Զարդը (1895-1896)	77
Դիակի սայլը	87
Կլիկեան մոխիրներուն	89
Թողէ՛ք մեծնամ	93
Ալիշանի շիրմին առջեւ	96

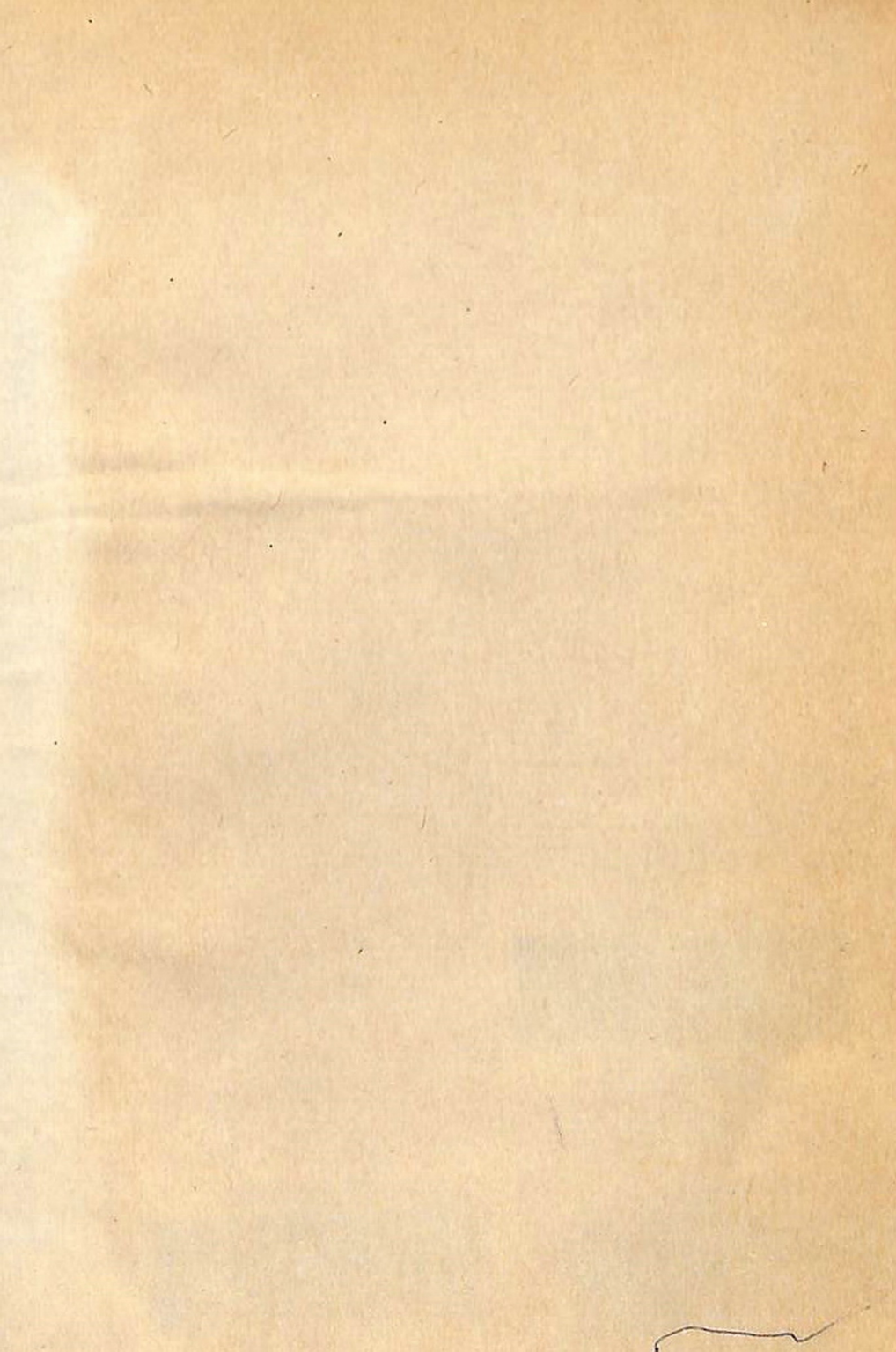
ԿԻՆԵՄԱՆ ՄԷՋ

Ապրիլ	100
Հայկականերուն որորանը	102
Հայրենի լեռներ	103
Վահագն	105
Առաքելալը	109
Պապս	114
Դիւցազնի մը սուրին	116
Մատնիչը	117
Դերենիկը	119
Վիրաւորը	120
ԴԻՒՑՈՋՆԱՎԵՊ	
Հովիւը	124

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220046828

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220046827

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220046826

376-28